

Др Драган Петровић

ГЕОПОЛИТИКА СРЕДОЗЕМЉА

ГЕОПОЛИТИКА СРЕДОЗЕМЉА
др Драган Петровић

Кћери Цветини

ИНСТИТУТ ЗА МЕЂУНАРОДНУ ПОЛИТИКУ И ПРИВРЕДУ

Др Драган Петровић

ГЕОПОЛИТИКА СРЕДОЗЕМЉА

Београд, 2012.

др Драган Петровић
ГЕОПОЛИТИКА СРЕДОЗЕМЉА

Издавач

Институт за међународну политику и привреду
Београд, Македонска 25

За издавача

Др Душко Димитријевић

Рецензенти

Проф. Др Саша Кицошев

Др Игор Јанев

Проф. Др Божа Михајловић

Компјутерска обрада

Снежана Војковић

Технички уредник

Јованка Калембер

Штампа

Желнид, Београд

ISBN 978-86-7067-174-4

Објављивање монографије финансијски је подржало Министарство просвете и науке Републике Србије, у оквиру пројекта „Србија у савременим међународним односима: стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним интегративним процесима – спољнополитички, међународно-економски, правни и безбедносни аспекти” број 179029, за период 2011–2014.

Садржај

Реч аутора	9
Теоретско-методолошки увод	11
Физичко-географски фактори	13
Геостратегијски аспект Средоземља	27
Средоземље кроз историју – геополитичка анализа	28
Историјска анализа	28
Стари век	28
Стари Египат	30
Стара Грчка	31
Римски период	32
Средоземље у Средњем веку	34
Нови век	38
Савремени период	40
Период након 1991. године	44
Стратешке тачке Средоземља: Суецки канал, Гибралтарски мореуз, Босфор и Дарданели	46
Суецки канал	46
Гибралтар	50
Мореузи Босфор и Дарданели	51

Анализа стратешких односа великих сила и прибрежних земаља у Средоземљу	54
Амерички интерес у Средоземном басену	54
Русија и Средоземље	61
<i>Медитерански правац руског интереса</i>	61
<i>Координате спољне политике савремене Русије</i>	68
<i>Енергетски фактор</i>	72
<i>Перспективе главних координатних праваца руске политике у Европи и Балкану и место српског фактора</i>	77
Проблеми уређења трговинских и инвестиционих веза између Русије и Србије	80
Велика Британија и Средоземље	86
Француска у Средоземљу	91
<i>Француска политика према западном Балкану и српском фактору</i>	94
Шпанија и Средоземље	97
Италија и Средоземље	100
Словенија и Средоземље	107
Хрватска и Средоземље	107
Босна и Херцеговина и Средоземље	109
Србија и Средоземље	110
Црна Гора и Медитеран	112
Албанија и Средоземље	114
Грчка и Средоземље	115
Предности и недостаци Турске у покушају да постане регионална сила	117
<i>Економски део</i>	122
<i>Привредна сарадња Србије и Турске</i>	124

<i>Политички односи Србије и Турске</i>	127
<i>Препоруке за спољну политику Србије</i>	128
Сирија и Средоземље	129
Либан	133
Израел	134
Египат и Средоземље	134
Либија и Средоземље	137
Тунис и Медитеран	139
Алжир и Средоземље	141
Мароко и Средоземље	142
Црноморски регион	144
Украјина	144
<i>Привредна ситуација</i>	146
<i>Привредна сарадња Србије и Украјине</i>	146
Румунија и Медитеран	149
Молдавија и Медитеран	153
Бугарска и Средоземље	153
Грузија	155
Средоземље на почетку XXI века	156
Економски аспект земаља Средоземља	157
Парламентарна Скупштина Медитерана – међународна интер-парламентарна организација, Њерка Интер-Парламентарне Уније	167
Организација за црноморску економску сарадњу	170
Миграције у Средоземљу	171
Анализа структуре друштва земаља Средоземног басена	175
Закључно поглавље	181

Предвиђање	181
Закључак	185
Резиме	191
Библиографија	193
Резиме на енглеском језику	203
Научна биографија др Драгана Петровића	205
Индекс имена	209
Прилог	215

Реч аутора

Рад Геополитика Средоземља, представља научну монографију рађену у складу са макронаучно-истраживачким пројектом Института за међународну политику и привреду у Београду, „Србија у савременим међународним односима: Стратешки правци развоја и учвршћивања положаја Србије у међународним економским интегративним процесима – спољнополитички, међународни економски, правни и безбедносни аспекти“, финансираног на основу плана основних истраживања Министарства просвете и науке Републике Србије.

Средоземље у географском смислу представља средишње море између три континента која чине тзв. Стари свет – Европе (јужне), Азије (Блиског истока) и Африке (северне). Предмет рада је геополитичка анализа Средоземља и Средоземног басена. Ова велика регија (мегарегија) је кроз рад третирана мултидисциплинарно – географски; кроз историјску анализу; друштвено-економски; политиколошки - кроз однос снага и утицај великих сила, као и положај сваке од савремених земаља Средоземног басена понаособ (рачунајући и Црноморску регију).

Средоземни басен ужива неколико изузетних физичко-географских предности: повољан географски положај прожимања три континента, важно чвориште светских поморских путева, изразито повољна клима, углавном задовољавајући морфометријски и педолошки фактори, а у самом приобаљу често и хидрографско-слатководни елемент. Када је у питању биљни и животињски свет он је нешто богатији на северном ободу Медитерана, него на јужном и источном где постоје елементи полупустиња и дефицита падавина. У Средоземљу посебан значај имају важне поморске тачке, попут Гибралтара, Суецког канала, мореуза Босфор и Дарданели. Томе треба додати и изузетан поморско-саобраћајни и геостратешки значај већине острва у Средоземном мору, попут Малте, Кипра, Крита, да не говоримо о великим острвима попут Сицилије, Сардиније и др.

Кроз историју Средоземље је било колевка најважнијих античких цивилизација – старе Грчке, епохе Хеленизма, старог Рима. У Средњем веку оно више није било искључиво средиште европске историје, јер су значај добили и неки други региони, али је остало веома важно, као сфера

укрштања тадашњих великих држава и цивилизација – Византије, Франачке државе и њених наследница, те арапско-муслиманског света. Од открића Новог света, значај добијају океани и пре свега атлантска обала Европе, док је и због турских освајања Блиског истока и Северне Африке затворен источни пут, па укупно посматрајући Средоземље извесно нешто губи на значају. Од прокопавања Суецког канала 1869, па све до данашњих дана, значај Средоземља је у изузетном порасту.

Средоземље је остало полигон за надметање великих сила, а у исто време важно саобраћајно раскршће, простор прожимања различитих цивилизација. У XX веку, а нарочито од његове друге половине, Средоземље постаје најважнија светска туристичка мегарегија. Модернистички трендови Средоземног басена, нису нажалост пресудно утицали на смањење појединих геополитичких противречности и конфликтних зона. До Другог светског рата више сила је имало свој запажени утицај у Средоземљу истовремено. Након Другог светског рата постоји надметање двају суперсила за превласт у свету и Европи, што је било и за простор Средоземља. Од почетка деведесетих САД и НАТО имају доминантан утицај на овим просторима, готово искључив, сем Црноморске регије и неколико земаља парија које су у Средоземном басену пркосиле тадашњој америчкој онипотенцији (Либија, Сирија, СР Југославија и др.). Последњих година овај однос снага је почео осетно да се мења, везано за прерастање монополарног светског поретка ка мултиполарном, где паралелно егзистира више великих светских сила, међу којима је Америка и даље водећа, али без некадашње могућности самосталног одређивања главних праваца планетарне политике.

Србија, иако нема више директан излаз на Јадранско море, представља земљу која се налази у простору Средоземног басена и упућена је геополитички и саобраћајно ка Медитерану. Научна монографија о геополитици Средоземља до сада није рађена на југословенском језичком простору, које је географски окренуто Јадранском мору и представља део Средоземног басена. Рад својом методологијом и приступом је геополитички, дакле представља спој различитих научних дисциплина и приступа, али је доминантан политиколошки. У том правцу ова научна монографија може постаћи даљи рад у правцу изучавања Средоземног басена у оквиру пре свега политиколошких и других друштвених наука, али и географије и других наука и научних дисциплина које се могу на један свеобухватан начин бавити овом тематиком.

Београд, децембар 2012.

Аутор

Теоретско-методолошки увод

Средоземно море има важан геополитички положај јер се налази између три континента, који заједно чине тзв. „Стари свет”. Заједно са околним приобалним областима око Средоземног мора, овај простор се назива Средоземље, а у ширем смислу и Средоземни басен. Историја човечанства, нарочито у Старом веку је нераскидиво повезана за простор Средоземља. Дobar географски положај и изузетно повољна клима, утицали су да се највећи део важних цивилизација Антикe заснује и бивствује управо у овој великој регији. Стари Египат, Феникија, Античка Грчка и потом Хеленистичке државе, Картагина, Стари Рим, а затим и Византија су своје место имали управо у регији Средоземља. У том правцу се слободно може рећи да је Средоземље представљало колевку и средиште најважнијих античких цивилизација. У Средоземном басену се налазе и седишта неколико великих светских религија (Рим, Цариград, Јерусалим).

Средоземно море и Средоземни басен, представљају централни део тзв. „Старог света”, простор који повезује три континента – Европу, Азију и Африку, средиште светске цивилизације закључно са почетком Новог века. Средоземље извесно нешто губи на значају у време Великих географских открића, паралелно са овладавањем Турака Блиским истоком и ометањем трговачких путева Европе са Истоком. Међутим прокопавање Суецког канала 1869. изузетно је подигло поморски, а и шире посматрано значај Средоземља.

Предмет рада је геополитика Средоземља, односно комплексна мултидисциплинарна анализа ове регије, са аспекта географског, историјског, социолошко-економског, политиколошког. Овакав мултидисциплинарни приступ је у много чему одредио и структуру рада, пошто наведене области обухватају тематска поглавља, чему треба додати и уводно и закључно поглавље. Посматрано методолошки рад иако је мултидисциплинаран, дакле геополитички, претежно обухвата политичке науке, с тим да ће у наведеним поглављима бити коришћени упоредо и приступи других наука и научних дисциплина.

Временски хоризонт рада је углавном у савремености, осим поглавља историјске анализе, и подпоглавља предвиђања, који се односи на будућност. Просторни хоризонт рада је одређен целокупном акваторијом Средоземног мора, као и околним земљама и регијама.

Значај рада се се може посматрати као научни и као друштвени. Друштвени значај рада се може изразити у његовом објављивању као научне монографије и презентирању широј јавности. Ово је важна друштвена тема, имајући у обзир да Средоземље обухвата већи број европских, северноафричких и блискоистичних држава, од којих су неке и значајне силе, попут Француске, Италије, па евентуално и неких других земаља које су историјски, а неке и сада имале и имају запаженог утицаја, не само у ширем региону, већ и у континенталним па и светским токовима. Циљ рада се може посматрати као научни и друштвени. Научни циљ се може изразити у различитим нивоима научног сазнања. Научна дескрипција је заступљена у највећим деловима рада, као најнижи ниво научног сазнања, свуда тамо где се наводе и презентирају чињенице, до којих се дошло истраживањем или преношењем сазнања из других радова, а који су најчешће описног карактера. Научна класификација је присутна у деловима рада где се врше одређене систематизације, попут поделе историјских епоха Средоземног басена, затим у оквиру културно-цивилизацијских и политичких класификација, географске регионализације по више параметара, економско-привредних разврставања земаља и регија Средоземља, тежње и припадности одређеним геополитичким половима и др. Као још виши ниво научног сазнања можемо одредити научно објашњење, које је присутно у оним деловима рада, где се објашњавају каузалитети посматраних феномена. Највиши ниво научног сазнања у оквиру методологије друштвених наука – научно предвиђање је присутно само у првом подпоглављу Закључног поглавља, које се бави предвиђањима основних праваца геополитичких кретања у Средоземном басену у следећим годинама.

Веома је важно истаћи да на јужнословенском језичком подручју научна монографија на ову тему није рађена. Рађено је неколико географија Средоземља, као и књиге и научне монографије које су се дотицале или чак бавиле Средоземљем, али искључиво везано за неку парцијалну тему, или краћи историјски период.

Имајући у виду мултидисциплинарност теме, користили смо као литературу све оно што је објављено на ову тему, или се макар дотицало питања Средоземног басена на југословенском језичком подручју, и све оно до чега смо могли доћи од научне и стручне литературе објављеног на енглеском, француском и руском језику. У сваком случају могућности за додатно продубљивање ове теме постоје, тако да се могу периодично радити допунска издања. Нарочито се може квалитетно обрадити социолошки и економски контекст, који у нашем истраживању није био примаран предмет рада, већ је само дескриптивно и у основним трендовима обухваћен.

Физичко-географски фактори

Када се говори о Средоземљу, ту разликујемо два географска феномена: Само Средоземно море, дакле поморску акваторију, која је релативно прецизно одређена, и где се може придодати у ширем смислу и акваторија Црног и Азовског мора; копнени приморски део, који није прецизно одређен и може се посматрати регионално са прибрежним копном који тангира Средоземном мору, а могу се рачунати и државе које окружују Средоземно море, односно које непосредно имају излаз на њега, и оне које му тангирају (где су пре свега Португалија, Србија, Македонија, Јордан).

Опште енциклопедије и поморска издања доносе поједностављену одредницу да је Средоземље заједнички назив за земље уз Средоземно море, где ћемо приметити мањкавост. Стога је можда боља одредница да је Средоземље или Медитеран, Средоземно море с околним простором Европе, Азије и Африке који је усмерен према његовим обалама, у које се осећају трагови заједничке прошлости и који је обележен сличним начином живљења. Вероватно ни ова одредница није прецизна, јер на основу ње не можемо тачно одредити границе Средоземља.

Уколико би смо анализирали настанак речи Средоземно море или Медитеран (латински *medius* – средњи + *terra* – земља) долазимо до тога да је то море у средишту копна, односно тадашњим Грцима познате екумене. На темељу појма дијафрагме – преграде или попречнице (стара претпоставка да „водени јарак” дели упоредно равну Земљину плочу) већ се од Анаксимандра екумена (познати свет) дели на северну и јужну половину (Европу и Азију). Водени јарак у средишту света би по тој симболици могао да представља Средоземно море. Од Херодота потиче тројна подела природно јединственог копна на Европу, Азију и Либију (Африку) која је уз одређене измене остала до данас. Средоземно море јесте међуконтинентално море, па се по узору на њега негде у литератури може наћи да се и нека друга морска подручја називају средоземнима. На пример Америчко средоземље, Аустралијско средоземље. И у научној литератури понекад се у класификацији мора према положају разликују рубна, средоземна и међуконтинентска (енг. *intercontinental*) (Северно ледено море или Арктичко средоземље, Аустралијско средоземље, Америчко средоземље и Средоземно море) и средоземна унутарконтинентска (енг. *intracontinental*) попут

(Хадсоновог залива, Црвеног мора, Северног мора, Арапско-персијског залива). Средоземно море ипак је једно по свом универзалном називу, а Средоземље подручје развоја многих раних цивилизација, насељено још од праисторије.

Средоземно море, као велико континентално море између Европе, северне Африке и југозападне Азије, обухвата површину од 2,56 милиона км кв (без Црног и Азовског мора), док са ова два мора обухвата чак око 2,9 милиона км кв. Средоземно море је море које се налази између европског континента на северу, азијског континента на истоку и Африке на југу, а повезано је са Атлантским океаном кроз Гибралтарски мореуз на западу, са Индијским океаном на југоистоку преко Суецког канала и Црвеног мора, а са Црним морем преко Босфора, односно Црноморски басен се у ширем смислу може рачунати и као део Средоземног басена. Средоземно море је у односу на остала светска мора (ван океана) највеће море, или како му и сам назив каже централно море. Оно се налази између обода три континента – јужне Европе, југозападног дела азиског континента, тачније његовог дела који се назива Блиски исток, и северне Африке. Салинитет Медитерана је просечно око 38 промила, међутим ту постоје осцилације по регијама. Тако у западном и северном Средоземљу салинитет износи око 37 промила, а у источном и јужном око 38–39 промила.¹ Највећа дубина Средоземног мора је 5121 метара (недалеко од Пелопонеза). Средоземно море има негативни биланс дотока воде: лети испари 4690 кубних километара, а са падавинама и речним притокама добије свега 1830 кубних километара воде. Процена је да би без сталног дотока воде из Атлантског океана кроз Гибралтарски мореуз, ово море потпуно пресушило за приближно 1500 година.

Средоземно море саставни је део Атлантског океана, с којим постоји природна веза преко Гибралтарских врата, односно тамошњег подморског прага – Гибралтарског прага. Средоземно море пружа се од Гибралтарских врата на западу до најисточнијег места Црног мора у дужини од 3860 км, а највећа му је ширина (север-југ) између обала северног Јадрана и Либије износи 1750 км. Највећа дужина Медитерана (ван Црноморског басена) је 3750 км, а најмања ширина је код Гибралтара, свега 14 км. Простире се на око 3 милиона километара и запрема готово 4,4 милиона кубних километара. Разуђено је с више већих и мноштво мањих полуострва и острва. Дужина свих обала у Средоземном мору износи приближно 38,5 хиљада километара, од

¹ Дукић Душан, Љиљана Гавриловић, *Хидрологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006., стр. 288.

чега на копнене обале отпада 25,2 хиљада километара, а на острва 13,3 хиљада километара. Месинским и Сицилиским пролазом, односно прагом Авентуре између острва Сицилије и Туниса повлачи се граница између западног и источног дела Средоземног мора.² Западни део Средоземног мора је мањи (око 821,6 хиљада км кв), мање разуђених обала, плићи и мирнијег рељефа дна, Источни, већи и дубљи део Средоземног мора простире се на 2144,3 хиљада км кв, обале (посебно Евроазијске) су разуђене, а рељеф дна изражен. Апенинско полуострво дели приближно Медитеран на два дела, запад и исток.

Посебан значај у Медитерану заузимају острва, од којих она највећа заузимају важно место у редоследу острва на свету по величини. Тако је највеће средоземно острво Сицилија, која има 25 426 км кв. Следи Сардинија са 23 813 км кв. Знатно мање величине су остала велика средоземна острва, тако следи Кипар са 9251 км кв, Корзика са 8 681 км кв, потом Крит са 8 259 км кв и други.³

Када је у питању рељеф копна које окружује Средоземље, ту долазимо до закључка да је најчешће висија та која се простире близу његових обала, што отежава комуникацију између приобаља и копненог залеђа. Планински венци Пиринеја, Алпа и Карпата, посебно планина на Апенинском и Балканском полуострву, а затим протезање малоазијских планина, представљају извесну орографску баријеру која релативно отежава дубљи међусобни утицај европског копна и Средоземног мора. Међутим, због техницистичког развоја ове природне баријере се делом савлађују, док у исто време постоји више праваца за њихово заобилажење. Од важнијих то су долина Роне, потом тзв. Љубљанска врата, као и низ других, мање значајних долина у залеђу Јадрана, попут долине Неретве, Бојане и Зете, средње Албаније и др. У Тракији постоји несметан (рељефно посматрано) правац повезивања са залеђем. У мањој мери, и то само на шири приобални појас, постоји и могућност комуникације у ширем приморју Мале Азије (док је пролаз у дубину знатно отежан структуром рељефа). Када је у питању простор приморја Сирије, Либана и Израела, у њиховом залеђу је пустињски и полупустињски елемент, док је планински рељеф овде релативно проходан са низом природних пролаза. Тако Левантску обалу и Месопотамију повезује значајан природни отвор. Тај правац заобилази са севера Либанске венце и у продужетку повезује Месопотамију и Закавказје.

² Конвенционално је то црта која спаја рт Паци на обали Калабрије и рт Пелоро на Сицилији, затим прати северну обалу Сицилије до рта Лилибео на западној обали Сицилије од којег се спаја на рт Ат-Тиб или Бон у Тунису.

³ Atlas *Geograuniversal*, Pi/press, Editorial Oceane Barcelona, 2008, p. 255.

У Северној Африци нема тако изразитих праваца у рељефу као на европским обалама Средоземног мора, али улогу изолатора за свестранији утицај и повезивање меридијанског смера има пустињско пространство.⁴ Црноморски басен је на свом западном, северном и у највећем источном обалском залеђу у ствари претежно равница, изузимајући на југоистоку обронке Кавказа. На јужном правцу који чини Мала Азија, у питању су претежно планине и побрђа.

Издуженост Средоземног мора у правцу запад-исток на изванредан начин предодређује и главне путање његовог пловног пута. На тај начин је обала Северне Африке целом дужином у бочном положају према магистралном поморском путу кроз Средоземно море. Због тога је кроз историју постојала тежња да се доминира Северном Африком у правцу војно-безбедносног надзирања главних поморских путева Средоземног мора. Јужни појас Средоземља простира се скоро праволинијски, наиме он није ни изблиза разуђен, као кад је у питању северна обала овог великог мора.

Северни део Средоземног мора одликује се макро и микроразуђеношћу. Између великих полуострва (Пиринејског, Апенинског, Балканског и Малоазијског) простира се мора у облику залива (Лигуријско, Јадранско, Егејско и Црно). Велика острва налазе се уз северне обале или су више експонирана према северу. Велики број залива и увала, малих полуострва и ртова карактерише источну обалу Јадранског и Егејског мора. Велика разуђеност обала олакшала је развијање поморства у ранијој историји народа ове области. Црноморски басен се одликује нешто мањом разуђеношћу, где се издваја по свом значају и величини Кримско полуострво.

Пиринејско полуострво са залеђем, односно пре свега Шпанија и Француска, подједнако су стратегијски оријентисане и према Атлантику и према Средоземном мору. Делом због тога су ове земље током историје биле окренуте експанзији према суседном афричком копну. С друге стране, простор Магреба је због Сахаре у залеђу више експониран према северним европским суседима, што је пружало услове током историје за снажне међусобне утицаје, али и конфротације. Тако је у периоду раног Средњег века, арапски освајач запосео у кратком року прво готово цео Блиски исток (сем Мале Азије и Јерменије), Северну Африку, а потом и Иберијско полуострво (VII–VIII век). Следило је вишевековно ослобађање Иберијског

⁴ *Средоземље и безбедност СФРЈ, геостратегијски значај и историјски развој Средоземља*, Центар за стратегијска истраживања Генералштаба ЈНА, Београд, 1980, стр. 20–21.

полуострва од Арапа и Мавара, што је у највећем окончано до XIII века, док је сами југ, или Гренада поседнута 1492. године. У обрнутом правцу, током развоја модерног колонијализма, Француска и у мањој мери Шпанија, су поселе Магреб и северозападну Африку у целини, током XIX и почетком XX века. Најзад у периоду 1956–1962. Магреб је деколонизиран, истина уз велике сукобе и жртве.

Поморски праг између Сицилије и тунишке обале дели Средоземље на источни и западни део. Други подводни праг лежи између шпанске и мароканске обале.

Средоземна тла су често равни типови (не мешовити), па тако у најсувљим деловима преовладавају компактне кречњачке стене, а у крашким удубљењима заступљена је црвеница (*terra rossa*), која је врло плодна. У другим теренима има сивог силицијског тла.⁵

Уколико посматрамо морфометријску структуру рељефа Средоземног басена, можемо закључити да у његовом европском делу, доминирају висија и побрђа, а да су равнице далеко ређе. У шпанском приморју Средоземља, само узак обални појас не обухватају висије и побрђа, па се ту у приобаљу развила култура агрума, виноградарство, луке. Нижа морфометријска структура рељефа заступљена је уз долине река које се уливају у Медитеран, што је нарочито изражено у сливу реке Ебро. Када је у питању медитеранска Француска, ту је њен западни део са нешто ширим низијским простором, док је чувена Азурна обала стешњена испод обронака Алпа. Када је у питању Италија, на северу доминира пространа низија око реке По. Даље на југ, на самом Апенинском полуострву су изражена, поред висије Апенинског масива, углавном побрђа, а уз обалу и равнице, што се односи и на велика острва Сицилију и Сардинију. На Балканском полуострву се планине често стрмо уздижу изнад уског приобалног појаса низије, који се користи за узгој медитеранских култура. Изузетак је црноморски басен, где су низије доминантан елемент рељефа на северном и западном приобаљу (рачунајући и Источну Тракију). На западном и јужном приобаљу Балканског полуострва, у сливовима река које се уливају у мора, налазе се веће долине-низије, што се односи пре свега на Вардар и у мањој мери и неке друге долине и равнице (Неретва, Зета, Бојана, Шкумба, низија полуострва Истра и др.).

Када је у питању азијски део медитеранског приобаља, ту доминирају висије, посебно у Малој Азији, где је делимично изузетак, само узак

⁵ Општа енциклопедија *Ларусс*, Трећи том, Географија, стр. 57.

обалски део, (мада су често и обале стрме и неприступачне). На источној обали Левантског мора, нешто је друкчија ситуација, пошто су приобаља Сирије, Израела и Синаја углавном низије, или побрђа. Изузетак је Либан, који је углавном планински и брдовит. Афричко залеђе Медитерана, је са аспекта морфометријске структуре рељефа, подељено на западни део који је углавном планински и брдовит (планине Атласа у Мароку, Алжиру и западном Тунису) и источни, где преовлађују низије и ниска побрђа (Египат, Либија и источни Тунис).

Када је у питању клима, читава област Средоземног басена (то је нешто мање изражено у црноморском басену, али су тенденције исте), има благу средоземну климу, као једну модификовану и прелазну варијанту између суптропске и топле маритимне. Средоземна клима се одликује топлим летима са одсуством већег обима падавина и благим и кишним зимама. На тако великом простору који обухвата Средоземни басен има наравно низ нијанси, па и регионалних разлика када су у питању заједничке одлике средоземне климе, али ипак напред наведене одлике обухватају читаву ову макрорегију. Тако просечне температуре најхладнијих зимских месеци јануара и фебруара се крећу од око + 5 Ц на приобаљу северног Јадрана, до + 14 до 15 Ц у области Египта и Либије.

Када је у питању приобаље Црног мора, ту су због разлике у географској ширини и већем утицају залеђа континента температуре нешто свежије. У области азовског басена оне су у просеку за јануар месец нешто испод 0 Ц (не рачунајући азовску обалу Крима где су више), док су на северним обалама црноморског приморја између 0 и + 2 Ц, а на самом Криму и више, до + 5 Ц у његовом јужном делу. Западне и источне црноморске обале имају просечну јануарску изотерму око 3 до 7 Ц изнад нуле, а обале Турске и више (7 до 10 Ц).

Међутим, у исто време и предност и недостатак климе средоземног басена, посебно његове северне обале која припада Европи, је углавном пружање планинских ланаца близу обале у правцу запад-исток, што чини значајну природну препреку за мешање и додир благе медитеранске и продора оштријих климатских таласа са севера, односно са континенталног подручја. То је нарочито изражено у јадранском приморју, где динарски масив представља значајну природну баријеру, па је разлика између благе приморске климе приобаља, и континенталног залеђа са умерено-континенталном и континенталном климом врло наглашена. Такав случај није рецимо и са другим областима ширег залеђа средоземног басена, рецимо у јужној и средишњој Француској, северној Италији, па ни у унутрашњости Шпаније, Грчке, а у тој мери ни у регији источног дела Балканског полуострва. Ипак, свуда у

медитеранском европском залеђу, је са већом удаљеношћу на север од средоземног приобаља клима све континенталнија и оштрија, али ипак још увек под извесним утицајем Средоземља. У западном делу европског медитеранског подручја, на климу значајно делује Атлантук, што је посебно изражено у Шпанији, Португалији, Француској.

На Леванту, међутим, са удаљавањем од обала Медитерана, расте утицај суве и жарке полупустињске и пустињске климе, што је још израженије у Северној Африци. Уопште у области Средоземља, идући ка југу постоји начелно тенденција опадања количине годишњих падавина. Та тенденција је евидентна, али далеко мање изражена и у смеру запад-исток. Иако Средоземно море нема ни изблиза капацитет и утицај у маритимном климатском правцу као океани, евидентно је да су острва и полуострва на њему више изложена маритимном утицају. Те области зими имају више падавина, блажу зиму, а лети су температуре ту нешто ниже него када је реч о другим приобалним местима исте географске ширине (да не говоримо о залеђу). Тако Палермо на Сицилији има просечну температуру у најхладнијим месецима јануару и фебруару 10 до 12 Ц, а у најтоплијем месецу јулу нешто нижу него рецимо Атина, Драч и већина рецимо турских градова.⁶

Када је у питању растиње медитеранске зоне, она је првобитно била великим делом покривена зимзеленом шумом, која је последњих пар векова већином искрчена и најчешће замењена жбуњем и шибљацима. Карактеристичну биљну заједницу медитеранских кречњачких терена представља гариг, који се састоји од зелених храстова и ароматичних биљака. На силицијским стенама које боље задржавају влагу, расте макија (бор, мирта, врес, ловор, рузмарин, плутов храст). У Црноморском басену, посебно на његовој северној и источној страни, због мале количине падавина, ради се претежно о степи и степском растињу. У области Кавказа због обиља падавина бујније је растиње, укључујући и медитеранске шуме.

Пиринејско полуострво поседује површину од близу 600 000 км кв, и има посебну важност јер излази и на Средоземно море и на Атлантски океан. Највећи његов део заузима Шпанија са 504 200 км кв, а остатак отпада на Португалију која нема директан излаз на Средоземно море (али се често рачуна у ширем смислу међу земље Средоземног басена). Шпанска обала обухвата више од 3000 км од чега више од половине отпада на Средоземље.

⁶ Општа енциклопедија *Ларусс*, Трећи том, Географија, стр. 56., карта Европа, Структура и клима, Вук Караџић, Београд, 1973.

Обале су већим делом стрме и стеновите, али има и пространих зона ниских наплавних обала уз речна ушћа, нарочито у Андалузији, уз ушће Ебра и око Валенсије. Укупно посматрано шпанске обале се не одликују посебном разуђеношћу, где је делом изузетак област Галиције која се одликује бројним заливима.⁷ Посебан значај имају Балеарска острва, како у геостратешком, тако и у саобраћајном и туристичком смислу. Обале Пиринејског полуострва имају у поморском смислу велику важност, међутим са аспекта туристичке валоризације, због климатских разлика између лети влажне атлантске обале и суве и сунчане медитеранске, ова друга је основа туристичког развоја Шпаније (Коста дел Сол, Коста Бланка, Коста Дорада, Коста Брава).⁸

Гибралтарска врата имају изузетан геостратешки и саобраћајни значај и налазе се у рукама Велике Британије. Дужина им је око 60 км, а ширина варира између 13 и 37 км. Дубина је 300-1000 м. Гибралтарски праг штити од продора хладних атлантских вода у Медитеран. Површинска струја која пролази кроз Гибралтарска врата има источни смер и брзину до 3 чвора на сат, а дубинска струја има обрнут смер. Најважнији градови и луке на шпанском делу Медитерана су Барселона, Валенсија, а прометне трговачке луке које се истичу су и Алгецирас, Картагена, Тарагона.

Апенинско полуострво се налази у средишњем делу Медитерана. Италија заузима веома значајну саобраћајно-географску и геостратешку позицију у Медитерану, партиципирајући у контроли двају важних поморских пролаза Отрантских врата (75 км) – на улазу у Јадранско море и Сицилијских врата (138 км) која – уз 3 км широк Месински теснац – представља једину везу између двају делова Медитерана. Морске границе Италије троструко су дуже од копнених, а 80 % територија удаљено је од мора мање од 100 км, што се одражава у изразитој маритимности највећег дела државног територија. Обале су дугачке око 8600 км, од тога нешто мање од половине припада обалама острва.⁹ Италијанска обала је релативно слабо разуђена, пошто рецимо обала бивше СФРЈ обухвата чак 6000 км, од чега чак две трећине отпада на обале острва. Италијанска је обала знатним делом мочварна и

⁷ Marion Newbigin, *Southern Europe, a regional and economic geography of the Mediterranean lands*, Methuen London, Dutton New York, 1952, "The Iberian peninsula" pp. 215-310.

⁸ Стражићих Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 35 до 38.

⁹ Marion Newbigin, *Southern Europe, a regional and economic geography of the Mediterranean lands*, Methuen London, Dutton New York, 1952, "Italy" pp. 123-210.

неприступачна, али је последњих деценија захваљујући привредном развоју и техничким могућностима дошло до њене корекције и изградње нових лучко-индустријских комплекса и туристичких ривијера. Италијанска обала у Средоземљу – Тиренско и Лигуријско море, је повољније разуђена од италијанског дела Јадрана. На источној, односно јадранској обали истиче се северни део, где се развило неколико важних лука (Венеција, Трст), захваљујући близини економско развијене Падске низије и транзитне функције за источноалпски простор.¹⁰ Међутим, знатно су важније луке у самом Средоземном мору, попут Ђенове, Напуља, па и Таранта. Изузетан значај имају два велика италијанска острва Сицилија и Сардинија, како у геостратешком, тако и у привредном погледу (саобраћајно, туристички и др.).

Малта обухвата заправо три острва, од којих је Малта највеће, укупне величине од 316 км кв, са близу 350 000 становника. Са изванредним природним положајем, са пространим луком Ла Валета и изграђеним системом утврђења, Малта и даље представља важно геостратешко упориште у самом средишту Средоземног мора. У британском поседу се налазила од почетка XX века, до 1964. године, а од 1979. године и британског повлачења из војне базе, на острву нема више страних војних база.

Балканско полуострво представља у географском смислу једну целину, која има изузетан значај у Средоземном басену, како својом величином (550 000 км кв) тако и широком излазом на Медитеран и његова прибрежна мора (Јадранско, Егејско, Јонско, Црно море).

Јадранско море које припада Балканском полуострву, је за разлику од италијанског дела Јадрана, изузетно разуђено, са мноштвом острва и залива. Величина и највећих јадранских острва се не може мерити са важнијим великим средоземним острвима, пошто досежу до тек око 400 км кв (највећи Крк, Црес и нешто мањи Брач). Највећа полуострва су Истра и Пељешац, а од залива пажњу изазива већи Кварнерски залив, и са аспекта природне лепоте и атракције Бококоторски. Обале су различите од пешчаних и приступачних до стрмих и стеновитих. Ограничење представљају обронци Динарског масива који су често тик уз обалу, изузев неколико равница и речних долина. Због простирања Динарског масива у правцу запад-исток, приморје уз Јадранско море има благу климу, која је заштићена од хладнијих климатских наноса са севера, али је у исто време и умањен утицај благе приморске климе у

¹⁰ Стражикић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 28.

унутрашњост западног и средишњег Балкана. Најважније луке су Ријека и Сплит, у туристичком смислу се истичу Дубровник и Свети Стефан. Последњих година се нешто убрзаније развијају луке Копар, Бар и Плоче.

Грчка обухвата крајњи југ Балканског полуострва са целокупним егејским архипелагом (око 480 острва), јонским архипелагом и великим острвом Критом, који се налази дубоко у Средоземном мору. Од укупно 132 000 км кв, острва заузимају 23 664 км кв или 18 % националне територије. Грчка заузима важан географски положај између Јонског и Егејског мора и пружањем у правцу север-југ заузима средишње место у источном Медитерану, што јој даје важну саобраћајно-географску и геостратешку улогу. Истакнут положај Крита, у средини источномедитеранског басена, омогућује контролу главног поморског пута кроз Медитеран, а контрола над Егејским морем, која је остварена путем поседовања целокупног острвског архипелага, је важна због прилазних путева мореузима Босфор и Дарданели.¹¹ Захваљујући томе да сва егејска острва припадају Грчкој (сем два острва испред улаза у Дарданеле који припадају Турској) Егејско море је заправо „грчко море”, а жеља Турске за проширивањем својих „права” ствара напетост у међусобним односима. Тек након завршетка грчко-турског рата 1922. године, више од милион Грка је протерано са западних обала Мале Азије (источних обала Егејског мора), и тек тада су етнички Турци ту постали већина. Када је у питању Јонско море, и ту је веома важна поморска рута кроз Отрантска врата која припада пре свега Грчкој. Преко Отрантских врата успостављена је поморска и трајектна веза са Италијом (пре свега линија Игуменитса – Бриндизи).

Обале Грчке дуге су око 15 000 км и спадају међу најразуђеније у свету, иако између појединих њених делова постоје разлике. Средња Грчка, а и север су нешто мање разуђени од јужних области. У северном делу се истиче полуострво Халкидик, а на југу Пелопонез, који се прокопавањем Коринтског канала заправо претвара делом у острво (што он није, јер је и даље повезан са остатком Грчке мостовима). Коринтски канал је направљен преко Коринтске превлаке 1893. године. Прокопан је у равној црти источно од града Коринта, дуг је 6,3 км, просечна ширина на нивоу мора је 24 м, на дну 21 м, а дубок је 8 м.¹² Коринтски канал има извесно ограничење, што њим не могу проћи велики бродови, а иначе уштеда у односу на алтернативни пут у обиласку целог

¹¹ Marion Newbiggin, *Southern Europe, a regional and economic geography of the Mediterranean lands*, Methuen London, Dutton New York, 1952, "Greece" pp. 311–386.

¹² Стражичић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 47.

Пелопонеза приликом пловидбе је евидентна. Географски положај и природне одлике грчког простора упућивали су Грке на поморску традицију, током њихове целокупне историје. Главне грчке луке данас су Пирејска лука (која је заједно са Атином срасла у јединствену агломерацију) и Солун, а далеко иза њих заостају по значају и оствареном промету Волос и Халкида.

Левантске земље, у ужем смислу подразумевају источну обалу Медитерана, између Турске и Египта, рачунајући и Кипар. То су дакле, Сирија, Либан, Израел и Кипар. У ширем смислу ту су и Турска и Египат. Будући да тај простор повезује Европу с Азијом и Азију с Африком, дакле сва три континента старог света, и да укључује врло важне поморске пролазе (Босфор и Дарданеле, Суецки канал) те да је повезан низом нафтовода с најбогатијим нафтним лежиштима на свету – у непосредном залеђу, има велику поморско-саобраћајну и геостратешку вредност. Такође неколико политичких проблема оптерећује у континуитету након Другог светског рата овај регион (арапско-израелски сукоб, подела Кипра, у новије време развој тзв. „Арапског пролећа” и др.). У античко време феничанско, а делом и грчко поморство је било водеће у тадашњем свету. У савремено доба левантске земље немају већи поморски значај, али транспорт нафте и гаса из залеђа у региону повећава прометни значај.¹³

По свом географском положају Турска је истодобно левантска, егејска и црноморска земља, а као власник важних морских мореуза – Босфора и Дарданела, који повезују Црно и Егејско море, Турска је и природни мост између Европе и Азије, што јој даје изузетно важну, саобраћајно-географску функцију и велико геостратешко значење. Обале Турске дуге су око 6000 км, иако Турци не слове за поморску нацију. Они су у највећој мери задржали своју традиционалну континенталну оријентацију, иако последњих деценија појачавају делатности везано за приморје (посебно туризам). Северна и јужна обала претежно су стрме и слабо разуђене, јер су конгитудиналног типа, а отворенији и приступачнији су само делови уз ушћа река, па су тамо смештене и главне луке. Западна, егејска обала је, напротив разуђена и отворена према унутрашњости, па је и више насељена. Међутим, веома је непогодно што је појас турских територијалних вода уз ту обалу врло узак, јер готово сва острва припадају Грчкој.¹⁴ Најважнија турска лука је Истанбул.

¹³ Стражичић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 60 до 61.

¹⁴ Стражичић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 63.

На црноморској обали истиче се лука Трабзон, на егејској страни Измир, а на јужној обали Анаталија, Мерсин и Искиндерун.

Кипар је острво (9250 км кв површине) у источном Медитерану, на веома важном геостратешком положају. Иако је Кипар претежно планинска земља, обале су највећим делом ниске и добро разуђене, с доста пешчаних плажа, па су погодне за туризам. Осим тога, уз висок салинитет мора, погодне су за добијање морске соли. Главне луке су углавном на јужној обали, и то Фамагуста, Лимасол и Папос.

На Леванту Сирија заузима шири простор залеђа, међутим што се тиче непосредног изласка на море, оно је знатно мање. То је делом резултат чињенице да је након добијања независности од Француске након Другог светског рата формирана независна држава Либан, где су се налазиле најважније сиријске дотадашње луке. Други разлог је што северни део Израела заправо географски затвара излаз јужног дела Сирије на Средоземно море. Најзад, Турска је добила област Александреу од Француске уочи Другог светског рата, која је дотле била у саставу Сирије, што географски затвара директан излаз северних сиријских области на Средоземно море. И поред свега тога Сирија има релативно широк излаз на источну обалу Средоземног мора, где су последњих деценија изграђене луке Латакија и Тартоус. Нафтовод се завршава у луци Банијас.¹⁵

Либан има око 170 км дугу обалу, где се налазе три важне луке од којих је највећа Бејрут. Тарабулус и Саида су важне нафтне луке.

Израелу припада око 370 км, ниске медитеранске обале, која је углавном равна, изузев пространог и отвореног Хаифског залива. Од лука на Средоземљу, убедљиво је најважнија Хаифа, а знатно мањи значај има Асхдод.

Египат има велику површину територије, од близу милион км кв, али само један мањи део, који обухвата мање од десетине територије је насељен и култивисан. Египат излази на два мора на Средоземно и Црвено море. Иако је излаз на Црвено море знатно дужи (око 1800 км), излаз на Средоземље је значајнији. Припада му и више од 300 км дуги Суецки залив, као и западна обала Акабског залива. На улазу у Акабски залив налази се бројан архипелаг. Обала на Црвеном мору и Синајском полуострву је добрим делом стрма, а прате је и многобројни корални гребени. Медитеранска је обала, напротив,

¹⁵ Стражичић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 66–68.

ниска и песковита, а источну половину – где се налази велика нилска делта – прате просторане лагунае. Будући да је Египат, због смера тока Нила и отворености према северу, природно усмерен према Медитерану, та је обала одувек имала фасадну функцију. Са друге стране, иако поседује две дуге морске обале, Египат нема посебне поморске традиције, пошто је привредни живот земље највише везан за долину Нила. Најважнија лука је Александрија, која има традицију од преко 2300 година. Важније луке су и Порт Саид и Суец.

Либија, која је једна од већих земаља у Африци (од Египта чак близу два пута пространија), изузетно је слабо насељена и то практично озбиљније само обалски део. На средоземну обалу отпада чак 1900 км дужине, међутим, највећи део земље отпада на пустиње. Највећи део обале је претежно низак, песковит и слабо разуђен. Изузетак је само Киренајка, где се једино може сусрети и каменита и стрма обала. Захваљујући нафти Либија је нагло убрзала свој развој, чему се дугује и оплемењивање тла и наводњавање. Највеће луке су Тарабулус поред Триполија и Бенгази, док се последњих неколико деценија развијају и Мисурата, Брега и неке друге, које се превасходно баве транспортом нафте.

Тунис, и поред релативно мале површине (164 000 км кв), обухвата важан стратешки положај и знатно боље климатске и педолошке услове од Либије и Египта. Дужина туниске обале је око 1300 км, и доста су добро разуђене. На северном делу обала је стрма и стеновита, док је источни део претежно низак и делимично лагунаст. Нарочито су луке Бизерта и Тунис на повољном положају у односу на Сицилијска врата, што је користила још стара Картагина, и ово је подручје кроз историју било предмет интересовања великих сила. Поред главних лука Туниса и Бизерте, који су смештени на северној обали, на истоку се налази неколико мање значајних лука, као што су Сус, Сфакс и Габес.¹⁶

Уопште географски елементима посматрано, Магреб (Тунис, Алжир и Мароко), заправо његов део који је окренут Средоземном мору, располаже са далеко повољнијим околностима за живот и антропогене делатности него што је то случај са Либијом и Египтом. У Либији и Египту преовлађују пустиње, где је изузетак само веома танак обалски део земље уз Средоземно море, а у египатском случају и долина и посебно делта Нила.

¹⁶ Стражичић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр 80–81.

Тако Алжир обухвата дугачко подручје Средоземног приморја, изнад којих се дижу планински венци Велики и Мали Атлас. Јужно од ових планинских венаца и широког слоја обрадивог земљишта и шума, почињу обронци на југу полупустиња, а потом и пустиња. Смештај алжирског медитеранског приморја уз важан поморски пут Гибралтар-Суец, насупрот великих шпанских, француских и италијанских лука, даје Алжиру изванредно повољан поморско-прометни положај. Обала је највећим делом стрма, а разуђеност је изражена у заливима широко отвореним према пучини, па су луке у њима уметно изграђене. На алжирској обали нема већих острва, ни полуострва. Клима је за Северну Африку прилично угодна, а северни обронци побрђа и планина имају довољно падавина и покривени су шумом, што ствара битно друкчију пејзажну слику и пружа сасвим друкчије природне услове за привредну валоризацију него источна половина афричке медитеранске обале.

Иако су алжирске обале одавно насељене, подразумевајући период још из времена старе Картагине, темељна привредна трансформација приморског појаса наступила је у току колонијалног раздобља развојем виноградарства, маслинарства и воћарства, те изградњом неколико добро опремљених лука и развојем великих обалних средишта. У оквиру тог процеса дошло је до колонизације знатног броја Француза, али и до помицања домородачког становништва (Арапа и Бербера) из планинског залеђа према обали, па је обална зона постала највреднији део земље, што је остала и након одласка француских колониста после проглашења независности 1962. С друге стране, и дуго времена привредно потпуно безначајна унутрашња пустињска област добила је, након другог светског рата, откривањем богатих лежишта и експлоатацијом нафте и плина, велико економско значење. Након деколонизације нагло се смањује узгајање и производња виноградарства и вина. Најважније луке и уједно градови у земљи су Алжир, потом Оран, Константин. Луке за транспорт нафте су Арзев, Скикда, Бејаиа, Анаба.¹⁷

Мароко, је попут Шпаније и Француске, у исто време и атлантска и средоземна држава, односно има излаз на ова два морска правца. Када је у питању излаз на Медиеран, ту Мароко још није у потпуности суверен, пошто је Шпанија и након давања независности Шпанском Мароку 1959, задржала као саставни део своје територије градове Сеуту и Мелиљу. Мароко оспорава сувереност Шпаније над овим градовима и тражи да они припадну мароканској држави. Марокански излаз на Средоземно море је дуг у правој

¹⁷ Стражичић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980, стр. 82–83.

линији више од 400 км, није посебно разуђен и нема изразито значајних лука. У свом залеђу уздиже се планински масив Рифски атлас.

Геостратегијски аспект Средоземља

Геостратегијски аспект Средоземља полази од три битна елемента: прво, да је Средоземно море затворено и да представља залив Атлантског океана са којим је повезано Гибралтарским мореузом; друго, да у Средоземном мору, као аутохтоној целини, постоје два до четири, зависно од критерија, релативно засебна региона, с извесним специфичним поморским геостратегијским обележјима. Треће, да је Средоземно море најкраћа и најфреквентнија поморска спона између Северног Атлантика и Индијског океана, са релативно највећом концентрацијом трговачких и ратних бродова на свету. Значај Средоземног мора и Суецког канала, као поморске комуникације за транспорт нафте са Блиског истока у европске земље, најбоље илуструју периоди када је он због ратних дејстава у окружењу био привремено затворен, као што је то рецимо био случај у време трећег и четвртог арапско-израелског рата (од 1967. до 1975.).¹⁸

¹⁸ *Средоземље и безбедност СФРЈ, геостратегијски значај и историјски развој Средоземља*, Центар за стратегијска истраживања Генералштаба ЈНА, Београд, 1980, стр. 21.

Средоземље кроз историју – геополитичка анализа

Историјска анализа

У овом делу рада, анализираћемо са геополитичког аспекта, историјске епохе Средоземног басена. Током историје Средоземни басен је био само стециште, или пак једно од најважнијих средишта светске цивилизације. У том правцу извршићемо историјску анализу и периодизацију према епохама. Током старог Века Средоземље је било колевка и апсолутно средиште практично свих важнијих цивилизација Антике, од земаља Старог истока где је најважнији стари Египат, преко епохе Старе Грчке, епохе Хеленизма, до старог Рима. У Средњем веку Средоземље наставља да игра велику улогу у светској цивилизацији и као политичко средиште, али од постепеног развоја и преузимања значаја западне Европе и попадања Оријента под турску власт, тај значај нешто опада. То нарочито долази до изражаја од почетка Новог века и Великих географских открића, када Атлантски океан и светска мора добијају примаран значај, где Средоземље извесно нешто губи на важности. Међутим, прокопавање Суецког канала 1869. уз постепено потискивање Турске решавањем Источног питања, отворило је нови политички и шири геополитички значај ове макрорегије, укључујући колонијална поселања западноевропских сила, што је епоха окончана приближно са Првим светским ратом. Током следећих деценија XX века, што можемо назвати епохом савремене историје, долази до нових радикалних промена око Средоземља, од којих је свакако веома важан поредак успостављен након Другог светског рата, који се са минималним променама очувао приближно до почетка деведесетих година, када биполаризам двају суперсила и блокова замењује привремено монополарни светски поредак, са доминацијом САД. Последњих година смо сведоци постепеног прерастања монополарног светског поретка ка мултиполарном у оквиру једног процеса који траје, што се одражава и на геополитику Средоземља.

Стари век

Током Старог века у ширем басену Средоземља, развијало се и биствовало више великих цивилизација, од којих би смо као важне целине издвојили Стари Египат; Грчки свет и Хеленизам; Стари Рим. Поставља се питање зашто је

Средоземни басен био средиште и колевка античке цивилизације!? Пре свега на то су утицали географски фактори, самог географског положаја Средоземља, које се налази на прелазу између сва три континента која су чинила тзв. „Стари свет”. Други фактор је заправо још важнији, а то су климатске прилике које владају у Средоземном басену, имајући у виду његову благу климу, што је за ондашњи ниво цивилизацијских достигнућа имало још већи значај. Крајеви централне и источне Европе, и посебно њен север, нису изазивали већу пажњу, чак ни властодржаца старог Рима, који је географски освојио највећа пространства у дотадашњој историји човечанства (и дуго после тога, то је остало највеће светско царство, све до Новог века). Већина државних творевина античког периода су биле поморске, или макар и делом поморске државе, изузетак су само неке земље Блиског истока, настале пре свега на простору плодне Месопотамије и околних регија. Грчки свет, се упркос постојању најчешће држава-полиса, у највећем оријентисао на поморство, мада је омиљена дихотомија у геополитичкој литератури да је модел поморске силе била Атина, а копнене Спарта (која је и сама имала извесну морнарицу и излаз мору).

Средоземно море имало је дуготрајан и повезујући значај за земље на његовим обалама, односно улогу повезивања између Европе (јужне), Африке (северне) и Азије (Блиски исток). Средоземно море је од старина било подручје поморског додира међу раним цивилизацијама што су се развиле на његовим обалама. Средоземље је једно од најстаријих историјских цивилизацијских жаришта¹⁹, а у периоду Антике је имало у том правцу централни и највећи планетарни значај. Благо поднебље од давнина је потицало насељавање обала Средоземног мора. Релативно мирно море и углавном постојани, но не и прејаки ветрови омогућили су прилично сигурну пловидбу током већег дела године. Разуђене обале и мноштво острва олакшавали су пловидбу и сигурно сидрење. Најстарија значајна цивилизација на обали Средоземног мора била је Египатска и потом нешто млађа егејско-критска, односно зачетак старе Грчке. На Криту настаје прва античка таласократска држава на Средоземљу, која своју моћ и превласт изводи пре свега из поморства. С Крита се зачетак старогрчке

¹⁹ Историјска животна жаришта можемо посматрати као оне средине и историјске области који су барем у једном историјском раздобљу били демографски и привредно наглашено динамички простори из којих су се ширили различити друштвени утицаји (политички, привредни, културни и др.) у околни простор на различите мирнодопске, али и војне начине. Животна жаришта могу обухватати делове различитих покрајина које су саобраћајно и привредно повезане у целину.

цивилизације шири на Пелопонез где се ствара Микенска цивилизација, која се даље шири према Малој Азији и Хелеспонту. Микенски бродови почевши од XV века пре нове ере, надзиру трговину Средоземним морем. Негде од приближно почетка XIII века пре нове ере, Феничани преузимају највећи утицај на Средоземном мору. Из својих градова на левантској обали пловили су читавим Средоземљем, па чак и изван њега (Атлантук и др.). Основали су бројне колоније, чувену Картагину, али и Тангер, Малагу, Палермо, Марсеј и др. Феничани су захваљујући поморству и разгранатој трговини имали доминантан утицај у највећем делу Средоземног мора готово један миленијум. Грци су надоградили стару егејску цивилизацију, као претечу и зачетак античке Грчке, и изградили своју старо-грчку, Хеленску цивилизацију, где почиње нови културни циклус Средоземља. Грци су били изврсни поморци и оснивачи многих колонија по целом Средоземном мору, укључујући и обале Црног мора. У Атини и другим грчким градовима су остварене бројне тековине уметности, књижевности, филозовије и науке, који су и данас од светског значаја. Александар Велики Македонски срушио је античку Хелладу, али је грчку цивилизацију проширио на читав Блиски и Средњи исток, па се након његове смрти, све до римских освајања овде развијају хеленистичке државе, а читава епоха (од око пола миленијума) назива Хеленистичком епохом. Најзад, стари Рим је током свог хиљадугодишњег постојања успевао да се стално територијално шири, све док у периоду Царства није загосподарио читавим Средоземљем. У IV веку, он се дели на Западно Римско царство и Источно Римско царство. Западно Римско царство пропада 476. године, што се симболички рачуна као крај Старог века, нестанак робовласништва као основног друштвено-економског поретка и почетак Средњег века са феудализмом као основним друштвено-економским поретком. Источно Римско царство – Византија, наставља да постоји још читав миленијум, практично током читавог средњевековног периода.

Стари Египат

Цивилизација старог Египта, обухватала је приближно простор данашњег Египта, тако да она није била просторно ни приближно велика попут хеленског света (нарочито у периоду Хеленизма) и посебно старог Рима. Египат је током више векова егзистирао као цивилизација, али није имао посебног утицаја на околне регионе. На средоземној обали старог Египта постојала је Александрија, као један од најважнијих античких градова.

Стара Грчка

Током античког периода грчки свет је представљао најважнију цивилизацију у Средоземљу. Поред данашње Грчке и обала Мале Азије, грчки свет је обухватао и многе околне регије Средоземља, а путем колонизације у дифузном правцу ширио се на практично све средоземне регије, посебно када је у питању источни део Медитерана. У периоду старе Грчке, долази до хеленизације средњег и источног Средоземља, мада је сами културно-географски центар ове цивилизације био југ Балканског полуострва и западно приобаље Мале Азије.²⁰ Стара Грчка је деловала више економско – културно на околне области Средоземља имајући у обзир да за разлику од потом старог Рима, није развијала непосредна копнена освајања и правно административни систем над припојеним областима. Стара Грчка није ни била јединствена државно-организована целина, већ је обухватала низ самосталних држава – полиса, од којих су свакако најзначајније биле Атина, а потом и Спарта, Теба и друге. У периоду сукоба са Персијским царством, државице, чланице старогрчког савеза, успеле су да одбране своју слободу, да би се током међусобног тзв. Пелопонеског рата, који је дуго трајао, прилично исцрпеле.

Тектонске промене, распрострањености Хелена и њиховог утицаја су настале након појаве Александра Македонског. Државно-правно организовање, и војно-политичку доминацију, хеленски свет је остварио након што је њиме у потпуности овладао македонска држава, која је управо под Александром Македонским успела да запоседне колосална пространства Персијског царства – IV век пре нове ере. Он је током IV века пре нове ере, заузео читаво Персијско царство и на тај начин овладао комплетном Малом Азијом, Сиријом, простором данашњег Либана, Израелом, Египтом. На тај начин је Хеленски свет настанио и поседовао читаву источну половину Средоземља, чему треба додати и неке енклаве на западу, укључујући и сами југ Италије и добар део Сицилије. У црноморском басену, као огранку источног Средоземља, такође су колонизоване извесне приморске области. Хеленистичка држава се после смрти Александра Македонског распала на неколико целина, које су као такве егзистирале још приближно од два до три века, када су потпале под римску власт. Заправо постојале су три велике

²⁰ Тако Фернан Бродел тврди да западна малоазијска обала није била у време Старе Грчке област колонизације, већ саставни и интегрални део грчког света, готово равноправно са оним што данас подразумевамо под појмом Грчка. Видети у Фернан Бродел, *Средоземље у Старом веку*, Академска књига, Нови Сад, 2007, стр. 271.

хеленистичке државе на развалинама царства Александра Македонског. То су велика Сирија којом је владала династија Селеукида и која је обухватала далеко веће просторе Блиског истока од данашње Сирије. Затим Египат, којим је владала династија Птоломеја, и Грчка, са центром у Атини, којом је владала династија Антигона и која је обухватала значајне делове Грчке и Мале Азије. Све три наведене хеленистичке државе су имале запажено место у Средоземљу, пошто су заузимале простор обале на његовом источном ободу. Поред њих, постојало је више других мањих хеленистичких државица, које су често биле зависне у односу на државе Селеукида, Антигона и Птоломеја.

Римски период

Римски период у развоју међународних односа представља епоху прве глобализоване државе ондашњег света, мада се и краткотрајно царство Александра Македонског са далеко дужим историјским трајањем у виду потоњег хеленистичког наслеђа, може третирати као глобализована империја. Разлике ипак постоје, највише у чињеници да је царство Александра Македонског трајало веома кратко, за његова живота, а да су велике хеленистичке државе које су проистекле из њега, без обзира на своју културно-цивилизацијску повезаност, ипак представљале засебне државне творевине, које су чак повремено ратовале међусобно. Рим се насупротив томе ширио у територијално квантитативном смислу, док је у погледу унутрашње политичког уређења пролазио епохе краљевства, потом републике и на крају царства. Чини се да је прелаз од републике ка царству, имајући у обзир величину новонастале империје, имао за последицу концентрацију моћи у рукама једног појединца, са којом је лакше могло да се управља ефикасно. Са друге стране такав политички систем који је предност давао инокосном владару – монарху у односу на релативно компликованији претходни систем поделе власти између конзула, сената (племства) и народног трибуна (плебса), био је далеко мање демократичан и ризично повезан са структуром личности изабраног цара. У више наврата се показало да римски цар као личност није био дорастао ситуацији што је имало тешке последице за државу и њено становништво (примери Калигуле, Нерона и др.).

Многи се теоретичари слажу да је управо с римским раздобљем отпочела стварна европска историја, иако је већ период старе Грчке и потом Хеленизма ударио темеље данашње европске цивилизације. Међутим, стари је Рим успео у територијалном смислу овладати највећим делом данашње јужне, западне и централне Европе, док је ван његових граница остао север и исток

„старог континента”. Римљани су Средоземно море називали *Mare Nostrum* (Наше море) и *Mare Internum* (Унутрашње море). Римљани су преузели велики део грчког цивилизацијског наслеђа, али оставили и властито велико културно, политичко-правно, филозофско, сазнајно-научно и религијско наслеђе. Римско наслеђе је значајним делом помогло да се дотле разнородни и културно различити Средоземни басен повеже у једну целину, што је он задржао све до арабљанске најезде у VII и VIII веку, када се у том правцу одвојила Северна Африка и Блиски исток. Позната је улога римских путева, али је свакако јасно да без јаке морнарице Римске империје, не би било ни тако дугачког њеног опстанка. Улога римске морнарице у конструкцији Царства указује на сраслост тадашњег техничког достигнућа, бродоградње и морепловства и политичког поретка Царства. Да Римљани нису са свим наведеним располагали, укључујући пре свега снагу поморства, тешко да би се Царство у тако проширеним границама одржало тако дуго.

Територијално обједињавање Средоземног басена Рим је постигао тек у периоду Царства, док је у ранијим епохама (краљевство и посебно република) постепено ширио своју територију ван Апенинског полуострва. У епохи до другог века пре нове ере, у Средоземљу је бивствовало више већих и мањих државица, држава-полиса и још чешће различитих колонија (грчких, феничанских и др.). Нарочито су били значајни Пунски ратови у којима је Рим победио Картагину и тиме наговестио своју владавину, пре свега у западном и средишњем делу Средоземног басена. У источном делу, још увек су постојале хеленистичке државе, уз напомену да су тада поједини делови Средоземног басена, били лишени врховне државне управе било које земље, полунасељени, стециште гусара и недржавних скупина или изузетно, чак пусти. То се посебно односи на део Киренајке и других делова северноафричке обале, као и неких области Црноморског басена. Међутим, већ од другог века, Рим проширује своју експанзију и на Балкан, Малу Азију, али их још не осваја у потпуности. То је постигнуто у следећа два века, тако да је до почетка другог века нове ере, Римско царство у потпуности заокружило Средоземни басен у свом поседу (изузетак је само северна и источна обала Црног мора). Грчка култура је остала доминантна у источном делу царства, што је и институционализовано државном поделом царства на запад и исток 395. године. Настанак хришћанства је био важан историјски догађај, а посебно период, када је после дуге и тешке борбе хришћанство постало државна религија. Римско царство је унело низ цивилизацијских достигнућа на просторима које је освојило. Ту је донекле изузетак источни део, који је захваљујући грчкој цивилизацији, већ био на високом

цивилизацијском ступњу. Поред Рима, као тадашње престонице и највећег града Средоземља, развило се још неколико истакнутих регионалних центара. Највећи је вероватно Александрија, потом Атина, Bizант, Бриндизи, Напуљ, Ефес док је град Картагина имао велики значај док је постојао (разорен 146 године пре нове ере). Изградња градова, путева, вијадукта, пристаништа, развој поморске трговине, унапредило је дотадашњи цивилизацијски ниво највећег дела Средоземља. Међутим, робовласнички систем привређивања, није имао велике могућности за даљи развој античког света, па је након пропасти Западног дела Римског царства 476, почео да преовлађује феудалистички друштвено-економски систем.

У Античкој епохи, многи геополитичари узимају за пример вишегодишње ратове између Рима и Картагине, па чак и Пелопонески рат (Атина као поморска сила и Spарта као сила копнених снага) те претходни сукоб Персијанаца и грчког света, као модел односа борбе између сила копна и мора. Ипак, Античка цивилизација је у целини формирана око Средоземља и његових прибрежних мора, где су у исто време значајни делови европског континента били ван Империје, насељени «варварима». На другим меридијанима тадашњег света егзистирало је више неповезаних држава, од којих су највеће биле у долинама великих река (Кина, Индија, Месопотамија).²¹

Средоземље у Средњем веку

Након пропасти Западног Римског царства 476. долази до извесне поделе у Европи, у односу на претходну римску епоху постојања једне империје у коју је укључено језгро тадашњег света. Тако је тада преостало на истоку Источно Римско царство Византија која чини једну, углавном хомогену државно цивилизацијску целину, и простор на западу који је преостао након обрушавања царског Рима. На западу Европе је у почетку дошло до извесне регресије у културно економском смислу, а са аспекта политичког система, до настанка већег броја мањих држава, које су опет изнутра биле лабаво обједињена феудална добра. На истоку Европе и Средоземља, Византија је била једна високо централизована империја, која је у сваком случају била у пуном смислу наследник Римског царства на тим просторима. Византија је

²¹ Струве С, *Стара Грчка*, Београд, 1947; Машкин С, *Историја старог Рима*, Београд, 1947.

била наследник не само целокупног државно-правног континуитета Римског царства, већ је будући да је обухватала простор са доминантном хеленском етничком и културном компонентом, представљала и настављача грчко-хеленске цивилизације. У исто време, хришћанство као религија своја највећа и настарија упоришта и традицију имало је управо на византијском делу некадашњег Римског царства, где су се налазиле и четири од укупно пет основних патријаршија (Цариград, Антиохија, Јерусалим и Александрија, а на западу само Рим). Међутим, јављање царства и на западу (Франачког и крунисање Карла Великог), те издвајање папе и Рима као посебног центра хришћанства, представља извесну геополитичку равнотежу у световном и духовном смислу тадашње Европе и хришћанства у целини.

Након Велике сеобе народа, трусност политичког и друштвеног поретка на западу се полако смирује у следећим вековима. Систем европских држава се постепено установљава, од крајњег запада у Енглеској и Британским острвима, па до крајњег истока где се конституише Кијевска Русија. Јаваљање ислама и продор Арабљана на Блиски исток и северну Африку, укључујући и освајање Шпаније, учинило је велики удар на хеленску цивилизацију, те губитак источних провинција Византије и то не само привремено. На Ибериском полуострву следиће вишевековни процес ослобађања од арабљанског ропства (реконквиста) који ће кључне резултате постићи закључно са XIII веком, а потпуно ослобођење ће бити остварено тек крајем XV века (освајање Гренаде 1492). Ако изузмемо продор Мађара у Панонију, ваневропски народи су највећи поход на европско тло остварили на њеном истоку у XIII веку, када је монголско-татарска најезда обрушила Кијевску Русију и значајан део руских земаља натерала на вазални положај током следећа два века. Са друге стране идеолошка подела у хришћанству у XI веку, свој практични плод у геополитичком смислу даје 1204. године, када су крсташи заузели Цариград и ту привремено образовали Латинско царство. Византија се обнавља 1261. године, али у следећа два века свог постојања она ће бити знатно слабија у односу на своју славну прошлост. Разлог је у највећем продор Турака ка Балкану и Европи, који је најпре и у најтежем погодио управо старо царство.

У односу на глобализовану римску империју где је Средоземље представљало географски центар, већ од раног Средњег века у тадашњи европски свет укључују се и остали делови географске Европе, пре свега њен северни део, а са друге стране северна Африка и Блиски исток престају да то буду, већ од арапских освајања. Европа је у економском, културном и политичком смислу била повезана, без обзира на слабе саобраћајне везе и

технолошка достигнућа тог времена. Хришћанство чини значајну културну и духовну срж тог времена, а напуклине између католичанства и православља временом се извесно увећавају. То нарочито долази до изражаја након XIII века, који је за православље био веома тежак. Дотле у православном свету су државе стубови, који су представљали у политичком смислу противтежу државама заапада (посебно моћном, али некохерентном и слабо обједињеном Римском-немачком царству), биле Византија и Кијевска Русија. Обе ове силе су управо у XIII веку доживеле тешке ударе, од којих ће се тешко опоравити. Византија је и поред поновног обједињавања 1261. године под династијом Палеолог представљала потом силу другог реда у односу на своју славну прошлост. Кијевска Русија је као таква нестала, а руске земље су се после више од два века тешких борби за ослобађање од монголско-татарске доминације географски помериле своје тежиште окупљања ка Москви и североисточним пределима, док су Белорусија и Украјина поседнуте од Литванско-Пољске државе. Истина од православних држава у у периоду XIII-XIV века Србија и у мањој мери Бугарска су доживеле свој процват, али ове земље нису могле да буду супститут двома империјама у кризи – Византији и Кијевској Русији. Најезда Турака Османлија на Балкан, а потом и ка средњој Европи запечатиле је судбину Византије, али и Србије, Бугарске, Босне, Грузије, Јерменије и других православних држава у следећих неколико векова. Једино се Московска кнежевина уздизала и јачала, добивши статус царства и ширећи се на широким просторима Поволожја, Преуралије, Урала, јужних степа, а потом и у Сибиру и другим азијским просторима. На симболички начин венчањем византијске принцезе Софије Палеолог са руским владаром Иваном у другој половини XV века, Москва постаје „трећи Рим” (после Рима и Цариграда), а према легенди и широком уверењу Словена и православца „четвртог неће бити”.

Одлика светског поретка током Средњег века, је постојање великог броја држава, међународних субјеката, које су у исто време биле састављене од већег броја феудалних поседа са веома слабом централном влашћу, коју је чинио углавном монарх. Монарх иако најчешће наследног карактера, није увек био неспоран са аспекта легитимитета, што је представљало елеменат унутрашње дестабилизације држава и честих унутардинастичких и чак међудинастичких борби и преврата. Обласни господари, крупни феудалци често нису признавали централну власт, што је однос међународног поретка често чинио хаотичним. Чак и једино западноевропско царство, Римско немачко царство, је заправо чинио скуп међусобно лабаво повезаних краљевина, војводства и области, над којима је крунисани цар имао релативно слабу власт. Фактички ауторитет

у западној и средњој Европи, све до приближно Реформације, је имао римски папа. Папа је и могао да покрене крсташке ратове ка истоку, да у крајњем случају дође у сукоб и са Римско немачким царем, као што је то био случај са Хоенштауфовцима. Дакле долазило је до преплитања утицаја световне и духовне власти. У Византији и Русији, пак доминанту улогу је имао владар, коме је и црквени поглавар био подређен. Државе су међусобно ратовале као што је то био случај енглеско-француског стогодишњег рата, а још чешћи су били сукоби феудалаца. У исто време повезаност са другим цивилизацијама ван Европе је била веома слаба. Свет ислама који је загосподарио Блиским истоком и северном Африком, а потом преко Турака и Балканом, био је у непријатељству током највећег дела посматране епохе са хришћанским владарима. У Азији су егзистирале различите државе од Кине и индијског света до муслиманских држава. У субсахарској Африци су постојале државне организације далеко заосталије од европског света и при томе слабо повезане. Нови свет је био непознаница за друге народе и континенте тог доба. Трговци и морепловци, попут Марка Пола су предузимали замашна путовања и експедиције, али то није било оних размера и ефеката као од времена Великих географских открића.

Дакле и током највећег дела Средњег века Средоземље представља практично центар политичке, економске (укључујући и саобраћајну), и културне моћи тадашње Европе. То важи посебно за рани период Средњег века, у мањој мери за његову зrelu фазу, а знатно мање за позни средњовековни период. У раној фази Средњег века, Византија је задржала свој пресудан утицај у источном, а веома дуго и у средишњем делу Средоземља. Продор Арабљана у другој половини VII и почетком VIII века у Северну Африку и Блиски исток означио је повлачење утицаја хришћана и Европљана на овим просторима, укључујући и за период од неколико векова великог дела Иберијског полуострва. Јавља се Франачка држава, која постаје важан фактор у западном Средоземљу.

Крсташки ратови обележавају почетак зреле фазе Средњег века, паралелно са постепеним слабљењем Византије. У овом периоду Италија, иако у држваном смислу расцепкана на низ државица, представља центар поморства и трговине, која се развија по Средоземљу, укрштајући трговачке путеве са истоком и западом. Најезда Турака Османлија на југоисток Европе, али и њихово овладавање Блиским истоком и Северном Африком током следећих неколико векова, представља у исто време и привредно и посебно саобраћајно слабљење улоге Средоземља.

Цариград постаје током ове епохе вероватно најважниј град и лука на Средоземљу. Поред њега важније луке су у источном Средоземљу биле Солун и Александрија, потом Пиреј. У средишњем делу то су Напуљ, Бари, Венеција, Дубровник, Ђенова. У западном Марсеј и Барселона. Током Средњег века више сила је располагало снажним морнарицама, у више наврата су вођене велике поморске битке. Крсташки ратови су представљали феномен покушаја повратка европског и хришћанског утицаја на Блиском истоку и на светим местима. Једна од последица овог похода је увођење узгајања у Европи низа култура које су донете са Блиског истока (слично као што ће то уследити почетком Новог века након открића Америке и Новог света у целини).

Исламски продор на Блиски исток, Северну Африку и Иберију преко експанзије Арапа током ране фазе Средњег века, заједно са потоњом провалом Турака на Балкан током XIV и XV века, условили су не само измену састава становништва по верском и етничком саставу у значајном делу ових простора, већ и отежавање па и блокирање комуникације Европе са пространима Истока (Кином, Индијом и др). Открића Новог света која су уследила на почетку Новог века, удариће нови оквир у развијању Средоземног басена током следећих неколико векова.²²

Нови век

Почетак Новог века означава Велика географска открића Новог света, што у исто време доводи до привременог слабљења значаја Средоземља, и чак затварања источних трговачких путева преко Леванта и Блиског истока. Турска је у експанзији, и чак преко Кримског каната затвара излаз на Црно море Русији. Паралелно са свеукупном експанзијом западне Европе и порастом улоге Атлантика, то све заједно доводи до кризе италијанских поморских држава и Дубровника, као и до слабљења значаја читавог Средоземља у односу на експанзију атлантских лука и области Европе. Протеривање Мавара са Иберијског полуострва закључно са крајем XV века је контраст у односу на наставак турских освајања не само на Балкану, већ и у средњој Европи, те потпуно овладавање Црноморским басеном.

²² О светском поретку и односу снага током историјских епоха Средњег и Новог века погледати и у Драган Петровић, *Ка мултиполарном светском поретку*, Пешић и синови; Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010, стр. 23–32 кад је у питању Средњи век, а стр. 32–52 кад је у питању Нововековни период.

Француска и Шпанија, у исто време средоземне и атлантске земље, дају већу предност атлантском правцу и Новом свету, док италијанске земље таворе у односу на раније векове. Са друге стране у први ред избијају Енглеска, Холандија, као водеће трговачке и поморске земље. Турска током XVI века успева да заокружи своју власт над читавим муслиманским светом Средоземног басена и Блиског истока. Она све више заостаје у односу на европске силе по цивилизацијском напретку, поморској снази и војној моћи. Битка на Лепланту 1573. говори томе у прилог, мада ће територијално повлачење Отоманске империје као процес наступити тек један век доцније.²³

Међутим од краја XVII века убрзава се процес решавања Источног питања, убрзаног слабљења Турске, јачања Русије и Аустрије, постепеног ослобађања покорених хришћана Балкана и Блиског истока. То користе и западноевропске силе, па тако Француска заузима у Средоземљу Алжир (1830), потом Тунис (1882) и Мароко (1906-1911), а Британија Кипар (1878), Египат (1883), док је од раније држала Малту и Гибралтар. Русија током XVIII и почетком XIX века заузима углавном највећи део Црноморског басена покушавајући на сваки начин да заузме и Мореузе (Босфор и Дарданеле).

Током четрдесетих година XIX века прво Француска почиње да гради бродове од метала, док Британија предузима такав подухват тек од педесетих година. Ипак, на основу првенствено поморске оријентације, моћног колонијалног царства и брзог развоја индустрије, Британија располаже са најмоћнијом флотом током XIX века, а то првенство ће јој бити озбиљно угрожено почетком XX века од Немачке и посебно након Првог светског рата убрзаним развојем флоте САД.

Прокопавање Суецког канала 1869. је епохалан догађај за Средоземље, после кога се оно у целини враћа на велика врата на светску позорницу саобраћаја, трговине, привреде, политике и на сваки други начин. Колики је пораст значаја Средоземља за велике силе одмах након тога постао, представља и појачавање бесомучне борбе за повећавање њиховог утицаја и поседуња појединих области басена. Тако је до те године, само Француска држала обалски део Алжира, Британија стратешке тачке Гибралтара и Малте. Одмах након тога, Русија драстично повећава напоре да стави под свој утицај мореузе, Француска поседује Тунис, за који је водила грчевиту борбу са Италијом, а потом и Мароко, за који је водила жестоку борбу са Немачком.

²³ О Медитерану у раном периоду Новог века, погледати у Фернан Бродел, *Медитеран* I и II, Геополитика, Београд, 2001; Предраг Метвејевић, *Медитерански бривијар*, ЦИД, Подгорица, 2001.

Британија поседује Египат и Кипар, Италија Киренајку и Триполис, Шпанија средоземну обалу Марока, Тангер добија међународни протекторат.

Савремени период

Први светски рат представља завршетак Источног питања и повлачења Турске поред Европе, и са простора Блиског истока (ван Мале Азије коју задржава). Западноевропске силе овладавају бившим турским поседима на Блиском истоку (Сирија и Либан Француској, Палестина и Јордан Британији), уз раније запоседање од стране Италије Триполиса и Киренајке и Додоканеза са Родосом у Егеју. Нестанак Аустро-Угарске на Балкану омогућава заокруживање нових држава попут Југославије, увећаних Грчке, Румуније, те због пораза у светском рату, нешто умањене Бугарске.

Поседање Северне Африке и Блиског истока од стране западноевропских сила током XIX и почетка XX века, представља са једне стране врхунац егзистирања тадашњег европеидног света, а са друге стране ипак реално културно и привредно напредовање ових области у односу на претходну вишевековну епоху где су биле под турском влашћу. Европска власт и близина метропола, важан географски положај и релативно повољна клима за живот Европљана, омогућили су на овим просторима значајну миграцију становништва из метропола. То нарочито важи за француски Магриб, где се посебно издваја обалски део Алжира, који и статусно постаје саставни део француске државе, а не колонија или несамостални посед. Мароко и Тунис имају у нешто мањој мери издвојене Уставом позиције у оквиру Француске Уније. Удео европеидног становништва у Алжиру је био преко 15 %, а у Мароку и Тунису око 10 %. Запажен је удео и шпанских колона у Ел Рифу (Шпански Мароко), Италијана у Либији, док је удео британских досељеника евидентан само у стратешким тачкама које чине Гибралтар и Малта, али не и у Египту, Кипру, Палестини и Јордану. Већи градови на приобаљу ових области добијају европски изглед и инфраструктуру, попут Алжира, Орана, Туниса, Бизерте, Константина, Тангера, Казабланке, Триполија, Александрије, Бејрута и др. Са друге стране, део европског континента који припада Средоземљу, је већ вековима имао брз успон. Ту су се издвојиле моћне луке и велики градови, уређена пристаништа, попут Марсеја, Барселоне, Валенсије, Тулона, Ђенове, Напуља, Трста, Ријеке, Сплита, Барија, Пиреја, Солуна и других. У међуратном периоду долази до формирања модерног обрасца туризма управо у

Средоземљу, и то највише на Азурној обали (Ница, Кан, Монако и др.), италијанској, шпанској, грчкој ривијери, између осталог и у Далмацији и југословенском приморју.

На неки начин сви ови процеси делом прате и црноморски басен, који је географски нешто издвојен у односу на остатак средоземне акваторије. Након протеривања турске власти током XVIII века, Русија насељава претежно великоруским становништвом ове области, уређује регију и гради инфраструктуру. Ту ничу нове велике луке и градови, попут Одесе, Севастопоља, Херсона, Новорусијска, Батумија, Ростова на Дону и других. На румунском делу црноморске обале истиче се лука Констанца, а на бугарском Варна и Бургас. Драстично смањена Турска задржава Истанбул, Измир, Трапезунт од већих лука на своја три морска правца (црноморски, средоземни-Левант и западни који чине Егеј и Мраморно море).

У међуратном периоду, развој тешке ратне морнарице достиже свој врхунац у техници ратовања, пошто капитални бојни (дредонтни) бродови достижу задивљујуће габарите, а јављају се и носачи авиона, који ће свој пресудни значај у развоју ратне морнарице ипак доживети у океанском миљеу светских мора. Велике ратне средоземне луке су у том периоду постали Тулон, Оран, Таранто, Александрија и Порт Саид, Севастопољ, Сплит, Тобрук и др. Уз средоземну обалу се поред железница, које су устоличене још половином XIX века на овом подручју, почели да се граде и модерни путеви, цесте, рачунајући и прве ауто-путеве (северна Италија, Француска). Такође у међуратном периоду је устоличен и први редован авионски путнички саобраћај.

Други светски рат представља вишедимензионалну раскрсницу у даљем развоју ове регије. Две суперсиле, замениле су дотадашњи мултиполаризам међународних односа. Средоземље је постало полигон надметања две суперсиле и њихових блокова, где су премоћ у акваторији и морнарици имали Американци, а у копненој војсци и конвенционалним снагама Совјети. Новост је била нуклеарно оружје, што је утицало на парадоксалан, али ефикасан начин на одржавање глобалног и регионалног мира. Изузетак су били сукоби нижег интензитета, пре свега колонијални, као и ново чвориште кризе коју чини Блиски исток (пре свега израелско-арапски сукоб).

Након Другог светског рата полако долази до развоја антиколонијалних покрета и у ширем басену Средоземља. У почетку је акценат био на Блиском истоку – Сирија и Либан 1945–46, Палестина од 1947, а потом и Северна Африка, прво Египат и Либија, а потом Магриб. Управо је криза на Магрибу

највише трајала и имала велике размере, посебно Алжирски рат (1954–1962). Током посматраног периода закључно са 1962. извршена је деколонизација у највећем овог простора, што је праћено и миграцијама пре свега европеидног становништва, које је практично у потпуности напустило бивше колоније и зависне територије и преселило се у метрополе (и Запад у целини). Један од разлога овакве (успешне) деколонизације, укључујући и подручја која су сматрана саставним делом националне територије и чак НАТО савеза (обалски део Алжира), је и прерастање светског поретка на биполарни, где две суперсиле, уз сва повремена тактизирања, нису биле заинтересоване за продужавање века колонијалним поседима западноевропских сила.

Након спроводеног процеса деколонизације, међутим одређене напетости и жаришта сукоба су заправо пре остала на Блиском Истоку и источном Средоземљу у целини (Палестина-Израел, сукоби у Либану, Кипарски проблем) него у Северној Афици, која се након деколонизације и протеривања европеидног становништва у следећим деценијама извесно примирила.

Одлика вишедеценијског периода након Другог светског рата у време биполаризма, је убрзани привредни развој области Средоземља које припадају европском континенту, а са друге стране нагли демографски успон средоземних области са већинским муслиманским становништвом, што није пратио и њихов адекватан економски напредак. Истина земље богате енергентима, нафтом и гасом, су брже напредовале од осталих у Трећем свету, што се од средоземних држава највише односи на Либију (богату нафтом), а у извесно мањој мери и Алжир (богат гасом). Земље Средоземног басена обухваћене у овој епохи социјалистичким поретком, су извесно нешто спорије напредовале економски од оних које су у регији имале капиталистички поредак.

Привредни напредак басена Средоземља у овој епохи испољавао се и у брзом развоју саобраћајне структуре, туризма и често привреде у целини, развоју и расту градова и урбанизацији у целини (на уштрб руралних области које су временом због миграција депопулизиране). Туризам је постао значајна грана привреде у практично свим европским земљама Средоземља, а највише у Грчкој, Италији, Шпанији.

Још из претходне епохе издвојени развијени градови Средоземља наставили су и даље свој брзи раст, попут Рима, Атине, Барселоне, Марсеја, Ђенове, Напуља, Истанбула и других. Саобраћај се убрзано развијао, практично све његове гране. Железнички је већ у ранијим епохама достигао свој развој у квантитативном смислу, а сада су вршене електрификације пруга

и увођења паралелних колосека. Посебно се развио друмски саобраћај, нарочито ауто-путеви и то претежно у капиталистичким земљама југозападне Европе (Италија, Француска, а у мањој мери Шпанија па и Грчка). Ваздушни саобраћај је можда највише напредовао, ако посматрамо пораст квантума транспорта путника и терета у односу на међуратни период. Поморски саобраћај је још кратко напредовао до шездесетих година, а онда је услед муњевите експанзије ваздушног путничког саобраћаја, драстично смањен, чак доведен до ивице укидања када је у питању поморски путнички саобраћај.

Због важности Средоземног мора за обе суперсиле и њихове војне блокове, концентрација поморских снага и армија у овом мегарегиону је била веома присутна. Чувена америчка Шеста флота је била трајно стационирана у Средоземљу, а совјетска црноморска флота је излазила и у акваторију Средоземља на путу ка океанским правцима и другим маневрима.

Важан проблем Средоземља је еколошки. Након привременог затварања Суецког канала услед Арапско-Израелског рата из 1967. канал је поново отворен 1975. године. Но у међувремену су играђени циновски супертанкери који више нису могли пролазити Суецким каналом. Током седамдесетих година XX века је загађење Средоземног мора постало озбиљан проблем, много већи него у претходним деценијама. Отпад, индустријске отпадне воде, нафта, пестициди и канализацијске воде веома су загадиле море, посебно уз обале, које је иначе захватио процес литорализације – пресељења становништва и делатности на обале у практично свим земљама средоземног приобаља. Већина средоземних земаља потписала је 1976. споразум о смањењу загађености Средоземног мора и од тада се проводи низ пројеката којима се настоји смањити загађеност и побољшати еколошки састав мора. Средоземно море нема иначе значај светски важног риболовног подручја, но у исто време је постало важан извор хране становницима Средоземља. Далеко најважнија је улога Средоземља као светски најзначајнијег туристичког подручја. Средоземље привлачи природном лепотом и богатим културно-историјским наслеђем милионе туриста из Европе и света сваке године, док је његов поморско-саобраћајни и геостратешки значај изузетно велики.

Период након 1991. године

Након нестанка СССР и источног блока у Средоземном басену је успостављен нови однос снага, са преобладавањем САД и НАТО утицајем. У овом правцу можемо посматрати и улазак у НАТО већине бивших социјалистичких земаља источне Европе, где су за правац Средоземља посебно значајне Словенија, Хрватска, Албанија, Бугарска и Румунија. У прилог анализи ове преобладавајуће позиције Америке и НАТО може се посматрати и њихова агресија на СР Југославију 1999. године.

Међутим последњих година се убрзава процес преласка монополарног светског система ка мултиполарном, где Америка и даље има водећу позицију, али битно смањену у односу на ранији период. Светска економска криза убрзава развој мултиполаризма у свету, што се рефлектује делом и на басен Средоземља. Ширење НАТО на постсовјетски простор је заустављено, тековине тзв. Обојених револуција су углавном изгубљене²⁴, вишедимензионална криза у ЕУ, такође има своје реперкусије. „Арапско пролеће”, међутим покренуло је низ нестабилних процеса у Северној Африци и Блиском Истоку. Америка покреће офанзиву да скрши непоћудне режиме у овом важном делу света. Либија се након свргавања Гадафијевог режима и даље налази у кризи, метежу и унутрашњим сукобима. Ситуација ни у Египту није стабилна, док криза и унутрашњи сукоб у Сирији траје већ другу годину, иако се чини да побуњеници без директне помоћи споља, неће моћи оборити Асадову власт. Потенцијално ширење сукоба и на Иран имало би неслагодне последице у читавом региону Блиског и Средњег истока, источног Средоземља, пошто би се и Израел укључио вероватно на директан начин.

Изградња Јужног тока имала би за Русију велики геополитички значај у ширењу утицаја на Балкан, паралелно са покушајем развијања што тешњих односа са Немачком и Француском (и „Старом Европом” у целини). Вашингтон са друге стране преко НАТО покушава да одржи притисак и моћ над овим просторима, нарочито у односу на земље источне и југоисточне Европе (тзв. „Нова Европа”). Пројектовани Ракетни штит би у ту сврху могао да послужи у раздвајању, или макар успоравању сарадње између сила Старе

²⁴ У Грузији се након пораза Сакашвилијеве странке на парламентарним изборима, и очекивања његовог силаска са места председника државе након истека другог мандата (почетком следеће 2013. године), улази у процес постепеног стабиловања релација између Москве и Тбилисија. У Украјини је крах наранцасте револуције, довео до смиривања противречности у земљи између различитих регија и до побољшавања сарадње са Русијом.

Европе које заправо и креирају политику ЕУ, и са друге стране Русије и интеграционих процеса на истоку које она предводи.

У овом временском периоду дошло је до стварања већег броја нових држава на экс југословенском простору, као резултат пре свега деловања и интереса, те односа снага великих сила у свету. Преодоминантан утицај Америке довео је до наставка суштине традиционалне енглеске Источне политике на Балкану и у овом периоду. То је конкретно значило да су народи који су идентификовани елементима тзв. дугог трајања као блиски Русији, а то су пре свега на подручју бивше Југославије Срби, постали директне жртве званичне и још, више скривене политике Вашингтона (и Лондона) на Балкану, у ове последње две деценије. То је конкретно значило да се распад СФРЈ и будуће компоновање постјугословенског простора одвијало по сценарију сламања српског фактора. Обриси политике некадашњег Источног питања коју је водила Британија (Енглеска), се доиста могу препознати и у савременој стратегији и политици САД према овом простору. Не дозволити Русији продор утицаја у Средоземљу, сузбијати тај утицај и на ободима Средоземног басена, попут Балкана пре свега. Након распада СССР, Америка је проширила свој утицај и на неке земље постсовјетског простора, да не говоримо о бившим источноевропским социјалистичким земљама, које су ушле у НАТО и ЕУ. Најважнији савезници САД у региону Средоземља су Израел посматрано дугорочно, а ту је још неколико земаља чија политика са Вашингтоном осцилира периодично и подложна је променама у случају смена режима. Заправо можда је проблем Вашингтона у басену Средоземља, рачунајући и црноморски регион, што овде нема тако поузданих савезника попут рецимо Источне Европе, где се то може рећи рецимо за Пољску, углавном три Балтичке земље (Естонију, Летонију и Литванију) и наравно на крајњем европском западу, где је у питању Велика Британија. У басену Средоземља, Француска води углавном традиционално самосталну политику, Италија и Шпанија, то могу радити у нешто мањој мери, али у исто време нису имали сукобе интереса у тој мери изражено након Другог светског рата, као што је то повремено био случај на релацији Париз-Вашингтон. Сирија, баш као и до недавно Либија и раније Ирак, уз наравно земље Средњег истока (Иран и раније Авганистан) су били означени као противници америчке политике. Криза у Сирији, показује америчке намере да слама отпор непоћудних режима, свим средствима. Наиме САД и поред одређеног и евидентног слабљења своје моћи последњих година и нарочито од појаве светске економске кризе када свет убрзаније иде ка мултиполаризму, показују спремност на офанзивно вођење спољне политике и чак иницијативу ка

промени статуса кво у појединим регијама. То је посебно видљиво у вези са тзв. „арапским пролећем”, где су постигнути извесни резултати (смена Гадафија у Либији као неспоран успех, док ће се о резултатима смена власти у Тунису и Египту моћи судити накнадно).

Са друге стране, стиче се утисак да је Кина озбиљније него ранијих година закорачила на простор Блиског истока, Северне Африке, а самим тим и Средоземља посматрано у целини. Америчка експанзија повезала је додатно Русију и Кину, а на извесној дистанци их прате и друге земље БРИК, где је за овај мегарегион интересантна још Индија. Индија се ипак клони, директног прављења савеза који би се могао протумачити као антиамерички са Русијом и Кином. Томе је разлог и то што Њу Делхи у заоштравању односа Америке са готово целим исламским светом у последњој деценији, рачунајући и слабљење свог савезништва са Пакистаном, даје у исто време простор индијско-америчком приближавању.

Стратешке тачке Средоземља: Суецки канал. Гибралтарски мореуз, Босфор и Дарданели

Средоземље има своје стратешке тачке, места која су посебно значајна. То су Суецки канал (источна врата Средоземног мора), Гибралтар (могли би га назвати западним вратима Средоземног мора), те мореузи Босфор и Дарданели (који су пресудно важни за Црно море и његово повезивање са Средоземним морем, односно преко њега и са осталим морским правцима).

Суецки канал

Након Великих географских открића и турског посудања читавог Блиског истока, Блукана, Црноморског басена и највећег дела Северне Африке и продора у Средњу Европу, Средоземно море се нашло, први у пут у историји, нешто потиснуто од главних геополитичких токова тадашњег света, који су се пребацили на северни Атлант и посебно Западну Европу. На Средоземљу су главну реч водили гусари сконцентрисани у својим бројним базама у Северној Африци и Блиском истоку. Трговачки путеви ка Истоку који су водили преко Леванта су таворили, а италијанске поморске државице, које су дотле имале запажену улогу и поседе у средњем и источном Медитерану, укључујући и Црноморски басен су под налетом Турака губиле

своје поседе и факторије на Оријенту. То се односи на Пизу, Ђенову, па чак и на најјачу међу њима, на Венецију (Млетачку републику). И Дубровник је у овом периоду доживео осетно слабљење, паралелно са два тешка земљотреса која су га задесила. Након Наполеонових ратова долази и до нестанка Млетачке републике и Дубровачке републике, који су припојени Хабсбуршкој монархији (Аустрији, од 1867. реформисаној као Аустро-Угарска).

У том контексту ипак долази до већих промена у Средоземљу већ крајем XVIII века, када Турска доживљава прва велика повлачења и губитке територије у Средњој Европи, Далмацији, да би током XVIII века изгубила у корист Руског царства Азовски басен и читаву северну црноморску обалу са Кримом. На тај начин су трговачки путеви са Истоком добили нешто више простора, али су се кључне промене које су поново Средоземље довеле у први план светске геополитике, догодиле у XIX веку. Прво проналаском водене паре и других техничких достигнућа створена је морнарица са металном грађом и на парни погон, унапређени системи везе (телеграф, потом телефон) и саобраћајна средства у целини (железница, а крајем тог века и аутомобил), што је све заједно унапредило развој саобраћаја и важност Медитерана. Међутим, управо је прокопавање Суецког канала довело до фундаменталног геополитичког превредновања Средоземног басена у целини.²⁵

Нови поморски пут довео је до напуштања старих караванских путева, који су везивали Европу са Индијом и Истоком. За преко 600 км смањена је дужина пута између Запада и Истока. Привреда Средоземља оживела је захваљујући Суецком каналу, а технологија још једном показала своје велике могућности. Истовремено започиње и нови судар између великих сила за контролу и доминацију над овим морским пролазом. Иако је Француска и француски капитал имао кључни утицај за изградњу самог канала пуштеног у промет 1869. Велика Британија је искористила слабости Француске након њеног тешког пораза од уједињене Немачке 1871. године, и успела да 1874. године откупи од презадуженог египатског кедива највећи део акција власништва канала. Најзад, након низа пораза и повлачења Турске са делова Балкана, Северне Африке и црноморског басена током XIX века и Британија као сила која је помагала опстанак Отоманске империје, добија њене значајне делове. Прво је добијен 1878. године Кипар као противуслуга од Турске за британску помоћ у одбрани опстанка „болесника на Босфору” од ослободилачких напора

²⁵ Видети више о овоме у „Средоземље и безбедност СФРЈ, геостратегијски значај и историјски развој Средоземља, Центар за стратегијска истраживања Генералштаба ЈНА, Београд, 1980, стр. 55–63.

поробљених хришћана Балкана и Блиског истока, које је помагала и Русија. Најзад 1882. године Британија је прогласила протекторат над самим Египтом и учврстила своју доминацију Суецким каналом.

Следећих деценија Британија је Суецки канал сматрала најважнијом тачком своје инфраструктуре у Средоземљу (Гибралтар, Малта, Кипар, Египат са Суецким каналом) и читаву своју геополитику је иначе формирала ка одбрани безбедности својих најважнијих пловних путева кроз Средоземље за Индију и друге азијске и афричке колоније у области Индијског океана и даље према Пацифичком подручју. Једна од суштинских тачака њеног геополитичког сукоба са Русијом, се поред основне борбе за светски примат, у овом случају између таласократских и копнених сила, водила је и у правцу британске заштите својих виталних пловних путева, од којих су Средоземље са Суецом, били најважнији.

На почетку Првог светског рата, Британија проглашава своје потпуно власништво над Египтом, пошто је дотле имала само протекторат, који је у исто време номинално признавао врховну сувереност Отоманске империје над Египтом. Фронт између Турске и британских снага према Палестини и Синајском полуострву, се постепено померао ка унутрашњости турских поседа на Блиском истоку, нарочито након арапског устанка. Након Првог светског рата Британија добија Палестину и Јордан, чиме се њена укупна позиција у Средоземном басену додатно ојачава, нарочито кад је у питању источно Средоземље и сама заштита поседа Суецког канала. У међуратном периоду, Британија се налази на врхунцу своје Империје и контроле Средоземља. Чинило се да амбициозна фашистичка Италија потенцијално може угрозити ту супермацију, што је дошло до изражаја у време трговачког ембарга који је спровело Друштво народа на челу са Британијом током рата у Абисинији 1936–37, и паралелно са Шпанским грађанским ратом 1936–1939, што је само наговестило будуће бурне догађаје из Другог светског рата, где је Средоземље било поприште више сукоба како на самом мору, тако и на копненом подручју. Одбрана Суецког канала је био један од најважнијих, ако не и најважнији приоритет британске политике у Средоземљу. Интересантно је да иако је Британија узмицала на читавом европском ратишту, па делом и у Северној Африци у периоду 1939-1942, да је ипак успела да сачува своје, капиталне поморске поседе у Средоземљу (Гибралтар, Малта, Кипар, Суецки канал, са Египтом и Палестином) и поред мноштва изазова и опасностима у којима су се налазили ови поседи у притиску осовинских снага.

Током Другог светског рата силе Осовине су водиле жестоке борбе у покушају да освоје делту Нила и Суецки канал и најближе томе су биле у јесен 1942. године када се водила пресудна битка за Ел Аламејн. Након тог пораза долази до повлачења сила Осовине на запад, а паралелно са тиме одиграо се савезнички десант на Мароко и Алжир. Тиме је дефинитивно отклоњена опасност за осовинско запоседање Суецког канала.

Након Другог светског рата Британија је дала потпуну независност Египту²⁶, али је покушала да задржи контролу над Суецким каналом, где је задња акција предузета у том правцу након Насерове национализације Суецког канала 1956. године. Тада су Британија, Француска и Израел извршили десант на Суецки канал, што је убрзо заустављено, заједничким дипломатским притиском, истина као унилатералне акције, једна, независно од друге, двају суперсила. Тиме се Суецки канал нашао најзад потпуно у рукама Египта. Међутим, након узастопних арапско-израелских ратова почевши од 1967. године и израелског заузимања Синајског полуострва (привременог), Суецки канал је осам година био заустављен за саобраћај. Од 1975. канал је поново пуштен у промет и налази се у поседу Египта.

Суецки канал је изграђен у раздобљу од 1859. до 1869, заслугом Фернинанда Лесепса, француског дипломате, тадашњег конзула у Египту. Канал је изграђен на нивоу мора, без бране. Дуг је 162 км, а заједно с изјаруженим прилазним каналима на оба краја дужина му је 179 км. Првобитна ширина је око 70 м на површини и око 20 м на дну, а дубина 8 м, што је било довољно за газ тадашњих бродова. Канал се протеже смером север-југ, од луке Порт Саид на медитеранској обали до обале Суецког залива, неколико километара источно од Суеца, где је на улазу у канал изграђена потом нова лука Порт Тауфик. Канал пролази преко језера Тимшах, те Великог и Малог горког језера, чији је ниво био нижи од нивоа мора, па је доласком морске воде – након изградње канала – њихов ниво за неколико метара издигнут, а тиме повећана и површина (Велико и Мало горко језеро су се међусобно повезали).

Након Другог светског рата долази до проширивања канала. Раније је мимоилажење бродова било могуће само у језерима, временом су прављена проширења, да би закључно са 1966. годином канал проширен на 190 м на површини и 90 м на дну, а дубок 12,5 до 13 м. То је дозвољавало пролаз

²⁶ Фиктивну независност Египат је имао још од 1922. године, али се фактички налазио у статусу протектората, пошто су Британци држали своје трупе у Египту и контролисали земљу.

бродова до 60 000 dwt, с пуним теретом, и газом дубине до 11,6 м. Осим тога уведен је систем пловидбе каналом у конвоју, с поласком два пута дневно са сваке стране.

Након поновног отварања Суецког канала 1975. године, долази до његове реконструкције, па је направљено још неколико помоћних канала ради мимоилажења и веће фреквенције саобраћаја. Тако су направљена још два канала-продужетка, источно од Порт Саида и јужни изјаружени прилазни канал, па је укупна дужина канала износила 195 км. Проширење капацитета бродова је повећано на 260 000 dwt, с пуним теретом, а уведена је и двосмерна пловидба. Северно од Суеца изграђен је 1980. путни тунел испод канала, а кроз њега је положен и водовод за натапање Синаја водом из Нила. Тунел је дуг 1640 м.²⁷

Гибралтар

Гибралтар је још у античко доба имао велики значај, називан је од старих Грка Херкуловим стубовима. У њиховим очима, он је представљао западну границу Средоземног мора, и на неки начин границу тадашњег цивилизацијског амбијента, пошто се на простор Атлантика посматрало као на непознат и стран, пун изазова и мистике. Римљани поседују Гибралтар у периоду Пунских ратова. У старом Риму се границе тадашње цивилизације померају на запад, на обод Атлантика који уоквирују данашњи северни део Марока и готово читаву Западну Европу. Након најезде варвара, јужну Шпанију са Гибралтаром поседују Вандали и Визиготи. Византија под Јустинијаном осваја Магреб и јужну Шпанију, али под најездом Мавара губи ове поседе, рачунајући Гибралтар закључно са крајем VII и почетка VIII века.²⁸ Све до краја XV века Гибралтар, је заједно са провинцијом Гренадом, последњи арабљански (маварски) посед на Пиринејима. Следећа два века Гибралтар се налази у саставу Шпаније, да би га почетком XVIII века заузели Енглези. Гибралтарска стена је заправо полуострво, површине 5 км кв, где је изграђен град Гибралтар. На западној обали овог полуострва окренутој пространом заливу развио се град Гибралтар са унутрашњом луком изграђеном за поморску базу, чија је стратешка вредност нарочито порасла

²⁷ Никола Стражичић, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, стр. 76–77.

²⁸ Јужну Шпанију Мавари су посели почетком VIII века, али се Византија повукла одатле још раније, током VII века, за разлику од данашње мароканске средоземне обале, коју су Византинци држали сво до самог почетка VIII века.

након отварања Суецког канала, када Гибралтар постаје најважније британско војно-поморско упориште на путу за Индију (заједно са Суецом). Брдовито полуострво повезано је на северној страни с копном ниском превлаком на којој је у новије време изграђен аеродром чија је писта положена једним делом на терену добијеном насипавањем мора.

Након Другог светског рата, у условима нове ратне технике, смањује се стратешка важност Гибралтара, али појавом нових ратних флота у Медитерану (америчке, совјетске и др), поново јача његова „контролна” функција. Шпанија је више пута тражила повратак Гибралтара у своје власништво, што је Британија редовно одбијала. Године 1969. дотадашња британска колонија Гибралтар добија унутрашњу самоуправу и прераста у доминион. Наиме 1967. је био одржан референдум на коме се већина изашлих бирача изјаснила за останак под британским суверенитетом. Данас у Гибралтару живи близу 30 000 становника. Године 2002. у њему је одржан референдум о даљем правном статусу, на коме је изашло на гласање око 90 % уписаних бирача, а 99 % је гласало за опстанак британског суверенитета и даље над њим. Заступничко тело у Гибралтару има свега 15 чланова, а ова област има само једну изборну јединицу, и избори се одржавају сваке четири године. Гувернер најчешће за премијера именује представника водеће политичке странке.²⁹

Мореузи Босфор и Дарданели

Дарданели (имали су антички назив Хелеспонт), представљају морски теснац са дужином од 71 км, просечне ширине од 4-5 км (најужи део код Канакале је широк свега 1350 м) и дубином 50 до 90 м. Теснац Босфор дуг је 32 км, а његова ширина варира почевши од 2,5 км на јужном крају до 4,5 км на северном делу (најмања ширина је 660 м), а дубок 30 до 70 м. У оба теснаца је стална северна струја, која у Дарданелима достиже брзину од 8 км на час, а у Босфору чак 10 км/час, што оставља утисак речног тока. Обале Босфора су веома густо насељене, што није случај са Дарданелима, због неповољнијих природних услова.

Историјски посматрано, Босфор и Дарданели су изазивали пажњу још у античком периоду, где је шира регија била колевка главних цивилизација Антике – Старе Грчке, Хеленистичке епохе и старог Рима, а потом током

²⁹ Никола Стражичић, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, стр. 44-45.

Средњег века и хиљадугодишњег периода постојања Источног Римског царства Византије. Босфор и Дарданели су у грчком свету припадали етничким грчким просторима, што је остало све до периода турских освајања, када се овде насељавају делом и Турци. Током вишестолетне турске владавине мења се постепено етничка структура ових простора који су и даље једним делом били насељени грчим становништвом. До радикалне измене долази након грчко-турског рата 1919–1922. када је Ататуркова победничка Турска извршила протеривање и етничко чишћење грчког становништва са ових простора и оно је пресељено углавном у северну Грчку (област Егејске Македоније и Источне Тракије).

Антички град Бизант је још у позном римском периоду, нарочито након поделе царства на Западно и Источно, као престоница Источног Римског царства доживео свој убрзани развој. Град је важио за неосвојив, а крсташи су га приликом свог проласка кроз Византију на путу за ослобођење Христовог гроба у Јудеји 1204. године заузели, где све до 1261. године постаје престоница тзв. Лагинског царства. Од 1261. Цариград је још два века био престоница сада већ прилично ослабљеног Византијског царства. Пад Цариграда 1453. године, представља важан историјски догађај, који устоличује Отоманску империју као нову силу „на Босфору”. Током периода дужег од два века у којем је решавано тзв. Источно питање³⁰, односно опадање и пропаст Отоманске империје у Европи, границе царства су се све више приближавале теснацима. Нарочито се руска царска геополитика одредила у правцу свог коначног циља реализације правца „изласка на топла мора” – поседања теснаца Босфора и Дарданела (било преко концепта обнове Велике Грчке – „Мегалис идеја”, или успостављања Велике Бугарске, или пак, што је за Русију било најпожељније уколико би било изводљиво, руским директним или индиректним поседањем теснаца). Британска политика се пре свега најодлучније супротстављала ослободилачким тежњама балканских и блискоисточних хришћана (а посебно интервенцијама Русије у решавању Источног питања), јер је доживљавала ове народе елементима дугог трајања блиске Русији. Од како је Русија од XVIII века овладала северном и источном обалом Црног мора (и азовским басеном), додатно се интернационализује питање режима проласка кроз Босфор и Дарданеле. Године 1774. мировним уговором Русија је први пут добила право

³⁰ По историјској науци Источно питање је период опадања и повлачења Турске, након њеног пораза током друге опсаде Беча 1683. до завршетка Првог светског рата и уговора у Севру 1919, односно у Лозани 1922. године. Видети више у Фјодор Успенски, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997. и Васиљ Поповић, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.

пролаза својих трговачких бродова кроз теснаце. И многи каснији уговори темеље се на слободном пролазу трговачких бродова свих застава и забрани проласка ратних бродова. Нарочито су битке за теснаце добиле на замаху уочи, за време и након Првог светског рата. Током XIX века независност и излаз на Црно море добија Румунија, а ограничену независност и широк излаз на Црно море и Бугарска. Русија је 1878. добила свој максималан опсег излаза на Црно море, што је потом наследио и СССР, све до свог нестанка 1991. године.

У Првом Балканском рату, бугарска војска (потпомогнута српским снагама и артиљеријом) водила је жестоке борбе практично на ширим прилазима Цариграду, и на крају овог сукоба, Бугарска је територијално проширила свој излаз на Црно море. Дарданелска савезничка операције 1915. имала је за циљ заузимање теснаца и избацивање Турске из рата. Приликом формирања Солунског фронта, савезници су били усмерени стратешки и према теснацима, што се чинило на домак руке након пробоја овог фронта септембра 1915. и избацивања Бугарске из рата, што је све допринело и капитулацији Турске 30. октобра. Међународна управа над мореузима је била предвиђена мировним уговором у Севру, што је трајало све до 1922. године и његовом ревизијом новим мировним уговором у Лозани. Миром у Севру, граница између Турске и Грчке иде практично кроз предграђа Цариграда, а Галипољско полуострво, као западна обала Дарданела је припала Грчкој. Хенидкеп Грка у том, за њих историјском тренутку, је био у томе што је у Русији претходно извршена Револуција, и ова моћна сила није била у прилици да подупре реализацију самог финала решавања Источног питања. Иначе, су теснаци током тајних уговора између сила Антанте током Првог светског рата, били предвиђени да постану руски посед, што је све изменила руска Револуција. Бољшевичке власти су чак обелоданиле садржину ових тајних договора у вези теснаца, након Револуције.

После Револуције Совјетска Русија са Турском гради пријатељске односе у међуратном периоду. Уговором у Монтреју 1936. регулисано је међународно право пловидбе кроз теснаце. Осигуран је слободан пролаз трговачким бродовима свих застава, док је Турска добила одређена права у ограничавању и контроли пролаза страних ратних бродова у доба мира. У случају рата, ако је Турска неутрална – забрањен је пролаз ратних бродова зараћених страна, а ако би пак Турска била у ратном стању, може регулисати пролаз ратних бродова по свом нахођењу.³¹ Након Другог светског рата

³¹ Никола Стражињић, *Поморски пролази*, Географска библиотека III, Загреб, 1961, стр. 17–19.

Турска се уз подршку САД и сила НАТО одупрла притисцима СССР да се постојећи режим пловидбе кроз теснаце измени, посебно што је и сама од 1951. постала чланица НАТО пакта.

Након нестанка СССР, у Црном мору постоји више приморских земаља на постсовјетском простору, попут Русије, Украјине, Грузије, уз отцепљену од ње Абхазију. Режим проласка кроз теснаце је остао углавном непромењен, на основу Монтрејског уговора.

Анализа стратешких односа великих сила и прибрежних земаља у Средоземљу

У савременом Средоземљу делује утицај практично свих значајних светских сила, али не увек и сразмерно њиховом планетарном утицају, што је резултат пре свега географског положаја тих сила. Наиме у самом Средоземљу као региону налази се географски од светских сила присутна Француска, а посматрајући и Црноморски регион, као придружен ширем појму Средоземног басена, ту је и Русија. Остале светске силе, иако географски нису присутне у Средоземном басену, имају одређени утицај у њему, а посебно САД као још увек водећа сила у свету. Америка још увек доминира и у самом Средоземљу, (ако искључимо Црноморски басен где то није случај). Кина, као светска сила у великом успону, нема запажен утицај у Средоземљу, иако је он нешто већи него ранијих година. То је случај и са Индијом, Бразилом, дакле земљама БРИК, које у ранијим епохама нису имале готово никакво присуство у широј регији, а сада су на различите начине присутне. Немачка, која није географски присутна у Средоземљу, има данас у њему изван утицај, пре свега преко ЕУ и својим економским присуством.

Амерички интерес у Средоземном басену

САД као још увек водећа светска сила, али у савременом периоду за који можемо рећи да означава убрзанији прелаз ка мултиполаризму, третирају и даље Средоземни басен, као једну од неколико најважнијих светских макрорегија. Разлога има више, овде би издвојили најзначајније. Прво Средоземни басен је и даље једно од неколико најважнијих геополитички

посматрано, светских макрорегија, чему треба додати да се на њу наслања, или чак међусобно прожима, и Блиски исток, који је такође сам по себи у сличној ситуацији вредновања. Други важан разлог, је чињеница да је САД, без обзира на своју реалну снагу у свим родовима наоружања и деловања, ипак посматрано геополитички, тзв. таласократска сила, што значи да показује посебно интересовање за светска мора. У том случају, Средоземље, које поред колосалног геополитичког и геостратешког значаја, има и миленијумску улогу - средишње светске области, где су настајале, владале, конфротирале, доминирале се и прожимале најважније цивилизације кроз историјске епохе, а посебно у време Антике, делом и у каснијим епохама.

Трећи важан разлог је могућност, да се са доминантним положајем у Средоземљу може имати велики утицај на највећи део Европе, Северну Африку и предње делове Азије, нарочито на Блиски, а у мањом мери и на Закавказје и Средњи исток.

Следећи разлог је у чињеници да је ово веома важна макрорегија где се традиционално води борба за светску превласт. Превлашћу у овој области се може умањити утицај Француске и посебно Русије, које су географски присутне у ширем региону, али и Немачке и других светских сила, које имају свој интерес у регији.

САД нису биле присутне у Средоземљу, све до Другог светског рата, када им утицај изузетно расте, да би већ у првим послератним годинама постепено преузимали примат у региону.³²

Утицај САД се може посматрати и преко НАТО пакта, где Америка има кључни утицај. Чланови НАТО савеза су од Средоземних држава, Шпанија, Италија, Словенија, Албанија, Хрватска, Турска, Грчка, потом црноморске земље Бугарска и Румунија. Парадокс, је да је управо у периоду убрзанијег прерастања светског поретка ка мултиполарном (од 2008 до данашњих дана), Француска под Саркозијем почетком 2009. ушла у пуноправни статус чланице НАТО (где ју је извукао још Де Гол давне 1996. године). Највише су се примакле чланству у НАТО пакту од преосталих земаља још Македонија и Црна Гора, мада се чини да су Србија и Босна и Херцеговина још увек удаљене чланству у Алијанси. На постсовјетском простору ширење НАТО-а као да је заустављено и да „обојене револуције” нису дале коначан видљив резултат. Ипак, ако се за Украјину може рећи да је далеко од НАТО, то није у потпуности

³² *Изванмедитерански утицај на медитерански басен*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1984; Rosenthal Glenda, *The Medieterranean Basin: Its Political Economy and Changing International Relations*, Butterworth Scientific, London, 1982.

тачно за Молдавију и посебно за Грузију (где је још 2008. године референдум о приступању Алијанси дао већински позитиван одговор, али је пораз Сакашвилијеве странке у јесен 2012. на парламентарним изборима унео дозу неизвесности у потенцијални процес уласка у НАТО).

У Средоземном мору је у читавом периоду након Другог светског рата била сконцентрисана америчка оружана сила. То се пре свега односи на америчку морнарицу, где је традиционално лоцирана Шеста флота. Поред тога у ширем басену Средоземља стационирано је више америчких ратних база, укључујући и оне поморске. Након победе у тзв. Хладном рату, Америка је још више раширила свој утицај и оружану силу по овој макрорегији. Ратови на экс југословенском подручју, су између осталог омогућили Америци да лоцира део својих снага у Босни и Херцеговини и Косову и Метохији. Након агресије на СР Југославију, Американци су послали контингент војника на Косово и Метохију, где је саграђена велика војна база Бонстил. У Македонији је стационирана велика америчка војна база Криволак. Како је америчка укупна стратегија у Европи, да онемогући тешњу сарадњу између сила Старе Европе и са друге стране Русије, доминација над земљама тзв. Нове Европе и Балкана, је један од америчких приоритета. Инсталирати Ракетни штит је изузетно важан сегмент те стратегије. У том правцу у басену Средоземља се планира стационирање ракетног оружја са нуклеарним главама и посебно део арсенала противракетне одбране, тзв. Ракетни штит, у оквиру америчке морнарице која је овде стационирана. Такође се покушава остварити овај концепт преко постављања Ракетног штита у неким земљама, од којих је Румунија у оквиру Средоземног басена, а слично се у овој макрорегији покушава остварити преко Турске и Бугарске.³³

Дакле, Америка и даље има своје прворазредне стратешке интересе у Средоземном басену. За Америку важан ослонац и у овој (макро)регији је НАТО³⁴, посебно морнарица која је стално стационирана у овом подручју. Од великих америчких савезника у овом подручју издвајамо традиционално Турску, која за америчку политику има важну функцију надзирања мореуза, посебно у односу на Русију.

Други важан савезник Вашингтона на овом подручју је свакако Израел. Остали савезници се чине мање поузданим, а ту би свакако требало уврстити

³³ Calleja James, "The Search for Peace in the Mediterranean Region: Problems and Prospects", James Calleja, Hakan Wiberg and Salvino Busuttill editors, Msida: Mireva, 1994.

³⁴ *NATO's Mediterranean Initiative: Policy Issues and Dilemmas*, RAND, 1998.

Италију која је још од Другог светског рата простор на којем су стациониране америчке базе. Америчка политика последње деценије види и Албанце на Балкану као савезнике. Од доласка Сакашилија то се може рећи и за Грузију, мада је након пораза његове странке на парламентарним изборима 2012. вероватна промена режима и постепено смањивање америчког утицаја. Северна Африка је традиционално важна геополитичка област за САД, међутим након серије социјалних и политичких потреса на овом подручју у задњих пар година и поред извесног и неоспорног успеха за Вашингтон (попут смене Гадафија у Либији), ове земље остају трусне и немирне.

Шпанија је такође у превирању и то вишедимензионално. Са једне стране ова земља се политички више везала са силама тзв. „Старе Европе” у оквиру ЕУ. Са друге стране у њој се развија врло сложена и тешка економска криза, са великим социјалним потресима. Назјад, ово је земља склона и дезинтеграцији потенцијално, где се посебно издвајају Каталонија, и Баскија. Амерички утицај у Шпанији је посебно јак након смене Франка и постепеног демократског развоја шпанског друштва протеклих деценија, где је уочљив и економски напредак. Међутим, у последњих неколико година, ситуација се паралелно са развојем светске економске кризе, и кризе у оквиру ЕУ, радикализује и мења нагоре. У Португалији је упркос извесних економских слабости ситуација укупно посматрано нешто стабилнија, а и САД овде имају јачи утицај. Када је у питању Француска она је традиционално непоћудна за америчке интересе, па између Вашингтона и Париза опстаје ривалство. Изузетак је био период Саркозија, који је завршен са његовим неславним силаском са политичке сцене. Истина он је вратио Француску у пуно чланство НАТО, што ће остати највећа америчка тековина од његове владавине. На Балкану САД се сусрећу и са утицајем Немачке, мада са већином земаља овог региона на које Немачка има пресудан утицај, и Америка развија одличну сарадњу, од Хрватске до Словеније. Када је у питању српски фактор ту Америка има извесне проблеме, због ненаклоњености америчке политике према Србима током последње две деценије. То је дошло до изражаја током деценије деведесетих када је Америка у неколико наврата извршила агресију на босанске Србе и помогла протеривање српског становништва за време Олује и Бљеска током 1995. године из Крајине. Посебно је негативно одјекнула америчка предводничка улога у агресији НАТО на СР Југославију 1999. године. Међутим и у деценији након смене Милошевића 2000. године, америчка политика остаје најблаже речено ненаклоњена српском фактору, када су у питању важна државна решења.³⁵

Америчка политика ће покушати да инсталира различите облике тзв. Ракетног штита, пре свега у источној Европи. То ће се покушати остварити на простору земаља чланица ЕУ, тзв. „Новој Европи”, а то су земље и режими где Вашингтон има већи утицај него Берлин и Париз (центри „Старе Европе”), односно Брисел и Стразбур, као персонификације средишта ЕУ. Ракетни штит је за Американце веома битан, јер он би могао у пракси да омета приближавање и стратешку сарадњу између са једне стране сила „Старе Европе”, пре свега Немачке и Француске и са друге стране Русије, за шта међусобно постоје велики интереси. Потенцијално инсталирани Ракетни штит би могао да помогне у јачању америчке моћи у Европи, а Вашингтон би са тих позиција могао лакше контролисати своје у исто време партнере, али и ривале Немачку и Француску, заузимати што бољу позицију у односу на свог ривала, али некад и партнера Русију, и изнад свега деловати на ометању стратешког повезивања Париза-Берлина и Москве. Када је реч о самом Средоземном басену, он је за америчку доктрину изузетно важан, пошто без обзира на укупну америчку моћ и њену развијеност и разноврсност, САД и даље спадају у тзв. таласократске силе, које доминирају на светским морима. Стога Средоземно море након нестанка блока Варшавског уговора и самог СССР, има још већи значај за наставак доминације војне силе Америке и НАТО из неколико разлога. Низ земаља овог простора је ушло у НАТО, попут Словеније, Хрватске, Албаније, Бугарске, Румуније, а посебно важно је што се од 2009. године Француска вратила у пуни састав ове Алијансе. Ракетни штит у Средоземном басену се такође планира и то пре свега у Румунији, а можда и у Бугарској, па и Турској, а није искључено и за још неку од земаља шире регије. Сукоби у Сирији откривају стални мотив Вашингтона да се обори власт Башара Ел Асада и у овој земљи инсталира свој марионетски режим, а земља можда привремено или у дужем периоду окупира од стране НАТО и америчких трупа.

Попут Велике Британије раније, и Вашингтон покушава да контролише најважније тачке Средоземља. Како је Гибралтар у рукама Велике Британије, која се сматра најважнијим и највернијим савезником Вашингтона уопште, отуда судбина Суецког канала, заправо Египат, посебно интересује Америку. Након тзв. „арапског пролећа” дошло је до промене Мубараковог режима, али се чини да је заправо на читавом простору Блиског истока и Северне Африке

³⁵ О америчкој политици према српском питању видети и у Драган Петровић, *Ка мултиполарном светском поретку*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010, стр. 130–137.

„отворена Пандорина кутија”, пошто су створене нове нестабилности, а исламисти имају свуда свој велики утицај и потенцијал. Поред тога, претходни покрети и немири, су изазвали ново и масовно увлачење ширих слојева у политику, што се не може више тек тако ограничавати и враћати уназад. Арапско-јеврејски сукоб на Блиском истоку остаје и даље само замрзнут, са великим потенцијалом свог обнављања и ширења. Истина је да је Израел извесно ојачао своје позиције протеклих година. Са једне стране оборени су тврди антијеврејски режими у Ираку и Либији, и ове земље су постале изнутра нестабилне и слабе за неку своју потенцијалну укљученост за неку панарапску акцију против Израела. Сирија се нашла у вртлогу унутрашњег сукоба и кризе, па је заокупљена својим проблемима и сложним притиском извана. Како је режим Асада један од највећих израелских противника (баш као што су то сад већ покојни лидери и њихови режими у Либији и Ираку – Гадафи и Садам Хусеин), чини се да амерички савезник на Блиском истоку – Израел битно јача своје стратешке позиције. Међутим, ситуација је и даље веома сложена за саму егзистенцију државе Израел, пошто криза у Сирији није решена, Иран остаје највећи противник и Вашингтона и Тел Авива у ширем региону Блиског и Средњег Истока.

САД су по питању Средоземног басена, посебно заинтересоване за енергетски фактор. Са једне стране на Блиском Истоку и Северној Африци, укључујући и Средњи Исток (Иран) се налазе најреспектабилније светске резерве нафте и гаса. У том правцу САД теже да имају што већи утицај на ове регије. Са друге стране енергетске резерве Русије јој дају веома важну геополитичку димензију и утицај, посебно у односу на остатак европског континента. У том правцу, САД покушавају да задрже што већи утицај на простор Средоземља, да би на тај начин покушале да утичу на енергетски фактор овог дела света. Наиме, пошто је изграђен Северни ток и сада се ради на његовом повећавању капацитета, Русија улази и у непосредну реализацију Јужног тока и још неколико мањих пројеката који би за резултат имали додатно везивање Европе за руске енергенте. Када је у питању Јужни ток, посебно се ради о Балкану и југоисточној Европи. Стога САД покушавају да подупру Набуко, потом пројекте нафтовода који заобилазе Русију, да би умањили зависност европских земаља од руских енергената.

Америка има одличан географски положај, јер се практично налази издвојена од осталих великих сила, са широким излазом на два најважнија океана (Атлантук и Пацифик). Међутим са друге стране има и хендикеп јер не припада Евроазији, где је историјски концентрисана главна планетарна моћ и где и сада траје борба за светску хегемонију.

Војна моћ САД је импресивна, ова сила улаже највише у војску, финансијски посматрано више него остале силе заједно. Тако је од укупног износа буџета за 2011. годину, на одбрану отпало чак 25 % средстава (на пензије 21 %, на образовање 3 %), што у номиналном износу представља око 965 милијарди \$ (за пензије 793,2 милијарде\$). Од те суме за војску отпада 768,2 милијарде \$, за ветеране 141 милијарде \$, а остало за друге припадљивости одбране.³⁶ Америка има посебно добро развијену морнарицу и ваздушне снаге, она је, заједно са Русијом и водећа нуклеарна сила.³⁷ Широм света има концентрисане војне базе, а НАТО савез у којем она доминира, представља најјачу светску војну алијансу.³⁸

³⁶ http://www.usgovernmentspending.com/defense_budget_2012_3.html. Интересанто је да се за 2012. годину због опште штедње планира извесно смањење средстава за одбрану и то на 925 милијарди, од чега за саму војску 737,5 милијарди \$. И за следећих неколико година по овим подацима, планира се стагнација и чак извесно смањење улагања за војна питања. Видети Драган Петровић, Драган Ђукановић, *Стубови спољне политике Србије ЕУ, Русија, САД и Кина*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, део Први књиге, Драган Петровић, стр. 71.

³⁷ Драган Петровић, Богдан Стојановић, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012, „...Фактичка равнотежа у поседништву оружја способног да угрози егзистенцију, не искључиво поједине државе, већ читаве људске расе, очувала је мир између суперсила као поседника механизма истребљења, а следствено томе и обезбедило стабилност међународног биполарног система у ери Хладног рата, као и у периоду након њега, све до данашњих дана...“, наведено дело, цитат стр. 198.

³⁸ Драган Петровић, Драган Ђукановић, *Стубови спољне политике Србије ЕУ, Русија, САД и Кина*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012, део Први књиге, Драган Петровић, стр. 71–72.

Русија и Средоземље

Иако је Русија земља претежно континенталне оријентације, она има излаз на велики број мора и океана на све четири стране света. У оквиру тога, Медитеран обухвата јужни правац руске поморске оријентације, чија је, између осталог, једна од најважнијих предности одсуство залеђивања његових обала током читаве године. Русија припада Црноморском басену, где има директан излаз на Црно и Азовско море. Томе треба додати и широк излаз Русије на Каспијско море (језеро) које је системом пловних канала повезано и са Црним морем.

Медитерански правац руског интереса

Медитеран је одувек био централни маритимни правац у Европи, који је заједно са Атлантиком представљао њен главни поморски додир са светом. Русија нема директан излаз на Медитеран, али је Црно море у ствари повезано са њим. Русија има широк и несметан излаз на Црно море, чему треба додати и Азовско море, а у ширем смислу и Каспијско море (језеро) представља јужно море које је системом река и канала повезано са њима (Црним и Азовским морем).

Кијевска Русија је имала широк излаз на Црно море од ушћа Дњепра, па на запад све до ушћа Дунава.³⁹ Међутим након монголско-татарске најезде дошло је до губитка излаза на Црно море, све до почетка XVIII века када је Петар Велики привремено освојио Азов и царска Русија добила излаз на Азовском мору. Међутим, услед пораза код Прута 1711. Русија се привремено повлачи са Азова, да би га коначно 1735. освојила трајно. Поседававши велику континенталну масу Евроазије, царска Русија је тражила излаз на прибрежна мора, нарочито на европском правцу, што је крајем XVII века дало резултат на Балтику, а потом је на јужном правцу главно стремљење било да се продре ка Босфору и Дарданелима и на тај начин директно продре у Медитеран. Претходно је у другој половини XVIII века извојеван широк излаз на Црном мору. У том правцу су нарочито значајни резултати постигнути током шездесетих и седамдесетих година XVIII века, када је овладано у потпуности северном обалом Црног мора и заузет на крају и Крим. Током

³⁹ Истина, не у целокупном периоду свог постојања, пошто се некад делимично повлачила са ових простора, а у појединим тренуцима долазила и до продора на југ, дакле проширивала се на црноморском правцу.

XIX века заузето је и ушће Дунава, потом остали делови источне обале Црног мора који дотле већ нису били у саставу Русије, закључно са градом Батумијем добијеним на Берлинском конгресу 1878. године.

Постепеним проширивањем свог изласка на Азовско и Црно море, Русија у исто време потпуно овладава континенталним залеђем. То се односи на преостале делове Украјине, Белорусије, који дотле нису били под њеном влашћу у оквиру прве и друге поделе Пољске 1773. и 1791. године. То се такође односи и на простор Закавказја (крајем XVIII века), Молдавије (1810) и највећег дела данашње Пољске (1791–1793). Тако је већ током XVIII века широк простор југа европске Русије, а пре свега Украјина, донске степе, северни Кавказ и Закавказје, гушће насељено, урбанизовано и изграђено, чиме су створени предуслови за појачани геополитички и територијални продор ка Медитерану. У исто време долази до изградње и проширивања већег броја приморских градова и поморских лука на Црном и Азовском мору, од којих су најважније Одеса, Николајев, Херсон, Ростов на Дону, Новоросијск и Севастопољ. Истина овом сталном процесу продора Русије ка јужном морском правцу, и као крајњем циљу Медитеран, сталним слабљењем Турске („болесника на Босфору”), изван дисконтинуитет је представљао управо епилог Кримског рата 1856. године. Русија је тада морала да тражи примирје услед надмоћне коалиције коју су чинили Британија, Француска, Сардинија и Турска, а претила је да им се придружи чак и Аустрија. Русија је морала да преда приморје Бесарбије и да битно умањи своју црноморску флоту, као резултат Париског мира 1856. године.⁴⁰ Међутим, већ победом у рату против Турске (1876-1878) и Берлинским конгресом, Русија у потпуности анулира резултате овог привременог пораза и чак постиже свој територијални и геополитички максимум у односу на дотадашњи период. Током следећих деценија Русија појачава своје интересовање ка Медитерану и добијању непосредног излаза на „отворено море” путем запоседања мореуза, Босфора и Дарданела. У том концепту рачунало се, поред идеалне могућности непосредног добијања контроле над мореузима њиховим преласком под руски територијални суверенитет, и на друге могућности попут тога да њима овладају Бугарска или Грчка (нека варијанта обновљене Византије), што је све персонификовано у томе „да

⁴⁰ Теже последице овог мировног уговора по Русију су избегнуте управо захваљујући благонаклоном ставу Француске, што ће се следећих година лагано претварати у сплет заједничких интереса у Европи, нарочито после пораза Француске од уједињене Немачке 1871. године.

Света Софија поново постане црква и саборни храм свих православних хришћана”. Привремено, након резултата мира који је наметнут Јапану као победнику локалног рата над Кином 1895, а којим се највише окористила Русија, добитком концесија у Манџурији, геополитичка смерница продора усмерена је ка Далеком истоку. Међутим после пораза у рату са Јапаном 1905. године, поново се продор ка Медитерану јавља као главни приоритет руске геополитике. У том концепту рачунало се и на јерменско питање у Отоманском царству, као могућност ослобађања Јермена од турског јарма, али и као шанса за територијално проширење Русије даље ка југу и Медитерану.

У Медитерану се управо у овом периоду водила борба за престиж између највећих европских, пре света колонијалних сила, где је поред Француске велики утицај имала Британија преко својих поседа и база, потом Италија, а турски преостали утицај у источном Средоземљу је све више довођен у питање. Уочи Првог светског рата, велике силе Антанте су признале царској Русији право на проширење овладавањем мореузима, те поред тога добитак простора насељеним етничким Јерменима (источни део јужне обале Црног мора). Русија је дакле између осталог у Првом светском рату као добитни улог у случају победе сила Антанте требала да добије и директан излаз на Медитеран, овладавањем мореузима, као и апсолутни престиж у Црном мору. Међутим, Октобарска револуција, а потом сепаратни излаз Русије из рата (Брест-Литовским споразумом) значио је уз потоњи грађански рат и формирање СССР, напуштање планиране концепције директног продора у Медитеран, иако је уговором у Монтреју 1931. регулисано право пловидбе кроз мореузе. То све је и било омогућено поправљањем односа са Турском на чијем челу се нашао Кемал паша – Ататурк. Треба напоменути и то да је као последица грађанског рата и повлачења из Првог светског рата, пре његовог окончања новембра 1918. године, за СССР имало последицу, не само недобијање проширења у односу на Турску, већ и губитак неких територија и на самом јужном правцу, према Медитерану. То се односи на Бесарбију, као и на неке мање граничне области према Турској, које су јој једноставно поклоњене, упркос страшном геноциду који је за време Првог светског рата смишљено спроведен против Јермена у Отоманском царству.⁴¹

⁴¹ Овоме треба додати и као једну од последица турско-грчког рата 1919–1922, након његовог завршетка, протеривање готово милион Грка из Турске у Грчку (паралелно са потоњим протеривањем преко 300 000 Турака из грчког дела Тракије у Турску).

У међуратном периоду совјетска власт у спољној политици заузима битно другачије приоритете у односу на царску Русију, али временом, нарочито у периоду стаљиновог преузимања власти, све више почиње да јача своје државне интересе, паралелно, па чак и мимо идеолошких принципа.⁴² Међутим, управо у овом периоду непосредан интерес за Медитеран у односу на претходну епоху царске Русије битно се смањује и ставља се у други план. Ипак, јача црноморска флота и приступа се доградњи лучких капацитета великих приморских градова, попут Одесе, Севастопоља, Новоросијска и других. У Другом светском рату, на његовом самом почетку британско-француска коалиција је имала апсолутну доминацију у Медитерану. Међутим падом Француске и уласком у рат фашистичке Италије долази до промене односа снага, нарочито ако узмемо у обзир да су и Румунија и Бугарска пришле силама Осовине. Од половине 1941. године, када се и СССР нашао у рату, па све до краја 1942. године, траје његово узмицање у односу на продор сила Осовине и на црноморском правцу. Тако је СССР у једном тренутку свео своју контролу црноморске обале на област грузијског приморја и Сочи са околином, све остало су окупирале снаге сила Осовине. Међутим већ до лета 1944. године целокупна предратна совјетска црноморска област је повраћена, а потом су, закључно са септембром месецом Румунија и Бугарска свргле дотадашње проосовинске и успоставиле антифашистичке владе, савезничке са СССР.⁴³

Након Другог светског рата долази до територијалног проширења СССР и на јужном правцу, пре свега на Бесарбију и њено црноморско приморје заједно са луком Измаил на самом ушћу Дунава. У исто време, формирањем нових социјалистичких држава у Источној Европи и њиховим укључивањем у Варшавски блок, совјетски утицај се шири и на западни део Црног мора (Бугарска и Румунија), док је у самом Медитерану он привремен и везан за период југословенског повезивања са званичном Москвом (до 1948), као и у случају Албаније (приближно до шездесетих година). Совјетски утицај у Медитерану се покушао ширити на савезничке земље попут неких арапских где су били успостављени просоцијалистички режими (једно време у Египту кад је на његовом челу био Насер, потом Алжиру, делом у Сирији, Либији и сл.).

⁴² Начелни принцип ширења револуција у свету ка великој светској револуцији, временом почиње да потискује потреба успостављања повољних дипломатских односа са осталим европским и светским државама, а нарочито са другим великим силама.

⁴³ Andre N. Mandelstam, *La politique Russe d'accès à la méditerranée au XX siècle*, Andre N. Mandelstam, Recueil Sirey, Paris, pp. 602–801.

Распадом СССР, битно се редукује руски утицај на Медитерану, али и у црноморском басену, па чак мањим делом и у самом Азовском мору. Грузија и Украјина су стицањем независности битно смањиле непосредни утицај Москве на црноморску област, а распадом Варшавског уговора, већ пре тога умањен је и утицај у самом Медитерану.

Током деведесетих година обновљена Русија је имала доста проблема да поред својих бројних унутрашњих слабости редефинише позицију у Медитерану. Објективно њен утицај на овом важном геополитичком правцу додиром три континента „старог света” био је у том периоду заиста много мањи него у последња бар два века постојања СССР и царске Русије Романових. Југословенска криза на Балкану добрим делом је показала са једне стране, стварно опадање утицаја званичне Москве, а са друге стране и чињеницу да она и даље представља незаобилазну и још увек респектовану велику силу. Односно Русија је била укључена, макар на формалан начин, у сва важнија тела и преговоре у покушају решавања југословенске кризе.⁴⁴

Од 2000. године и преузимања званичне власти у Кремљу, од стране председника Владимира Путина, Русија битно јача и на унутрашњем и спољном плану, тако да се у исто време појачава интерес и за медитерански правац. У самом јужномаритимном „дворишту” Русије, Црном и Азовском мору, она постиже запажене резултате. Прво Путин и председник Украјине Кучма још 2004. су потписали споразум између две земље о томе да се Азовско море може посматрати искључиво као поље интереса ове две земље које и једине имају излаз на њега, и да не долази у обзир присуство оружаних снага неке треће земље, макар она била и у савезничком односу са Русијом и (или) Украјином. На тај начин је елиминисана могућност да рецимо Украјина која има веома компликован систем извршне власти у земљи која је иначе дубоко политички подељена⁴⁵, макар на заобилазан начин и против воље већине својих грађана дозволи присуство страних (НАТО и америчких) снага у својим

⁴⁴ Calleya Stephen C, *Selected topics of Mediterranean relations*, Vol I, University of Malta, Malta 1996, – Арбатова Алексей, *Безопасность: Российский выбор*. ЭПИ центр, Москва 1999;

⁴⁵ Тако председник републике по тадашњем уставу може одређивати два министра – спољних послова и одбране, без обзира на састав парламента и став владе и премијера по том питању. Имајући у виду да у Украјини улазак у НАТО подржава изразита мањина бирачког тела, а 2010. је донешен закон о војној неутралности земље. Поред тога, Украјина је задржала извесан вид техничке сарадње са НАТО, али је најављено и њено узимање статуса посматрача у оквиру ШОС, па чак и даље приближавање Царинском савезу који чине за сада Русија, Белорусија и Казахстан.

територијалним водама. Југоисточна половина Украјине је наклоњена проруски, а овде је посебно важно да се то односи на целокупну приморску област, закључно све до ушћа Дунава у Црно море и град Измаил. Геополитички гледано посебно су у руској зони утицаја области источно од Дњепра, наравно рачунајући и полуострво Крим, које је посебно настањено већински Русима. Управо се на Криму налази стационирана руска црноморска флота (заправо њен највећи део, остатак је у руским територијалним водама, посебно у луци Новоросијск) и то у великој војно–поморској бази Севастопољ. Победа Виктора Јануковича у избору за председника Украјине почетком 2010, и убрзо комплетна промена власти у њој у корист Партије региона довела је на власт у Украјини на свим нивоима проруске снаге. То је између осталог резултирало и продужетком уговора о стационирању руске црноморске флоте у Севастопољу готово до половине овог века, као и до увођења руског језика као другог званичног у читавој источној половини земље. Тиме је веома побољшана руска позиција на Црном мору у целини.

Веома важан фактор у појачавању руског утицаја у црноморском басену, а потом и у Медитерану, јесте дистанцирање Абхазије (и Јужне Осетије) од Грузије, и практично њихов ослонац на Русију. У том правцу је августовски рат 2008. представљао пресудни моменат њиховог дефинитивног одвајања од Грузије и остваривање тежњи ка припајању Русији (у перспективи). Захваљујући око 150 км абхаске обале, Русија практично продужава свој излаз и утицај на црноморској акваторији. На обали Абхазије се налази већа лука Сухуми, као и могућност изградње још неке војне базе или (и) луке за цивилне потребе. Најзад, одвајање Тираспољске области од Молдавије, иако она нема директан излаз на море, представља ојачавање позиције околних проруски опредељених приморских регија у Украјини.

Улазак Бугарске и Румуније у НАТО ослабио је не само руску позицију у Медитерану, већ је поред Турске и у ове земље довео америчку војну силу. Истина у Румунији, и посебно наглашено у Бугарској, постоји традиционална проруска струја у народу, која је у овом другом случају чак и апсолутно већинска. У самој Грузији и поред бројних цивилизацијско–историјских веза са Русијом, управо због питања Абхазије и Јужне Осетије, опстаје опредељење званичног Тбилисија према америчкој политици, ривалској за Русију, и чак тежња ка уласку у НАТО. Сама Турска је традиционално проамерички опредељена, иако последњих година у односима са Русијом званична Анкара (и то упадно) све више поправља односе.

У самом Медитерану, Русија има свој ослонац у Сирији, где се очекује стационирање и њених војних база. Међутим, криза у Сирији, која траје већ

више од годину и по дана, усложњава ситуацију. Пад Гадафијевог режима у Либији знатно је умањио руски утицај у тој земљи. Са Кипром и Грчком однос је традиционално добар, што се може рећи и за Црну Гору која се државно осамосталила од остатка српског корпуса коме историјски припада. Међутим, Ђукановићев режим је, изгледа за разлику од огромне већине становника Црне Горе, спреман и на улазак у НАТО, што би све заједно усложнило руско-црногорске односе, макар на званичном нивоу.

Русија са Италијом има изванредне односе, које од важнијих чланица ЕУ има још само са Немачком и Француском. Русија поправља и своје односе са Шпанијом, који се полако приближавају оним које има са „старом Европом” у целини. Највећи руски интерес у Медитерану је да обезбеди себи несметан пролаз ка отвореним морима, где безмало спада и само Средоземно море, а што би рецимо могло да дође делом у питање у случају да неко блокира Суецки канал. Отуда је и Русија, попут свих осталих поморских прибрежних земаља, али и великих сила ван регије, такође заинтересована за несметано функционисање пловидбе кроз Суецки канал. Из тог разлога је и за Русију увек важан сваки режим и унутрашња политичка ситуација не само у Турској која држи мореузе, већ и у ширем смислу као укупно међународно важно питање, и ситуација у Египту.⁴⁶

Руска позиција у вези са блискоисточним конфликтом између Израела и околних арапских земаља, рачунајући и палестинско питање, представља у неку руку модификовану верзију совјетског става по овом вишедеценијском проблему. Јасно је да нова Русија, после распада СССР, током деведесетих година, није имала ни воље ни снаге да заузима и даље важну улогу на Блиском истоку. Међутим, Путинова Русија заузима све важнију улогу у међународној политици, па тако показује и тек нешто наглашенији интерес и за ребус који чини однос Израела са арапским окружењем. Иако је Израел традиционални штићеник америчке политике, а Русија и даље у Сирији има свог савезника, било би поједностављено констатовати да су званична Москва и Тел Авив противници. Русија има сарадњу са Израелом по питању опасности од међународног тероризма, који се добрим делом односи на исламски фундаментализам. Овоме треба додати споразум две земље по питању положаја Јевреја у Русији, права да добијају двоструко држављанство и да се по жељи могу и исељавати у Израел.

⁴⁶ Овде треба додати да обе ове напомене о важности стабилности Турске и Египта важе, без обзира што обе земље имају веома регулисане обавезе по питању несметаног интернационалног коришћења пролаза поморске пловидбе кроз мореузе и Суецки канал.

Укупно посматрајући медитерански поморски правац Русије преко својих јужних мора (Црног, Азовског и индиректно Каспијског) за ову земљу је био веома важан како у историји, тако и сада. Преко овог правца Русија је остваривала своју директну везу са Медитераном, а потом и са другим отвореним светским морима и океанима. Сам Медитеран је веома важан за односе са осталом Европом, јер представља европски јужни поморски правац (уз западни који представља Атлантик). Преко Медитерана Русија је остваривала контакт са Јужном Европом, преваходно Балканом, Италијом, Француском и Шпанијом. Како је Медитеран дуго био, а то је и данас делом, под утицајем великих сила које у њему немају директан територијални приступ (већ или преко својих колонија, или преко укупне поморске моћи којом располажу), Русија се у Медитерану сусретала и са утицајем Британије, повремено и Немачке, а после Другог светског рата и САД.

Овде треба додати да Русија има широк излаз и на Каспијско море, које је повезано системом канала и река (Дон, Волга и др.) са Црним и Азовским морем, те на тај начин представља такође јужноморски правац, односно Медитерански правац.

Координате спољне политике савремене Русије

У спољнополитичкој равни позиција савремене Русије је условљена:

- а. Системом савеза који Русија има на подручју Евроазије. Ради се о државној унији коју има са Белорусијом, Заједници независних држава, Заједничком економском простору, Организацији за безбедност и сарадњу и Шангајском споразуму. Са друге стране Русија није дефинитивно затворила своју спољнополитичку интегративну компоненту и не стреми блоковским поделама. У том правцу се може посматрати наведени систем савеза као један од елемената проширења економске сарадње и ојачавања своје и регионалне безбедносне компоненте. Како и Србија није формално ступила у неки други војно-политички савез, и номинално стреми неутралности у односу на НАТО, то се и перспективе односа званичног Београда и Москве у том правцу подржавају, чак и да Србија не покаже интересовање за интеграционе савезе у којима је већ Русија. Насупрот томе потенцијални улазак Србије у НАТО би се бурно, и то негативно одразио на српско-руске односе као вероватно ниједан други потез српске стране у међународној и унутрашњој политичкој сцени и то у дужем року.
- б. Условно гледано, благонаклоним односом Русије према ЕУ, а нарочито према неким њеним водећим земљама, попут Немачке, Француске, а у

нешто мањој мери и Италије и Шпаније. Из тога је дуго произилазила и спремност у најопштијим цртама, руске политике да прихвати приближавање и потенцијални улазак Србије у ЕУ као легитимну жељу њеног народа и представника власти. Међутим, у последњих неколико година додатно условљавање Србији „ка европском путу”, посебно по питању Косова и Метохије, доводи озбиљно у питање могућност и спремност званичног Београда, да уколико истраје на том путу, изгуби дефинитивно своју јужну покрајину и у исто време се нађе у ситуацији где би јој извесно били ограничени односи са јединим поузданим савезником од великих сила – Русијом. Пресуде Хашког трибунала, стална условљавања Србији и двоструки аршини према њој и српском народу који се примењују већ годинама, не налажу наставак политике хрљења ка ЕУ (која је и сама у дубокој кризи), по сваку цену, укључујући и озбиљно угрожени њен територијални интегритет.

- в. Сложеним односима према САД, који поред низа међусобно испреплетених интереса, последњих година све директније улазе у суптилан сукоб по више важних питања. У том контексту у држању Русије, важну прекретницу представљао је Путинов говор у Минхену почетком 2007. године, који је наговестио озбиљније супротстављање Русије Америци, по низу важних питања где постоји сукоб интереса. И поред тога, сукоб интереса са САД последњих година није дефинитивно прерастао у општи сукоб између две државе, већ се и даље ради о моћним партнерима који на глобалној сцени одмеравају однос снага, али у исто време и сарађују по низу важних питања.⁴⁷ У овом правцу важно питање спотицања представља тзв. Ракетни штит,⁴⁸ док са друге стране на простору Балкана постоји низ тачака сучељавања, од којих су нарочито важни питање Косова и Метохије, позиција Републике Српске, изградња гасовода Јужни ток.

У односу на Европску унију, Русија развија стратешки и интересно добре односе. Када су у питању појединачне државе, Русија има још боље односе са најважнијим континенталним силама, попут Немачке и Француске. Русија има дугорочан и стратешки интерес зближавања и стратешког партнерства са ове две моћне континенталне европске силе, и њиховог потенцијалног удаљавања

⁴⁷ Долазак на власт Барака Обаме у САД би могла да буде повољна околност за поправљање међусобних односа САД и Русије, а евентуално чак и предиспозиција за побољшавање опште политичке ситуације у свету. Први његов председнички мандат у том правцу није ни оповргао ни доказао у потпуности ову хипотезу.

⁴⁸ И поред формалног одустајања САД од ракетног штита обелодањеног у јесен 2009. године, накнадно је обелодањено да ће се он највероватније дугорочно посматрано инсталирати у Румунији и још евентуално неким земљама источне и југоисточне Европе.

од англо-америчке (посебно америчке) политике. Француска се, под Саркозијвим вођством извесно била у том периоду одвојила од своје уобичајене матрице односа са великим силама, но чини се да ће под новим председником Оландом доћи бар до извесних модификација те политике. У Немачкој се заузео један општи геополитички однос према Русији стратешке сарадње, иако се под кормилом Ангеле Меркел, Немачка нешто више примакла Вашингтону и НАТО-у у односу на претходног канцелара Шредера.⁴⁹

Дакле, гледано стратешки у односу на читав остатак Европе (ван Русије и држава ЗНД), руски главни интерес је да успостави што квалитетнију сарадњу како са ЕУ као целином, а посебно са њеним најважнијим силама Немачком и Француском, те да избегне америчку геополитичку замку. Америчка политика у Европи је да осујети приближавање између Русије и најважнијих континенталних европских сила Немачке и Француске (то је тежи део плана) и (или) да направи дистанцу између ЕУ и руске политике. Најзад, као последњи адут постоји покушај да се у Источној Европи, нарочито у земљама које имају лошије историјско искуство са Русима (Пољска, балтичке републике Естонија, Летонија, Литванија и потенцијално и неке друге), успоставе проамерички режими, који би направили расцеп између „Старе Европе” и Русије, где би се уклонила америчка политика. Балкан је, такође, обухваћен таквим плановима, где се посебно рачуна на оне народе и земље са карактеристичном русофобијом, али по могућности и дистанцом у односу на Француску и Немачку, те окренутост англосаксонској политици. То су Албанци, босански Муслимани и муслимани у целини, док се зазире од Бугара и посебно Срба, јер су то народи са јаким проруским елементима (по Броделовим елементима дугог и средњег трајања – односно геополитичким и цивилизацијско – историјским елементима). По истој матрици даје се предност из Вашингтона традиционално Турској у односу на Грчку и Албанцима у односу на Македонце.

У својој политици у Европи, Русија се примарно ослања на економску димензију, односно на трговинску размену и финансијска улагања. Европска унија је светско стечиште капитала и знања, док Русија располаже капиталним светским ресурсима (енергентима, најважнијим рудама метала и неметала, али и ресурсима XXI века, попут чисте питке воде, шума, обрадиве земље и др.), као и моћном привредом у целини. Стога је симбиоза стратешке сарадње у привреди и безбедности између земаља остатка Европе и Русије суштинска и стварна.

⁴⁹ Драган Петровић, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 231–235.

Руски најважнији спољнотрговински партнери су Немачка, Украјина и Белорусија са по 7 до 9 % партиципације у руском извозу. Посебно значајан фактор су енергенти, нарочито нафта и гас. Цефововоди (нафтоводи и гасоводи) су значајни, пошто се њихова мрежа стално дограђује и обнавља. Русија је енергетска велесила, и то је важно средство у њеној спољној политици.

Политика Русије према Балкану, таква је да се поред економског интереса у виду спољнотрговинске сарадње и привредних улагања, више него у неким другим деловима Европе, може рачунати и на историјске и културно-цивилизацијске везе. То се нарочито односи на словенске и православне народе овог великог полуострва. Ван тих обележја су само Албанци, и мали део територије европске Турске. Нарочито су интензивни и квалитетни руски историјски и цивилизацијски односи и везе са Србима (и Црногорцима), Бугарима, Македонцима, Грцима, а тек на нешто нижем ступњу и са Румунима, па и Хрватима, Словенцима и различитим групама словенских муслимана (Бошњаци, бугарски Помаци и др.). Русија изградњом гасовода Јужни ток повећава свој утицај на Балкан, а такође и улагањем низа капиталних финансијских средстава (НИС у Србији, Алуминијумски комбинат и железара у Црној Гори, рафинерија нафте у Босанском Броду – Република Српска), што представља вероватно само увертиру за озбиљнији продор руског капитала на ове просторе.

Русија са симпатијама традиционално гледа на Србију и српски фактор на Балкану. Русија начелно нема негативан став против уласка Србије у Европску унију, али се противи њеном потенцијалном приближавању НАТО алијанси. Уласком у НАТО Србија и традиционалне српске земље Црна Гора и Република Српска би се дефинитивно удаљиле од сваког озбиљнијег утицаја Русије. Отуда америчка политика према Црној Гори за циљ има њено не само удаљавање од заједничке државе са Србијом и осталим Србима, већ и постепено брисање српског националног идентитета Црногораца. Сада је потпуно јасно да је то само прва замишљена велика фаза америчке политике према Црној Гори, јер је следећа уклањање сваког руског утицаја из ње (Црне Горе).⁵⁰

САД се залажу и за мењање Дејтонског мировног споразума, чији су један од гараната, и то на штету српске стране, а ка хомогенизацији БиХ, док се у косовском случају, баш као и у претходном заједнице СЦГ, залажу за

⁵⁰ Тако делегацији црногорског парламента у посети Дому Лордова, Педи Ешдаун изјављује да постоји опасност да „руска мафија, укључујући и градоначелника Москве могу да купе Црну Гору“. Подгоричке *Вијести* од 4. децембра 2009.

сепаратизам и једнострано разбијање постојеће државе, у овом случају Србије. Овоме треба додати и могућност компарације односа политике САД према Дејтонском и Охридском мировном споразуму, који су темељи за уређење мира у БиХ, односно Македонији. Док се у случају БиХ САД залажу и подржавају даљу централизацију државе и то реалним мењањем Дејтонског споразума, у случају Македоније се залажу за њено даље слабљење и децентрализацију, такође реалним мењањем Охридског споразума, али у супротном смеру. Повезаност ових контрадикторних ставова у решавању међународних питања ван општеприхваћеног међународног права је у томе да би у свим случајевима губитници требало да буду првенствено Срби, што је веома важан податак за укупно стратешко сагледавање правих и дугорочних циљева америчке политике на Балкану.

Енергетски фактор

Понајважније оружје у својој европској и балканској политици за Русију представљају енергенти, пре свега нафта и гас. Током 2009. године Русија и ЕУ су нашле неки од модалитета сарадње по питању важних енергената, где је један од најважнијих споразума био онај постигнут у Стокхолму.⁵¹ Европске земље, посебно земље ЕУ су дефицитарне на увоз енергената, и та ситуација у следећим деценијама ће се даље погоршавати. Тако Европа данас троши чак 725 милиона тона нафте, а производи свега 230 милиона тона. предвиђа да ће Европа смањити своју производњу нафте, која је рецимо 2006. износила 280 милиона тона, године 2010. је опала на свега 230 милиона тона, прогнозира се да ће 2020. опасти на свега 180 милиона тона, а 2030. на 175 милиона тона. Како је пројектована потрошња нафте у Европи за 2030. годину планирана на 750 милиона тона, Европа ће морати да увози више од три четвртине сопствене потрошње нафте. Русија као највећи произвођач нафте у свету, посматрано појединачно по државама, за двадесет година ће располагати са четири пута већом производњом у односу на сопствену потрошњу нафте, те ће и даље имати могућности извоза огромних количина овог енергента.⁵² У погледу гаса земље ЕУ увозе више од половине својих потреба, а те тенденције ће се у следеће две деценије додатно продубити, док је Русија највећи светски

⁵¹ <http://www.france24.com/en/20091118-russia-eu-stockholm-energy-summit-gas-supplies-piebalgs-reinfeldt-medvedev>.

⁵² International Energy Outlook 2009. DOE/EIA Washington, DC, 2009; World Energy Outlook, International Energy Agency, Paris, 2009; Назип Байков, „Нефть и газ в мире. Год 2030“, Международная жизнь, Москва, н. 4, 2010, стр. 118.

извозник гаса. Тако је 2009. године Европа трошила 560 милијарди кубних метара гаса годишње, док ће за десет година, према проценама истакнутих енергетских консултантских кућа, трошити близу 650 милијарди кубних метара, а 2030. близу 700 милијарди кубних метара. Руска производња гаса износи данас близу 700 милијарди кубних метара, а пројекције за 2030. годину су 885 милијарди кубних метара. Русија сада троши за сопствене потребе око 510 милијарди кубних метара, а процене за 2030. годину су око 590 милијарди кубних метара гаса.⁵³ Имајући у виду наведено Русија је најзначајнији и природни снабдевач важних енергената земаља ЕУ. То се односи и на Балкан. Тако Бугарска, Србија, Грчка у потпуности увозе гас из Русије, Хрватска 65 %, Словенија 51 %, Мађарска 76 %, Румунија 63 % и тд.⁵⁴

У исто време производња гаса у земљама ЕУ ће не само стагнирати током исказаних пројекција за следеће две деценије, већ ће извесно бити и умањена. тако да ће нарастајући јаз између производње и потрошње морати бити покривен повећањем увоза због чега се морају градити нови цевоводи.

Русија у том правцу планира изградњу нових и доградњу постојећих гасовода, што би грубо исказано било праћено у три правца. На северу у оквиру Северног тока, у средишњем делу проширењем гасовода кроз Украјину и на југу, према Балкану у оквиру Јужног тока.

Цена изградње “Северног тока” износиће 12 милијарди долара, а градиће га заједно “Гаспром”, немачки “E On Ruhrgas” и “BASF-Wintershall” те холандска фирма “Gasunie”. Први крак је већ завршен и има капацитет од 27 милијарди кубних метара годишње, да би, по завршеној изградњи другог крака, он био удвостручен.⁵⁵

У централном делу, преко Украјине планира се повећавање капацитета мреже Дружба прављене још у совјетском периоду, а Русија такође планира изградњу паралелног, нешто јужнијег крака нафтовода од румунске луке Констанце до хрватске јадранске обале (Омишаљ) која би спојила, реконструисала и проширила румунски и бивши југословенски нафтовод.⁵⁶

⁵³ Извор International Energy Outlook 2009. DOE/EIA Washington, DC, 2009; World Energy Outlook, International Energy Agency, Paris, 2009; Назип Байков, „Нефть и газ в мире. Год 2030“, Международная жизнь, Москва, н. 4, 2010, стр. 123.

⁵⁴ Karoly Koscis, Tibor Tiner, “Geopolitic of Pipelines and Eastern Europe with Special Regard of Hungary”, Hungarian Geopolitic Bulltetin, Vol 58, no. 1, 2009, pp. 49–67

⁵⁵ Prema Logistic Behind the Nord Stream, <https://e-facts.nord-stream.com/app/article/index.cfm?aoid=2741>

⁵⁶ Видети и Гајић Саша, „Србија на бранику Јужног тока“, у зборнику Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана., Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.

На јужном крају европског континента, Русија је испод Црног мора већ изградила гасовод „Плави ток” до Турске. На тај начин се жели преусмерити енергија турских стремљења да игра значајну улогу у транспорту енергената, посебно имајући у виду значај ове земље у транспорту нафте танкерима преко Босфора и Дарданела, те учешће у геополитички алтернативном Јужно-кавказском цевоводу. У транспорту нафте, цевовод Бургас – Александрополис представља такмаца ТБЦ (Тбилиси-Баку-Чејхан) нафтоводу, пошто се његово попуњавање планира пребацивањем нафте у танкерима преко Црног Мора, из руске луке Новоросијск до бугарске обале. И поред тога, најважније геоекономско и геополитичко надметање на јужном краку геоенергетског трозупца, одвија се између планираних цевовода „Јужни ток” и „Набуко”.

Гасовод Јужни ток представља један од највећих енергетских подухвата у Европи. Главни његови протагонисти су Италија и Русија, односно италијанска корпорација ЕНИ и Гаспром. Обухвата цевоводе који би преносили гас 900 километара на потезу од црноморске руске станице за гасну компресију Береговаја до бугарског града Варне, па затим до Плевена, одакле би се одатле гасовод рачвао у два смера – један би ишао на југозапад кроз Грчку, па преко Јонског мора за јужну Италију, а други би ишао на северозапад кроз Балканско полуострво. У Србију би гасовод ушао код Зајечара и ишао преко Београда за Суботицу. Један крај би наставио да се пружа кроз Мађарску до аустријског гасног складишта у Баумгартену, док би други ишао из Мађарске, преко Словеније до аустријско-италијанске границе крај Арнолдштајна. Такође, планирано је гранање „Јужног тока”, капацитета 12 милијарди кубних метара дуж Саве до Бања Луке у Републици Српској, која је у саставу БиХ.⁵⁷ Изградња Јужног тока почела је 15. маја 2009 у Сочију у присуству премијера Владимира Путина и Силвија Берлусконија, где су гасне компаније Русије, Италије, Бугарске, Србије и Грчке потписале споразум о изградњи гасовода, да би се њему касније прикључиле Словенија (14. новембра 2009 у Москви) и Хрватска (2. марта 2010). Планирано је да гасовод проводи 63 милијарде кубних метара гаса годишње, док би делови цевовода у Србији, Хрватској и Словени били изграђени тако да воде најмање 10 милијарди кубних метара гаса. Предвиђена су и два складишта гаса – у Србији, у Банатском двору (капацитета 3,2 млрд м³) и у Пузтафолдавару у Мађарској (9 млрд м³).⁵⁸ Изградња деонице

⁵⁷ Jean Alic, *Russia Makes Major Headway with South Stream Project*, <http://www.GlobalintelligenceReport.com>

⁵⁸ Гајић Саша, „Србија на бранику Јужног тока“, у зборнику Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана., Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.

гасовода испод Црног мора отпочела је 2010. године, а за секцију кроз Србију почетак изградње је планиран за децембар 2012. године. Предвиђено је да изградња целог гасовода кошта између 19 и 24 млрд \$ (испод мора 8,6 млрд\$). Након повећања, то јест удвостручења капацитета гасовода на инсистирање италијанског партнера из ЕНИ-ја, Русија је склопила низ споразума везаних за куповину и транспорт гаса из прикаспијских простора како би задовољила потребе европског тржишта. Још лета 2008. године „Гаспром” је предложио Азербејдану откуп целокупне количине произведеног гаса (из налазишта Шах Дениз, са укупним резервама од 1,3 билиона кубика) по тржишним ценама, у оквиру „Стадијума 2”. Споразум Москве и Бакуа потписан је 2010. године и карактерише га то што горња граница куповине азербејданског гаса није ограничена, док је минимална 500 милиона кубика годишње, са тенденцијом раста са две на четири милијарде кубика до 2012. године.⁵⁹

Паралелно, или чак можемо рећи насупротив Јужном току, планира се од стране САД, Британије и неких других земаља гасовод Набуко. Он би ишао од турског града Ерзерума до Баумгартена у Аустрији дужине 3300 км.⁶⁰ Он би пролазио кроз Бугарску, Румунију, Мађарску и Аустрију, и да, силама економске условљености, изврши притисак ка приближавању и чак пријему Турске у ЕУ, чему се противе Немачка и Француска. Намеравано је да се овај гасовод код Ерзерума надовеже на гасовод Табриз-Анкара и Јужнокавказски гасовод који би повезао „Набуко” са планираним Транскаспијским гасоводом. Приближно 2000 километара овог гасовода би се протезало кроз Турску, 412 кроз Бугарску, 460 кроз Румунију, 390 кроз Мађарску и 46 километара кроз Аустрију. Према процени самих извођача „Набука”, трошкови његове изградње биће најмање 7,3 милијарде долара (5,4 милијарде евра), будући на његово ослањање на постојеће деонице бугарских, румунских и мађарских гасовода. Извођачи овог пројекта су аустријски ОМВ, мађарски МОЛ, румунски Трансгас, бугарски Булгаргас и турски Ботас, наравно под покровитељством и са благословом Англоамериканаца, а предвиђено је да он по изградњи транспортује 31 милијарду кубних метара гаса годишње. Уз форсирање од стране САД и званичника Европске Уније као део ТЕН-Е-а (Trans-European Networks – Energy) са јавно декларисаном намером да се диверсификују набавке и смањи европска зависност од руске енергије као њеног снабдевача, потписиван је читав низ споразума (међувладини

⁵⁹ <http://www.nspm.rs/hronika/gas-iz-azerbejdzana-u-evropu-preko-qjuznog-tokaq.html>

⁶⁰ Гајић Саша, „Србија на бранику Јужног тока“, у зборнику Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана. Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.

споразуми земаља „Набука” потписани у Анкари 13 јула 2009. године кога је накнадно и ратификован), одржавано је више конференција „Набука” (самит у Будимпешти 27. јануара 2009, у Софији 24-25. априла исте године, као и самит 2010. у Прагу), добијана су почетна средства за изградњу од стране финансијских институција ЕУ. Извори гаса за Набуко би по плановима његових пројектаната превасходно долазили од четири средњоазијске земље Казахстана, Туркменистана, Узбекистана, односно Азербејџана (који се налази у Закавказју). Међутим како су у задње две године ове земље склопиле дугорочне споразуме са Руском Федерацијом о куповини и транспорту гаса, па је непознато одакле би се „Набуко” снабдевао гасом (осим из Ирана са којим запад и нарочито САД имају врло проблематичне односе). То истовремено одбија инвеститоре да уложе средства у неисплатив пројект. Због тога се може рећи да су планови изградње „Набука” доспели у тешку ситуацију. Тако је замишљена конференција „Јужни коридор – нови пут свиле” одржане у Прагу 8. маја 2010. у оквиру програма ЕУ „Источно партнерство” током које је требало да буду потписана и политичка деларација ЕУ, Турске и каспијских земаља о подршци напорима за потписивање споразума о „Набуку” доживела неуспех.⁶¹

Наиме, Узбекистан, Казахстан и Туркменија одбиле су да потпишу ову декларацију због њене антируске усмерености, а сав терет хипотетичке изградње „Набука”, без решења одакле да се прибави гас који ће се кроз њега транспортовати, до даљњег је пребачен међу трошкове буџета ЕУ. Чак су се и односи са ионако „проблематичним” Ираном као последњом алтернативом „Набука” додатно закомпликовали, пошто је 6. јануара 2010. свечано отворен гасовод Довлетабат–Саракс-Хангиран који спаја Иран са Туркменистаном. Овај гасовод, дуг 182 километара, сада са скромним протоком од 8 милијарди кубних метара (са тенденцијом повећања на 20 млрд м³) омогућава Ирану да туркменским гасом задовољава своје капацитете, а да своје ресурсе са југа земље употреби за прекоморски извоз, чиме се Иран недвосмислено прикључује сарадњи Русији и прикаспијским земљама, а не плановима везаним за „Набуко”. Овоме треба додати и чињеницу да су Казахстан и Узбекистан чланице ЗНД, ШОС, а Казахстан и ОДКБ, Заједничког економског простора и Царинског савеза заједно са Русијом. Азербејџан и Туркменија су чланице ЗНД.⁶² Сада изгледа да се Набуко нашао у непремостивим тешкоћама

⁶¹ Гајић Саша, „Србија на бранику Јужног тока“, у зборнику Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана., Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.

⁶² Видети у вези тога научну монографију Драган Петровић, *Интеграциони процеси на постсовјетском простору*, Пешић и синови; Култура полиса, Београд, 2010.

и да је читав пројекат пред колапсом, мада се покушава направити и његова модификована верзија (тзв. Набуко 2) која наизглед има више перспективе за остварење. Са друге стране после прихватања Турске да се прикључи сарадњи са Јужним током, његово отварање изградње је убрзано (и формално остварено) у децембру 2012. године.⁶³

Дакле интереси земаља ЕУ су поводом Јужног тока и Набука веома разуђени и чак неједнаки. Ту долазе до утицаја извесне разлике у оквиру ЕУ, о којима је напред било излагано. Интерес Србије је да остане у оквиру пројекта Јужног тока, који је сада и буквално започет, а даје јој и могућност додатног укључивања Русије у балканска питања, што би укупно посматрано и на дужи рок, било и у српском интересу.

Перспективе главних координатних праваца руске политике у Европи и Балкану и место српског фактора

Уколико би смо се усудили да дамо неке главне смернице предвиђања даље руске политике у Европи (европском правцу) оне би се могле свести на следеће.

- Задржавање непосредног и пресудног утицаја на постсовјетском простору, и наставак постепеног укључивање поред Белорусије и саме Украјине у свој директни културно-економски, а временом и војно-политички простор.
- Смањивање, на сваки могући начин утицаја САД (по могућности и Велике Британије) у Европи, као и опште смањење значаја НАТО, и заустављање његовог ширења на исток. Ракетни штит или његови супститути су велика претња за руске интересе у том правцу. Наведени политички однос ће се одвијати вероватно „испод жита”, дакле у условно мирној комуникацији ових сила, али је могуће да парцијално дође и до повремених инциденталних и индиректних сукоба интереса сила.
- Форсирање што тешњих и квалитетнијих облика стратешке сарадње и пријатељства са Немачком и Француском, те поздрављање сваког облика дистанце ових европских сила у односу на САД (у мањој мери и на Британију). Нарочито би се у Русији благонаклоно гледало на јачање сваког облика самосталних европских оружаних снага и безбедности ван НАТО, где би природно управо Немачка и Француска имале доминантну улогу.
- Коришћење економске снаге Русије, нарочито енергената и система ценовода у Европи за своје политичке циљеве и пенетрацију утицаја. После

⁶³ <http://www.en.rian.ru/business/20120215/171327667.html>.

велике економске и финансијске кризе у САД и делу Запада, реално је очекивати даље јачање руске економске моћи у Европи и свету. Главна карта у будућности у односима са европским земљама сваке владе у Москви, јесте обиље драгоцених и квалитетних ресурса које Русија има и који су преко потребни Европи за свој даљи привредни развој. Стога је њихов увоз из Русије, за европске земље, често најповољнији, најјефтинији, најближи и најлогичнији, а стратегија руске привреде је подизање нивоа финалне прераде у Русији својих стратешких прерађевина намењених извозу. Све ово је и највећа препрека у досадашњој суптилној америчкој политици одвајања интереса европских земаља и ЕУ од Русије и ЗНД.

- Однос Русије са ЕУ је комплексан и изгледа још непрофилсан до краја, имајући у обзир да и сâм коначан профил ЕУ није завршен, а њена укупна судбина након више проблема и криза којима је захваћена, можда чак и неизвесна. У оној мери у којој је ЕУ независан и изграђен субјекат ван политике САД и НАТО, биће свакако позитивно прихваћено у званичној Москви. Са друге стране, бирократизована структура ЕУ у Бриселу, ван стварних интереса и контроле својих чланица, нарочито оних највећих попут Немачке и Француске, не би била ни као модел прихваћена са симпатијама у Русији. Отуда ће званична Москва најрадије форсирати билатералну сарадњу са силама попут Немачке, Француске, Италије, Шпаније и изграђујући са њима стратешку сарадњу, а паралелно покушавати да са ЕУ као целином одржава добре односе, и потписујући (повољне) уговоре о међусобној сарадњи.
- На простору Балкана, могуће је да дође и до продубљивања сукоба интереса Русије са англо–америчком политиком. Питање Косова још није завршено, а Русија има снажне цивилизацијско-историјске везе са већином народа Балкана. Вероватно је повећавање економског утицаја Русије на Балкану у целини, али и покушаји директнијег повезивања са већином балканских држава, при чему би једна од важних препрека била њихово чланство у НАТО пакту. Даља позиција Украјине, такође је веома важна за укупну геополитичку позицију руских интереса и политике на Балкану.⁶⁴

⁶⁴ Руско-украјински односи су веома перспективни, нарочито после промене власти у Украјини почетком 2010. године, а након парламентарних избора октобра 2012. формирана је нова влада у чијем је средишту Партија региона и КПУ. О руско-украјинским односима и у вези тога односима ових земаља са Србијом, између осталог видети и у: Драган Петровић, Горан Николић, *Геополитика савремене Украјине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009, посебно део „Дугорочни руско-украјински односи и интерес Србије“, стр. 231–239.

Сама Србија и српски фактор у целини налазе се у врху приоритета интереса руске политике на Балкану. Русији одговара независна, економски снажна и војно неутрална, демократска Србија, која би захваљујући елементима дугог трајања била природно окренута и Русији али и свом европском окружењу (укључујући и чланство у ЕУ уколико то српски народ жели и до тога у пракси заиста и дође, мада се чини да су услови Брисела и његово третирање Србије, довели тај однос до ћорсокака). Русији не одговара територијално издељена, економски девастирана и презадужена, војно зависна и неслободна, недемократска и изнутра завађена Србија. Данашња Србија у стању у каквом се економски, политички и социјално налази вероватно није идеал руске политике, али ће је руска политика свакако подржати да не доспе у веће тешкоће, нарочито ако на том путу буде имала благонаклоност званичног Београда, пошто благонаклоност српског јавног мњења (у Србији, Републици Српској и Црној Гори) никада према Русији није била спорна.⁶⁵

Улога Русије на Балкану је веома разноврсна и у суштини за стабилност овог региона корисна. Наиме Русија има веома рафиниране и цивилизацијски утемељене односе са већином балканских народа, нарочито оних византијског цивилизацијског круга коме и сама припада. Поред тога она има и у целини гледано коректан однос са исламским светом на ширем простору Европе и Азије, а у Европи и Европској унији изграђен стратешки интерес са најважнијим државама попут Немачке и Француске (али и других, истина мање значајних).

Када је у питању руски опши интерес у Медитерану, он је сличан са балканском политиком, а то је покушај умањивања улоге и присуства САД и НАТО, јачање билатералних односа са Француском, Италијом, Шпанијом и другим земљама у западном Средоземљу. У источном Средоземљу, постоје одлични односи пријатељски са Грчком и Кипром, са Сиријом, а односи са Турском се покушавају развити након покушаја Анкаре да и поред задржавања тесних односа са САД, ипак спроводи самосталну политику. Слична ситуација је и у израелско-руским односима. Ипак због концепције руске подршке Дамаску и Техерану, односи Москве са Турском и Израелом имају релативно лимитиран ниво продубљивања сарадње у источном Средоземљу.

⁶⁵ Овде је важно раздвојити појам српског јавног мњења и расположења грађана према појединим политичким питањима, где је то свакако и однос према Русији, од медијске слике коју стварају најутицајнији медији (телевизије са националном фреквенцијом, најважнији писани медији и др.) у Србији, пошто су то два различита појма.

Проблеми уређења трговинских и инвестиционих веза између Русије и Србије

Спољнотрговинска размена Србије и перспектива

Русија је углавном последњих година прва земља по обиму оствареног увоза, док је српски извоз у Русију негде око шестог места, свих спољнотрговинских партнера Србије, (уколико би смо земље ЕУ посматрали појединачно). Покривеност српског увоза из Русије, извозом у ову земљу је тек негде око четвртине, а ранијих година је била и мања. У 2011. години достигнута је рекордна спољнотрговинска размена две земље од 3,3 милијарде \$, од чега око 800 милиона \$ је извоз Србије, а близу 2,5 милијарди \$ увоз из Русије. Структуру руског извоза у Србију, у чак 70 % чине енергенти, па је ван тога она готово уравнотежена. Почетком 2012. године Србија бележи наставак негативног тренда који траје десетак година када је у питању спољнотрговински дефицит. Од 2009. године, иначе лоша ситуација у смислу неуравнотежене покривености увоза извозом, драстично се погоршала у прва два месеца 2012. године а понајвише кроз размену са Руском Федерацијом. Руска Федерација је због увоза енергената (природног гаса, нафте нафтних деривата) на првом месту листе увозника у Србију (431 милиона долара) али је због слабе покривености извозом нема у првих пет земаља у које Србија извози.⁶⁶ Поред Немачке Русија је највећи спољнотрговински партнер Србије, а следи јој Италија.

Посматрано спрема заједничких тржишта, Руска Федерација је треће најзначајније тржиште за извоз производа из Србије, одмах иза Европске уније и тржишта земаља СЕФТА 2006, а у увозу Србије Русија заузима другу позицију, одмах иза Европске уније, а ако се посматрају земље ЕУ појединачно, тада је Русија на првом месту у српском увозу. Русија је тржиште са великим бројем софистицираних потрошача који остварују значајан доходак, тако да су потенцијали трговинске сарадње са овом великом земљом веће од тренутне спољнотрговинске размене која је у 2011. износила преко 3 милијарде долара.

⁶⁶ <http://webbrzs.stat.gov.rs/WebSite/public/PublicationView.aspx?pKey=41&pLevel=1&pubType=2&pubKey=1050>.

Руско тржиште и сарадња

Структура спољнотрговинског биланса Русије са светом је редовно позитивна, односно она у пракси редовно номинално више извози него што увози, и то око два пута више приближно. Један од разлога је ниска еластичност тражње за руским извозним фаворитима, односно они најважнији производи које она извози, имају веома малу могућност алтернативне замене другим производима. Ради се претежно о енергентима, најважнијим племенитим металима (злато, платина, дијаманти и др.), осталим рудама и прерађевинама од метала, дрвету и др. Ту је још и извоз оружане индустрије, металне индустрије и др.

У спољнотрговинској размени са Русијом Србија бележи значајан дефицит, будући да је извоз Србије на тржиште Русије 2010. године био 534 милиона долара, док је увоз у Србију из Русије исте године износио око 2.157 милиона долара. Дефицит од око 1.600 милиона долара се највише дугује увозу нафте и гаса из Русије. На тржиште Русије Србија извози углавном пољопривредне производе и друге примарне производе. Ван српског увоза руских енергената, готово да је спољнотрговински биланс две земље последњих година изједначен. У перспективи треба радити на смањењу дефицита Србије у размени са Русијом, како би спољнотрговинска размена била уравнотежена. Такође треба предузимати активности на унапређењу степена финализованости производа који иду у извоз, па укључујући и извоз на руско тржиште.

Руско тржиште је велики потрошач пољопривредних производа, посебно хране, и ту произвођачи из Србије виде своју шансу за наступ на овом тржишту. Међутим, произвођачи из Србије, често због лоше организованости, не успевају да извезу већу количину пољопривредних производа на руско тржиште. Производња пољопривредних производа је расцепкана на великом броју индивидуалних пољопривредних газдинстава, а извоз робе се мора објединити јер се не може наступати у извозу са малим количинама робе која варира у квалитету. На том плану се мора радити на унапређењу у организацији извоза и ту активнију улогу морају преузети Удружења пољопривредних произвођача, али и државни органи.

Произвођачи у Србији често истичу да је велика препрека извозу производа на руско тржиште постојање великог броја техничких препрека трговини. Ове баријере су проузроковане постојањем строгих прописа и стандарда у Русији који дефинишу карактеристике производа које се могу ставити у промет на руском тржишту. Ови стандарди су у понеким аспектима захтевнији од стандарда који важе на тржишту Европске уније. Државни органи у Србији су издали низ приручника о овим стандардима на руском

тржишту како би упознали српске произвођаче, и како би им омогућили да се припреме и буду конкурентни на овом захтевном тржишту.

У погледу спољнотрговинског режима који важи између две привреде треба истаћи да је са Русијом Србија још 2000. године закључила споразум о слободној трговини, који се од тада примењује. Овај споразум ствара повољан трговински режим између две земље који обично Русија даје земљама бившег Совјетског савеза и чланицама Заједнице независних држава. Али треба напоменути да је у почетку био мали број производа за које је трговина либерализована, од оних за које су српски произвођачи били заинтересовани. Како се стално усвајају нови протоколи који прописују тзв. негативну листу производа на које се либерализација по споразуму не односи, морамо констатовати да се ова листа временом скраћује на одобравање наших привредника. Либерализација по споразуму о слободној трговини са Русијом се односи на производе који су у највећој мери направљени у Србији од домаћих сировина, па се правилима о пореклу мора доказати српско порекло производа да би се преференцијали применили. Скоро је потписан и протокол који у детаље прописује процедуру о правилима порекла који се примењују у трговини са Русијом.

Осим трговине робом између Русије и Србије значајно је развијена и трговина услугама. Србија још увек пружа грађевинске услуге на руском тржишту. Многе фирме из Србије су ангажоване по читавој Русији на изградњи значајних инфраструктурних и других објеката. Руско тржиште је по питању некретнина у експанзији, што је веома значајно за сектор грађевинарства у Србији који је од периода бивше Југославије познат по грађевинским и инвестиционим радовима у иностранству.

Додатан значај економској сарадњи са Русијом представља чињеница о постојању Царинског савеза који чине још и Белорусија и Казахстан, на које се преноси специјална трговинска повластица коју Србија има са руском страном. У том правцу је 2011. године Привредна комора Србије са Привредном комором Русије саставила пројекат „Повећање извоза на тржиште Царинске уније Русије, Белорусије и Казахстана”, а могуће је на различите друге начине унапредити ову сарадњу која има заисте широке могућности у перспективи, посебно за српску страну.

Улагања

Сарадња у области размене приватних инвестиција је интензивирана последњих година између Русије и Србије. Пре тог периода руски

представници су износили тврдње да у Србији постоје специфична ограничења на која наилазе руски инвеститори. Али препрека том инвестирању могу бити и прописи о спречавању прања новца који су по европским стандардима. Размена инвестиција је углавном једносмерна, јер много значајније инвестиције пристижу из Русије, него што наша предузећа инвестирају у Русију. Обим руских инвестиција у Србију до краја 2011. године износи преко 1.300 милиона \$, а најважније представљају улагање руског Гаспром Њефта у Нафтну индустрију Србије - НИС (који је купљен за око 400 милиона \$ уз преузету обавезу инвеститора да уложи још око 300 милиона \$), улагање руске нафтне компаније Лукоил у Беопетрол (300 милиона \$), улагање у Путник (око 68 милиона \$), улагање у ФБЦ Мајданпек и друге инвестиције. Србија добија извесну финансијску подршку од Русије у виду кредита.⁶⁷

Русија као и остале земље БРИК (Русија, Кина, Индија, Бразил)⁶⁸ налазе се у узлету, са лепим перспективама економског напретка, пошто имају колосалне параметре тзв. „тврде моћи” (величина територије, број становника, природни ресурси, економска и војна моћ). Посебно је за Русију значајно поседовање најважнијих природних ресурса који су иначе планетарно дефицитарни (енергенти, руде метала) или ће бити све дефицитарнији у следећим деценијама (шуме и дрво, питка чиста вода, квалитетно обрадиво земљиште и уопште простор). Уколико Русија успе да подигне ниво технологије и снаге своје индустрије, може капитализовати извозне и производне потенцијале и надмашити остале светске силе, па чак се приближити и са САД, управо због предности које има у поседовању планетарно значајних природних ресурса и других елемената „тврде моћи”. Јапан и земље ЕУ већ заостају и заостајаће све више у односу на развојне потенцијале земаља БРИК, док ће САД и даље остати у водећем тиму светских сила и чак до даљњег и водећа међу њима. Највећи конкуренти Америци су

⁶⁷ Сарадња две државе ће се унапредити и на основу руског државног кредита намењеног Србији од милијарде \$ који је договорен приликом посете руског председника Медведева Србији октобра 2009. године. Србија је до сада повукла 200 милиона \$ за буџетске потребе а остатак од 800 милиона \$ ће бити намењен финансирању стратешких, инфраструктурних, пројеката, првентивно ревитализацији српских железница. Рагификација овог споразуме се стално одлаже и за сада је предвиђена јесен 2012. године. У градњу инфраструктурних објеката у Србији, по овом кредиту, биће ангажоване и руске фирме. У билатералном плаћању две земље могло би да се временом пређе превасходно на евро као обрачунску јединицу, односно још увек постоји долар као средство плаћања.

⁶⁸ У последње време узима се и префикс БРИКС, где се рачуна и Јужна Африка. Реално ова земља је мање значајна од напред наведених, неупоредиво мања површином и удаљена од главних геополитичких планетарних трендова, иако има важно рудно богатство.

из приложеног, у борби за водеће место у свету, управо Кина и Русија. Руска Федерација је традиционални савезник и пријатељ Срба, у оквиру четири стуба спољне политике земље, свакако најнаклоњенија сила. Истина данашња Русија је након распада СССР и у односу на царску Русију, реално слабија по показатељима „тврде моћи”, међутим још увек једна од неколико најмоћнијих држава света, посебно по питању поседовања капиталних резерви планетарних ресурса (енергенти, руде, дрво, обрадиве површине, чиста питка вода и др.), уз САД водећа нуклеарна сила.

Русија има проблем у извесном мањку становника сразмерно површини земље. Када би Русија, а и остале земље БРИК, успеле да макар смање ниво свог технолошког заостатка за САД, Јапаном и другим најразвијенијим западним силама, то би, имајући у виду капиталне планетарне природне ресурсе са којима располажу, могло да их доведе у ситуацију да сустигну саму Америку и избију на врх светске економске и укупне моћи. Србија још од раније има велику повољност уговора повлашћене привредне сарадње са Русијом, што ни изблиза није искоришћено. Најважнији разлог огромног спољнотрговинског дефицита Србије у робној размени са Русијом, је ниска еластичност најважнијих увозних продуката као што су нафта и гас.

Потенцијали

Јасно је да је економска сарадња са Русијом једна од најзначајнијих за Србију. Са једне стране стратешке гране Србије за оживљавање њене привреде као што су у првом реду гране стратешке сарадње пољопривреда и енергетика, а потом и поједине гране индустрије које су веома везане за односе са Русијом. Када је у питању пољопривреда то је веома важна грана привреде за Србију, која има и изванредне предиспозиције у том правцу. Због изванредно повољне морфометријске структуре рељефа Србије, због квалитетног педолошког покривача (нарочито у Војводини где је чернозем, најквалитетнија врста тла за обраду у свету), због повољних климатских елемената, Република Србија поседује предиспозиције да пољопривредни сектор буде један од најважнијих привредних грана. Са друге стране управо пољопривредне културе које успевају у Србији су дефицитарне у Русији, највише због климатских могућности нашег поднебља. Дакле у пољопривредном сектору Србија би у билатералној трговинској размени са Русијом, била превасходно извозник. Када је у питању енергетски сектор, Србија је у билатералној сарадњи са Русијом, превасходно увозник. Са друге стране преко пројекта Јужни ток, Србија улази у енергетски транспортни

систем Европе (чија је основа Русија), што јој даје посебну специфичну тежину и моћ, која чак превазилази сам привредни сектор. Када су у питању напори за оживљавање индустрије Србије, управо у сарадњи са Русијом, се дугорочно могу увозити под повољним условима многе дефицитарне сировине, којом она располаже, а које су Србији неопходне. Могуће је додатно развити технолошко повезивање и војно-индустријски комплекс. Поред ових стратешких грана за оживљавање српске привреде, у сарадњи са Русијом се могу поспешити обострано и туризам, саобраћај, банкарски сектор, грађевинарство, и друге привредне гране. Туризам је потенцијално перспективна грана билатералног развоја, где би Србија као сродна и пријатељска земља, са погодним климатским фактором, могла да за велико руско тржиште понуди читаву лепезу туристичких услуга, где је посебно лукретиван бањски туризам. Русија у Србији у банкарском сектору има само једну банку, тако да је могуће у обе земље отворати и развијати банкарски сектор. Пожељна је шира научно-стручна сарадња, са разменом кадрова. Могућа су заједничка улагања, посебно директне и портфолио инвестиције.

Предност економске сарадње са Русијом је да Србија може са низом повластица да уђе на руско тржиште. Такође јој перспектива изградње Јужног тока Србији даје и фактор обезбеђења сопствених потреба за енергентима и чини је субјектом у транзиту гаса у Европи. Када су у питању недостаци, Србија још није искористила ни приближно своје могућности уласка на руско тржиште, посебно када су у питању наши прехранбени производи који су дефицитарни у Русији. Потенцијални улазак Србије у ЕУ би довео у питање садашњу повлашћену позицију трговинских односа са Русијом. Русија и Кина несразмерно више извозе у Србију него што увозе из ње. Тако у српском спољнотрговинском дефициту Русија учествује са приближно 27 %, а Кина са 11 %. Са друге стране, уколико би Србија успела да привуче руске и кинеске инвестиције то би могло да значајно унапреди развој српске привреде. Политичка сарадња Србије са земљама БРИК је у великом српском интересу. Ове земље са импресивним елементима „тврде моћи” су у перспективи постепеног преузимања водеће улоге у међународним односима, где и даље остају САД као прва међу светским силама. Постојећа сарадња Србије са Русијом у политичкој равни је важна за очување територијалног интегритета Србије, помаже опстанку Републике Српске и позитивно делује на статус српског народа у Црној Гори. Са друге стране могућности политичке сарадње Србије са Русијом ни приближно нису искоришћени. Србија се у сарадњи и перспективи односа са Русијом уклапа и у укупне руске дугорочне планове према Блакану и према Средоземљу.

Лоше стране односа Србије у односима са Русијом, укључујући и случај проширења те сарадње, тешко је уочити као релевантне, док су предности огромне, будући да је то пријатељска земља, заправо Србија у Русији има свог највећег савезника међу великим силама. Спона између два народа је словенство, православље и позитивно историјско искуство, што се све заједно може означити елементима дугог трајања. У низу егзистенцијалних изазова српског народа на Балкану које има, управо Русија представља важну подршку, како у односу на претње неких суседних народа (Албанци, потенцијално и неки други), регионални (Турска), тако и на велике силе које угрожавају својом политиком Србе, (САД). Руски систем савеза, попут ОДКБ у безбедоносном смислу, може да послужи као противтежа америчком притиску и НАТО. Вероватно би било добро за српски интерес балансирати као неутрална земља у односу на НАТО и друге савезе. Ту је и ШОС где је чланица и Кина. У том правцу у српском је интересу да у борби за опстанак и егзистенцијалне националне интересе сарађује са овим савезима, највероватније као нечланица, евентуално као посматрач или у неком другом облику. Уколико се у пракси развој Царинског савеза и зачетак Евроазијске уније покаже добрим, Србија би могла надаље на пријатељски начин пратити те процесе, можда и у статусу посматрача до даљњег. Недостаци безбедоносне сарадње са Русијом су ти да чак и да се уђе директније у ту сарадњу, не може се избећи даљи притисак, планетарно доминантне Америке и НАТО-а. Са друге стране моћ САД и НАТО је у опадању.

Велика Британија и Средоземље

Велика Британија је током историје имала утицај на Средоземље искључиво од епохе Новог века, пошто у ранијим историјским епохама тадашња Енглеска није имала запажен утицај у овом мегарегиону. Енглеска је добила на значају у европској историји, као и неке друге државе са излазом на Атлантски океан, након Великих географских открића. Истина, Енглеска је претходно водила тзв. Стогодишњи рат са Француском 1337–1453, на француском тлу, покушавајући да задржи наслеђе престола и потоња освајања, али се то завршило протеривањем Енглеза са француског тла. Такође, у том рату Енглези су се углавном сконцентрисали да освоје и задрже поседе у Француској окренуте Атлантику. Након Великих географских открића Енглеска постаје важна поморска, трговачка и колонијална сила. Управо у том периоду долази до постепеног опадања значаја Средоземља. Енглеска

почетком XVIII века заузима важно упориште у Средоземљу Гибралтар, а почетком XIX века и Малту, што ће остати важне тачке утицаја британске политике у региону.

У периоду ратова са Наполеоном почетком XIX века, Британија спроводи тзв. поморску блокаду „Старог континента”, који се налазио под француском доминацијом. Средоземље је послужило као плацдарм за бројне акције Британаца, укључујући и оне у Јадранском мору против Француза. Те операције су од стране енглеске флоте вођене заједно са руском флотом и црногорским и другим српским борцима против француске власти у тзв. Илирским провинцијама у периоду 1809–1815.

Иако је Британија саучествовала са руском флотом против Турака у Наваринској бици током грчког устанка, укупна политика званичног Лондона у Источном питању је била помоћ опстанку Отоманске империје, па се ова интервенција може посматрати као изузетак.

Током друге половине XIX века, драстично је повећан британски утицај у Средоземљу. Најважнији догађаји су били након прокопавања Суецког канала 1869. године, од када најбржи и најкраћи путеви за Индију и друге важне британске прекоморске поседе управо воде преко Средоземља, чиме оно добија највећи значај у британској (гео)политици.

У Великој источној кризи Британија је као и ранијим приликама, подржавала опстанак Турске („болесника на Босфору”), сузбијала руске интересе и тежње ослободилачких напора балканских и блискоисточних хришћана, те је због тога добила од Истанбула Кипар у посед. Како је 1883. године Британија прогласила протекторат и над Египтом, заокружени су њени капитални поседи у Средоземљу, које она контролише у магистралном поморском правцу запад-исток, држећи у исто време Гибралтар, Малту, Кипар и имајући пресудан утицај у Египту.⁶⁹ Британији је у оквиру њене стратегије задржавања сопственог пресудног утицаја на контролу и обезбеђење средоземног магистралног поморског пута, те даљег пута за Индију и друге њене важне поседе у Азији, највећи ривал била Русија. Русија је укупно посматрано за британску геополитику била најопаснији ривал и противник, на широком пространству Евроазије, где важну мегарегију представља и Средоземни басен. Сучељавање ових сила у Источном питању, се одвијало у тежњи Британије да успори и чак онемогући цивилизацијски процес ослобађања православних хришћана Балкана и Блиског истока од турског вишевековног

⁶⁹ Британци су пре тога привремено имали утицај и на грчка Јонска острва, која су ипак морали препустити Грчкој шездесетих година XIX века.

ропства, због тога што су ови народи идентификовани као блиски руском утицају. То се посебно односи на Србе, који су као Словени и православни хришћани, те са одличним историјским односима са Русијом, идентификовани елементима дугог трајања као блиски Русима и руском утицају.

У том правцу је Британија дејствовала по Источном питању у корист конзервирања постојећег стања Отоманске империје, што се у највећем наставило чак и почетком XX века када је након споразума 1904. (са Француском) и 1907. (са Русијом), званични Лондон постао придружени члан Антанте. Тако, у свим кризама које су се тицале могућности распламсавања ратног пожара у деценији уочи Првог светског рата, званични Лондон стаје иза Француске, само и онда када у питању није директна подршка Србији и Црној Гори, заправо само и онда када се не ради о директним интересима Русије. Тако у првој (1906.) и другој (1911) Мароканској кризи, Британија је спремна да уђе у рат у корист Француске, али не и 1908-9, када је у питању Босанска анексиона криза. Чак у Балканским ратовима, се недвосмислено ставља на страну Централних сила против Србије и Црне Горе и индиректно и против Русије. Да би се онемогућио директан излаз Србије на Јадранско море, подржавају се на крају Првог балканског рата, захтеви Аустро-Угарске, Италије и Немачке, о креирању независне Албаније и таквих граница које би удаљиле Србију са Јадрана. Британија се оштро противила Црној Гори и Србима у целини, да се Црногорцима не омогући заузеће и потом задржавање Скадра.

Иако је Британија имала своје најнепосредније интересе у Средоземном мору, приликом склапања споразума и свог првог корака ка придруживању Антанти 1904. са Француском, извршен је стратешки договор Лондона и Париза о подели зона одговорности одбране морнарица две силе. Тако је договорено да француска флота у случају уласка обе земље у велики сукоб (на којем би биле на истој зараћеној страни), обезбеђује пре свега свој излаз на Медитеран, а британска обезбеђује не само своје обале, већ и француске обале Атлантика. У оквиру тог споразума, можда би неко погрешно закључио да је за Британију Средоземље било тада мање важан сектор од Атлантика. Ради се о томе да је немачка флота као најјача од свих Централних сила, како је то процењивано на почетку XX века (када су и Италију, уз Аустро-Угарску и Немачку сматрали чланом савеза Централних сила), највише угрожавала географски посматрано, управо Северно море и саму Британију. Када је у питању Средоземље, ту би француска флота требало да се носи (уз помоћ ограничених британских поморских снага стационираних стално у британским средоземним поседима), против италијанске и аустро-угарске

флоте. Савезничким флотама треба додати и руску флоту, као и неке друге мање земље које су стремиле Антанти. Међутим, како Италија не само да није ушла у светски рат на страни Централних сила, већ је то урадила 1915. на страни земаља Антанте, чиме су оне добиле коначну предност у Средоземљу. Истина уз аустро-угарску флоту у Средоземљу је деловала и турска морнарица, али је очигледна предност била на страни сила Антанте.

Британија је након Првог светског рата, проширила своју моћ у Средоземљу, пошто је добила Палестину и Јордан, као мандатне територије, што је ојачало њене поседе, нарочито у источном делу Медитерана. Између два светска рата, Британија је била на врхунцу своје моћи на овом подручју. Поред Француске, која је такође ојачала своје позиције на Медитерану, значајна средоземна сила све више постаје Италија. У време Абисинског рата, односи Британије и Италије су били на врло ниском нивоу, оптерећени од стране Лондона и Друштва народа уведеним санкцијама према Мусолинијевом режиму, и поморском блокадом коју је надгледала британска морнарица. Грађански рат у Шпанији је довео до мешања других сила (Немачке и Италије на страни Франка, и СССР на страни републиканаца), а након његовог епилога, ова важна средоземна земља добија фашистички режим.

Током Другог светског рата, Средоземље је пролазило кроз неколико фаза, али је Британија иначе начелно посматрано у њему имала највећег утицаја. У првој фази рата, када су се Британија и Француска заједно бориле против Немачке, савезници су имали апсолутну доминацију на Средоземљу, иако су заправо две неутралне земље са фашистичким режимима - Италија и Шпанија имале симпатије за нацистичку Немачку. Међутим, након пада Француске и уласка у рат Италије, однос снага се мења. Врхунац у експанзији фашистичких сила током Другог светског рата у Средоземном басену, је наступио у периоду половина 1941, до јесени 1942. године. Силе Осовине су поселе апсолутно читаво Балканско полуострво, рачунајући и сва грчка острва. На источном фронту, силе Осовине су овладале целокупном северном обалом Црног мора, а у Северној Африци су поред Либије, продрале и у западни Египат, окупирале Тунис, и имале индиректан утицај и на Алжир и Мароко. Међутим, од октобра 1942. ситуација се мења у корист антифашистичких сила. За Британце, који су забележили пре тога леп успех сламањем италијанске источне Африке, најделикатнији тренутак је био Ромелов продор и битка за Ел Аламејн. Победом Британаца и паралелно са тим реализацијом Англо-америчке операције „Торч” у Алжиру и Мароку, преокреће се ситуација у Северној Африци. До средине 1943. снаге Осовине су избачене из Либије и потом и из Туниса.

Следило је заједничко искрцавање савезника на Сицилију и јужну Италију, што је довело до капитулације Италије, након чега су савезници остварили кључни успех у Средоземљу.

Британија је дала свој допринос у борбама у Италији, искрцавању и борбама у Француској, све до краја рата, запоседања немачке и њене капитулације. Уз британске снаге у рату су учествовале и снаге њених доминиона, попут Канаде, Аустралије, Јужне Африке, Новог Зеланда.

Након Друго светског рата, Британија се налази на врхунцу своје моћи у Средоземљу. Британске снаге су привремено војно поселе и Триполис са Киренајком, све до давања потпуне независности Либији средином педесетих година. Такође у грчком грађанском рату, побеђује страна коју подржавају Британија и САД, што је за Лондон значајно, имајући у виду традиционалан утицај британске политике на Грчку. Међутим, у годинама које су следиле након Другог светског рата, Британија се суочава са постепеним губитком свог утицаја на Средоземљу. То се посебно односи на процес деколонизације, који је већ у периоду 1946–48. значио давање независности мандатним територијама Транјорданије – Јордану и потом Палестини. Међутим управо у Палестини долази до сукоба између Јевреја и Арапа, а Британија након укључења САД у сукоб, све више се окреће Јеврејима као својим фаворитима. У Египту је независност ове државе потврђена 1952, али је и даље у зони Суецког канала остао британски доминантан утицај. То се радикално мења доласком на власт Насера, па неуспела британско-француско-израелска акција септембра 1956. војног десанта на Суец, представља прекретницу у даљој британској политици.⁷⁰ Док се Француска из овог искуства определила за будуће самостално деловање, што је дошло посебно до изражаја у периоду Де Гола, Британија се већ под следећим премијером МекМиланом (Идн је поднео оставку), па практично до данашњих дана, опредељује за тесну спољно-политичку сарадњу са САД. У том правцу Британија се ослања на свој утицај у НАТО, а такође и чињеницу да је уз помоћ САД успела да дође до сопственог нуклеарног оружја. Британија потом даје независност Кипру, а 1964. и Малти, тако да се њен последњи територијални посед до данас своди на Гибралтар.

Британија, дакле и данас води своју спољнополитичку стратегију заједно и уско са САД, што се односи и на простор Средоземног мора. У том правцу, се и однос према земљама овог мегарегиона може посматрати сличним, као што га има и гради Вашингтон, са минималним нијансама. Главни противник

⁷⁰ Chatham House Study Group, *British Interests in the Mediterranean and Middle East*, Royal Institute of International Affairs, London, 1958.

је Русија, иако се то јавно не показује. Односи са Израелом, Турском и другим земљама региона, су слични као што их има и сам Вашингтон. И у односу на агресију према СР Југославији 1999. Авганистан 2001, Ирак 2003, Либију 2011, кризу у Сирији, однос према Ирану и др, Лондон се поставља као највернији савезник и партнер Америци. Пракса је чак показала, да по том питању, нема неке суштинске разлике између две водеће британске политичке странке, које се иначе међусобно смењују на власти.

Француска у Средоземљу

Француска има ту изразиту предност, да поседује широк излаз и на Средоземно море и на Атлантски океан. Следеће, она је релативно рано формирала основ свог територијалног опсега, што јој је помогло да у континуитету, више векова, заузима важно место у европској, а потом и у светској историји. Још у периоду крсташких ратова француски великаши и њихове армије су одлазили у источни део Средоземног мора, пролазивши при том кроз различите јужноевропске и Средоземне регије. Након окончања Стогодишњег рата са Енглеском, који су Французи добили, долази до серије Великих географских открића, чиме расте француски интерес за атлантски правац и Нови свет. Француска морнарица временом постаје друга по важности у свету, иза Енглеске, али и даље Средоземно море има секундаран значај у односу на Атлантик. У периоду Наполеонових ратова, Француска остварује значајан продор и у Средоземљу, пошто привремено покоравала значајан део ове регије (јужну Европу у целини, привремено Египат.).

Након Бечког конгреса 1815. Француска покушава етапно да ојача своју моћ. Године 1830. заузет је северни део Алжира, чиме је ударен темељ његовом владавином дугачком 132 године. Током следећих неколико деценија она ће проширивати ка унутрашњости и Сахари свој алжирски посед. У обалском делу, практично још 1830. године, поседнуте су области између планинског ланца Рифски Атлас на западу, а на истоку све до Туниса, што заправо представља приморје Алжира. У административном погледу, овај приморски предео је временом конституисан у три департмана – Алжир, Оран и Константин, који су као такви проглашени саставним делом француске националне територије, и овде је од почетка француске владавине дошло до масовног насељавање колона из метрополе и миграната из разних крајева јужне Европе. Највише се ради о мигрантима из Италије, Шпаније, Малте.

Ово је био веома важан моменат у новијој историји Средоземља, пошто овако масовно насељавање европеидног становништва на простору Азије и Африке, је забележено само још у случају Јужне Африке (још од XVII века Холанђани – Бури, а потом и Енглези). За Француску је посебно значајан период почетка италијанских ратова за ослобођење и уједињење, где су званични Париз и Луј Бонапарта, подржавали ове процесе и чак се на почетку нашли заједно са Пијемонтом у рату са Аустријом 1860. За награду, према претходном интерном договору Пијемонт је Француској уступио Ницу и Савоју, чиме се француска граница коначно конституише у Средоземљу у данашњем облику. Поседовање Корзике је такође значајно за Француску, иако чисто географски посматрано, ово велико острво је ближе италијанском копну.

Након пораза од уједињене Немачке, Француска се у периоду од формирања Треће републике нашла у позицији да тражи обнову старе моћи и могућности потенцијалног реванша свом моћном североисточном суседу. Колонијална експанзија је био један од најважнијих праваца француске експанзије у тој епохи, а интерес за Средоземље је нагло порасло након прокопавања Суецког канала. Већ 1882. Француска долази у посед Туниса, што је заједно са Алжиром, представљало Француски Магреб, најважнији посед који је Париз имао. И у Тунису су се насељавали бројни колони, али не у оном броју и размерама што их је имао Алжир. Најзад, вишегодишње притиске Француска је крунисала проглашењем протектората над Мароком 1906. Томе је претходила велика Мароканска криза, јер је Немачка покушавала да се дочепа макар дела ових простора. Тек 1911. након тзв. Друге Мароканске кризе, Француска добија међународним уговором право на читав Мароко, осим северног уског обалског појаса који добија Шпанија (Ел Риф), док сам град Тангер потпада под међународни кондомијум управе. Немачка за сагласност по том питању добија компензације у Француској Екваторијалној Африци. На тај начин је заокружен Француски Магреб, где се на читавом простору, наставља масовно насељавање колона из Француске и средоземних европских земаља. На тај начин се Магреб под Француском све више развија и ослања на близину метрополе. Број европских колона у Алжиру је достигао након Другог светског рата у једном тренутку број од преко 1,3 милиона, не рачунајући бројне трупе из метрополе које су ту биле стационаране, и које су у зениту Алжирског рата достигле и преко милион људи. Ван овог великог сукоба који је почео од 1. новембра 1954. француски војни контингент у Алжиру је варирао, већ према ситуацији у другим колонијама (у периоду рата у Индокини 1946-1954. битно је смањен због тога што је тамо послан највећи део француске армије), али се никада није

спуштао испод сто хиљада војника. Дакле, тих преко милион колона стално насељених у Алжиру пореклом из Европе, чинило је преко 15 % целокупног становништва земље. Иако се све до почетка устанка 1954. године, нумерички повећавао број европеидних колона у Алжиру, њихов удео у становништву земље није заправо растао, због екстремно високог природног пораста муслиманског становништва (Арапа и Бербера) у том периоду.

У Тунису је 1950. године од три и по милиона целокупног становништва на Европљане отпадало око 400 хиљада (од њих 250 000 Француза, а преостали су углавном пореклом Италијани и Шпанци). У Француском Мароку је исте године од око осам и по милиона становника, на Европљане отпадало око 750 000 (од чега око 400 000 Француза, а остали су Шпанци, Италијани, Немци и други европски народи). Од око 1,2 милиона Европљана у Алжиру, око две трећине живи у осам највећих градова у земљи. У Казабланци Европљани представљају већину, а и у граду Тунису и Бизерти удео Европљана је врло висок. Са друге стране Арапи и Бербери су углавном сконцентрисани у руралним просторима и пределима који су мање подесни за живот, укључујући планинске пределе, унутрашњост, полупустиње и пустиње.

Након Првог светског рата, Француска добија Сирију и Либан као мандатне територије, па се њен утицај у Средоземном басену нагло повећава, нарочито у његовом источном делу. У Сирији и Либану се није насељавао тако велики број колона из метрополе као што је то био случај са Магребом. Разлоге можемо тражити, у томе што су ове две земље биле релативно кратко у француском поседу (укупно непуне три деценије), што нису имале статус класичних колонија, већ је француски посед над њима био од почетка орочен и у статусу начелне привремености – која није била додуше одређена временски. Најзад, нарочито у случају Сирије, то је земља са јаким националним осећањима становништва и тежњи за независност, па је француској армији у неколико наврата требало много напора још током двадесетих година, да сломи унутрашње побуне.

Други светски рат је уздрмао Француску, без обзира што се она на крају нашла у табору победника. У прекоморским поседима се развијао постепено антиколонијални покрет. Већ 1946. морала се признати независност Сирије и Либана, што је ослабило француску позицију у Средоземљу. Године 1954. букнуо је устанак у Алжиру, а и ситуација у Тунису и Мароку је била доста нестабилна. Током 1956. године Француска је дала независност Тунису и Мароку, а Четврта република је на крају и пала маја 1958. управо због Алжирског питања. Након готово осам година рата, званични Париз је 1962.

године дао независност Алжиру. Де Гол је извео Француску из главне НАТО команде и трудио се да обнови моћ морнарице и других родова војске. Француска је претходно 1960. успела да добије самостално нуклеарно оружје. Де Гол је у француској концепцији морнарице велику предност давао Атлантику и светским морима, на неки начин потцењујући значај Средоземног мора. Француска ратна морнарица је модернизована током педесетих и шездесетих година, она је потом добила и носач авиона и нуклеарне подморнице, а данас располаже и са супер модерним носачима хеликоптера и другог допунског наоружања класе Мистрал који сама производи. Важан фактор у посматрању француске улоге у Медитерану последњих деценија је и укупна политика Европске уније на овим просторима, где је улога Француске у њеном креирању веома значајна.⁷¹

Француска је под председником Саркозијем покренула тзв. „Средоземну иницијативу” која у сваком случају показује заинтересованост Париза за Медитеранску регију. Приликом агресије групе западних земаља на Либију 2011. године, Саркозијева Француска је имала истакнуто место, што одудара од прилично мирољубиве улоге Француске ранијих деценија, која је умела да прави дистанцу у односу на америчку агресивност. Нова Оландова политика са једне стране представља уздржаност као по питању дистанце у односу на америчку политику у Авганистану и Ираку, а са друге стране по питању Сирије, Француска поново има своје учешће у дипломатском притиску на званични Дамаск.

Француска политика према западном Балкану и српском фактору

Важан фактор који ће одређивати позицију званичне француске политике је њена укупна спољнополитичка стратегија. Дошли смо до закључка, што је та политика самосталнија у односу на Америку и глобалистичке токове да би могла бити ближа српским интересима. Дакле или у оквиру деголистичке традиције кад је у питању десница, или пак кад је у питању левица - у извесној критици неолиберализма. Деголистичка политика посебно обраћа пажњу у односима са Србима на савезничку традицију, а левичарски притуп који је критичан према неолиберализму и негативним ефектима глобализма,

⁷¹ *The European Union and the Mediterranean: The Mediterranean's European Challenge*, Vol. V. European Documentation and Research Centre, University of Malta, 2004; *Mediterranee: Integration ou eclatement: Aspect culturel, économiques, juridiques et politiques*, ISPROM, Publisud, Paris, 1990; *The Barcelona Process: The Europe-Mediterranean partnership-2001 review*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001.

поштује позицију Србије која је највећа жртва последњих пар деценија политике неолиберализма и америчке доминације.

Српски фактор има у Француској могућност да оствари квалитетну сарадњу на Западу, у сваком случају далеко бољу него када су у питању САД и Британија, а при очекиваном развоју ситуације, повољнију и у односу на Немачку. Француска је велика сила и она ће свакако покушати да задржи своје позиције на Балкану, где је српски фактор важан. Следећи интерес у Медитерану, француска политика ће посебну пажњу посветити и Црној Гори која се налази у специфичној геополитичкој позицији. Ова традиционално српска земља, доживљава покушај мењања етнонационалног идентитета, што се све намеће споља од стране англоамеричке политике. Овај пројекат је неизванан и поред успеха који је концепт независне Црне Горе доживео последњих година разбијањем заједничке државе са Србијом, и можда још више покушајем негације свог српског идентитета. Република Српска је учврстила своју позицију посебног ентитета у оквиру Босне и Херцеговине, што јој се покушава одузети током низа последњих година од стране муслиманских политичара и англоамеричке политике, насупрот Дејтонском концепту. Француска се показала више наклоњена опстанку Републике Српске у односу на неке друге западне центре моћи. По питању Косова и Метохије српска страна ће вероватно наставити да брани свој интегритет, где је могућност сарадње са званичном Француском у остварењу макар основних права српске стране, отежано признавањем Косова као независног од стране званичног Париза фебруара 2008. Српска страна треба да покуша да уз сва ограничења која по том питању постоје у односу на политике две земље, дође до ублажавања француске подршке концепту независног Косова, и да уз помоћ руске стране, утиче на Париз, да се покуша наћи компромис по овом питању. Известан успех у привлачењу Француске званичне политике ка уважавању и чак подршци основним српским интересима је могуће извести, уколико се у самој Француској нађу на власти снаге које би се извесно дистанцирале од америчке хегемоније и биле спремне да воде самосталну политику у свету. Чини се са правом, да је пораз Саркозија на председничким изборима 2012. изузетно важан корак и предуслов за побољшавање српско-француских односа. Не само да је уместо Саркозија сада и у наредних пет година председник Франсоа Оланд, који ће свакако имати боље ставове према српском питању од његовог претходника, већ је дошло до повлачења Саркозија из политике, што даје огромне могућности да се неоеголистичка странка УМП бар делом врати у будућности основним неоеголистичким

начелима.⁷² Како је и у Србији дошло до промена власти, то даје могућности за већи оптимизам у развоју односа две земље.

Србија и српски народ у целини, треба да негује своје традиционално пријатељство са Француском, имајући у обзир све тешкоће и неизвесности са којима ће се наћи у будућности где су практично отворене све опције као могуће. Са друге стране и Француској је значајно да на Балкану задржи свог савезника, српски народ, који је и сам традиционално симптише, као пријатељску силу. Србији је значајан економски опоравак чиме би она у једном рационалном и у сваком случају прорачунатом свету међународних односа, могла да као стабилан привредни субјект, у будућности ојача своје позиције и лакше се избори за очување егзистенцијалних питања српског народа на Балкану.⁷³

Србија мора дугорочније да ради, колико је то у њеном домену, на грађењу стратешки добрих односа са оним великим силама, које се могу сматрати пријатељским, где имајући укупно нововековно искуство и геополитичке факторе, свакако спада Француска.

Привредни односи две земље би могли да се подигну на ниво који би поспешило интересе сарадње и у другим областима. Култура је област која је кроз историју одиграла важан мост између два народа.⁷⁴ Далеко је већи уплив француске културе у српским земљама него обрнуто, али је и ту изванредан, макар минималан реципротитет постојао и у српском је интересу да се развије. Француска култура, као једна од најважнијих националних култура у оквиру светске цивилизацијске баштине, такође је угрожена мондијализацијом и

⁷² Најновије поделе у оквиру УМП из које се издваја крило са бившим председником владе Франсоа Филоном, још увек изазива извесне недоумице о даљем позиционирању ове сада, већ раздвојене странке. Шеф УМП је номинално Копе који се након издвајања Филоновог крила залаже за тражење идентитета ове странке.

⁷³ О француско-српским односима у протекла два века у Драган Петровић, *Француско-српски односи 1800–2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011; Посебно о француско-југословенским односима у време Алжирског рата у Драган Петровић, *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952–1964*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009;

⁷⁴ О културним односима француско-српским у протекла два века у Драган Петровић, *Француско-српски односи 1800–2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011, У оквиру „Закључног поглавља“, поднаслов „Културни односи“, стр. 297–303; О француско-југословенским културним односима педесетих година ХХ века у Драган Петровић, *Културна политика француско-југословенских односа 1949–1959*, Институт за политичке студије, 2006.

тежњама унификације и стварања глобалне културе са преобладајућим уделом американизма. Организација франкофонских земаља обухвата Француску и практично све њене бивше колоније, али и друге земље у Европи и свету. Било би логично да и Србија добије статус макар посматрача или придруженог члана, те на тај начин ојача своју позицију у односу на Француску и франкофонске земље у свету. У исто време то би могло корисно да се одрази на културни развој српског становништва, посебно елите имајући у обзир значај француске културе, њено традиционално утемељење на овим просторима и позитиван геополитички аспект који је Србима доносила. То би такође помогло слабљењу стега притиска, који на српски народ спроводи мондијална и наметнута америчка (суб)култура.

Шпанија и Средоземље

Као и Француска и Шпанија је једина европска медитеранска земља, која уз то има широк излаз и на Атлантски океан. Географски, Шпанија се налази на крајњем југозападу Европе, у исто време и на крајњем северозападу средоземне обале. Захваљујући чињеници да Британија држи Гибралтар, ово стратешко место је ван шпанске државе данас, али зато Шпанији припадају два важна града на супротној (афричкој) обали Средоземља – Сеута и Мелиља. За Шпанију је драгоцене и располагање Балеарским острвима у западном Медитерану.

У античком периоду, на средоземним обалама Шпаније су се јавиле неке грчке и далеко бројније феничанске колоније у самом приморју. У периоду Пунских ратова приморски посед Картагине је био знатно проширен, али је потпао под власт Рима. Већ на крају Другог пунског рата стари Рим је посео практично читаво шпанско средоземно приморје, чему треба додати и широко копнено залеђе. Практично читава данашња Шпанија се нашла у рукама Рима до краја другог века пре нове ере, дакле прилично рано у односу на остале делове Средоземног басена (посебно је источни део Средоземља у највећем остао и тада ван поседа Рима). У том правцу романизација Пиринејског полуострва је била веома дугорочан и дубински изведен цивилизацијски процес. У петом веку нове ере, при нападима варвара на Западно Римско царство, које је најзад и срушено формално 476. године, освајачи Пиринејског полуострва су били Свеви, Вандали и посебно Визиготи. Визиготи су се за разлику од Свева и Вандала, и населили у већем броју на простору данашње Шпаније. Византија је под Јустинијаном успела да освоји југоисточни део Шпаније, као и Балеарска острва и да их држи у

свом поседу све до VII века. Након тога следи постепено ширење арабљанске експанзије по Северној Африци. Почетком VIII века, Арабљани су продрли на Пиринејско полуострво које је освојено и чак су привремено продрли и у јужну Француску одакле су отерани после пораза код Поатјеа 732. године. У следећим вековима је трајао мукотрпан процес ослобађања Шпанаца и Португалаца од арабљанског (маварског) ропства. Он је у највећем завршен до средине XIII века, сем крајњег југоисточног дела Гренаде, који је прикључен тек 1492. године. Тада Шпанија, као и Португалија, захваљујући великим географским открићима и освајањима у Новом свету, убрзано напредују као поморске и колонијалне силе. За Шпанију је превасходно био важан атлантски поморски правац, мада се ка њему ишло и из шпанских средоземних лука. Шпанија је у периоду XV века, када се нашла на врхунцу снаге, покушавала са својом морнарицом да овлада западним Медитераном, али се суочавала са снажним утицајем и отпором североафричких гусара и турске морнарице. Шпанци су слали своје поморске снаге, посебно на папске позиве, у борби против Турске и североафричких и левантских гусара.

Најважније шпанске луке још из периода Новог века су Барселона, Валенсија, а потом и друге, нешто мање битне, попут Севиље, Кадиса и других. Кад је у питању Средоземни правац ту је за Шпанију постао хендикеп, јер су Енглези освојили Гибралтар почетком XVIII века и ту створили важно стратешко упориште за контролу Гибралтарског теснаца. Шпанија се са тим никада није стварно помирила, али јој никада није ни пошло за руком да од Британије освоји, ма и за тренутак Гибралтар.

Шпанија је током следећих столећа Новог века почела да заостаје за све развијенијим земљама Западне Европе, које од XIX века развијају убрзано индустрију, железницу, уводе пароброде у морнарицу. У периоду Наполеонових рагова она је чак била привремено запоседнута. То је добрим делом утицало да дође до побуне у латиноамеричким колонијама, па је део њих већ у периоду 1811–1815. добио независност. Након тога, после краткотрајног примирја, долази до пораста антиколонијалне акције, што је до почетка двадесетих година довело до губитка и већине осталих латиноамеричких колонија којима је Шпанија морала да призна независност. Током XIX века, Шпанија и даље заостаје за европским силама, услед веома спорог развоја индустрије и уопште модернизације друштва, док је утицај католичке цркве остао и даље веома снажан, најснажнији у тадашњој Европи. Отварање Суецког канала, које представља оживљавање и процват Средоземља као поморског путног правца, врло мало је додирнуо и Шпанију. Као епилог свега тога, Шпанија у периоду империјализма не само да не шири

своје колонијалне поседе, него након рата са САД 1895–1898. губи све своје колоније у Латинској Америци, Филипине и бројна острва у Пацифику и Океанији. Истина, приликом деобе Марока 1911. признат јој је као посед управо средоземни обални појас ове земље испод планинског ланца Ел Риф (Рифски Атлас). Шпанија је водила ратове против рифских побуњеника све до двадесетих година, када јој је у угушивању те побуне помогла и Француска. Шпански грађански рат 1936–1939. се водио и на средоземном правцу, који је веома дуго остао поглавито у рукама републиканаца. Око шпанских лука током грађанског рата, на основу одлуке Друштва народа, формирана је поморска контрола, да треће силе не би дотурале помоћ и ратни материјал зараћеним странама. Било је и међусобних потапања бродова, нарочито подморницама (републиканце су помагали углавном совјети, а Франка Немачка и Италија).

У Другом светском рату Шпанија је и поред свих неизвесности и притисака остала формално неутрална, иако је владајући фашистички режим имао отворених симпатија за осовинске силе. Након Другог светског рата ова земља остаје делом пасивна на промене и еволуције у Европи, све до приближно друге половине седамдесетих година, када долази до уласка у процес постепене еволуције дотадашњег режима. Шпански Мароко је деколонизиран још 1959. године, али су задржани градови Сеута и Мелиља, на које званични Мадрид гледа као на саставни део своје територије, што Рабат никад није до краја прихватио. Највећи процват је везан за развој туризма, посебно у области шпанског Средоземља, који је несразмерно развијенији у односу на атлантско приморје. Шпанија је и чланица ЕУ и НАТО, па је у периоду пре свега деведесетих постигла изванредан економски и модернистички напредак.⁷⁵ Међутим, последњих година, а посебно са развојем светске економске кризе, и продубљивања економске кризе у ЕУ, Шпанија има све већих привредних проблема, практично по свим показатељима, чему треба додати и пораст сепаратизма у Каталонији и Баскији.

Када се посматрају односи са Србијом, они раније нису били посебно развијени, како због географске удаљености, тако и због извесне затворености и маргинализације положаја Шпаније у Европи током новије историје. У Шпанском грађанском рату учествовао је већи број српских добровољаца на страни републиканаца. Након Другог светског рата, Титова Југославија је

⁷⁵ Gillespie Richard, *Spain and the Mediterranean: Developing a European policy towards the south*, Macmillan Press, London, 2000; Giron Jose, *El Mediterraneo a finales del siglo XX*, Universiadas de Oviedo, Oviedo, 1998.

имала веома лоше односе са Франковом Шпанијом, и због екстремних идеолошких разлика, односа званичног Мадрида према зараћеним странама у Другом светском рату, до инсистирању Београда на деколонизацији где је Шпанија све до 1976. држала извесне преостале колоније у Африци.

Током деведесетих година односи са СРЈ нису били посебно оптерећени, а званични Мадрид је једна од пет држава чланица ЕУ која није признала независност Косова. Шпанија води опрезну спољну политику и у оквиру ЕУ је ближа концепцији тзв. „Старе Европе” него концепцији коју подржавају САД и која има већег утицаја на тзв. „Нову Европу”. Међутим, од развоја економске кризе у ЕУ и нове поларизације чланца око тога, Шпанија се сврстава уз земље које су примаоци економских дотација из заједничких извора, економија је у великој кризи, и самим тим положај и улога званичног Мадрида у Унији све више слаби.

Италија и Средоземље

Италија се налази у средишњем делу Средоземног мора и Средоземног басена. Она у географском смислу, захваљујући необичноо облику и разуђености Апенинског полуострва и великих острва које припадају Италији (Сицилија и Сардинија пре свега), фактички дели Средоземно море на две целине, исток и запад. Томе доприноси и стешњеност Средоземног мора између јужне Сицилије и северног Туниса, а посебно уски мореуз који тек раздваја Калабрију од Сицилије (Месински мореуз). Када је у питању сужење Средоземног мора између јужних обала Сицилије и северног Туниса, приближно на средокраћи се налази острво Пантеларија, које такође припада Италији. Како је басен Средоземља још од раних периода Антикe, био у исто време простор развоја најважнијих античких цивилизација, то је и простор Апенинског полуострва било њихово важно стециште. У време старе Грчке овде су биле бројне грчке колоније, нарочито у јужној Италији и Сицилија је њима у потпуности била обухваћена. Потом је читаво Апенинско полуострво било обухваћено старим Римом. После другог пунског рата и долина реке По на северу, те Сицилија, Сардинија и Корзика су потпале под власт Рима (око 200 год. пре нове ере). На тај начин је данашњи простор Италије, постала централна територија у оквиру моћног старог Рима. Простор до реке Рубикон на северу, је чак имао административно посебан статус, централног дела империје и ту је било забрањено држати регуларне трупе, већ само преторијанску гарду. На тај начин је у економском и културном смислу простор Италије био најјачи у оквиру староримске државе.

Након пропасти Западног Римског царства, долази до продора и делимичног насељавања пре свега Визигота на простору данашње Италије. Међутим Јустинијан император Источног Римског царства Византије, тридесетих година VI века, успева да поврати значајне делове Западног Римског царства под власт Цариграда, између осталог и читаву Италију са свим острвима у Средоземљу. Већ током VII века та се власт постепено круни, почевши од севера Италије, да би до 750 године, Византицима успело да контролишу, као две одвојене целине, само јужни и средишњи део са Римом и Равеном, као и острва. Након нових арабљанских налета царство губи велика италијанска острва и задржава само крајњи југ полуострва са Напуљем, које задржава све до 1071. године када су и ови поседи изгубљени под налетом Нормана. После тога, Византија је читав век касније успела да привремено заузме неколико упоришта на југу и југоистоку Италије, али их је врло брзо изгубила. Друге силе су са друге стране успеле да покрију овај простор, пре свих на северу Римско Немачко царство. У средишту око Рима је формирана папска држава, а јужни део је постепено оформио засебну државу са центром у Напуљу, која је обухватала и Сицилију. Веома важан историјски моменат, за разумевање италијанске улоге у Средоземљу током зрелог и позног Средњег века, али и у највећем делу Новог века (до краја XVIII века) је постојање поморских трговачких државица, пре свега Венеције – Млетачке републике, Ђенове и Пизе. Оне су разгранале своје поморске и трговачке делатности преваходно по Средоземном мору, и то највише по његовом источном (рачунајући и Црноморски басен) и средишњем делу. Нарочито је простор Византије био важан за распрострањавање поморске трговине, запоседања обалских факторија, добијања различитих привилегија и др. Међутим размеђе овог процвата можемо посматрати са појавом Великих географских открића, пресељења главних поморских путева преко Атлантика и других океана, а због турских освајања, све више се прекидају трговачки путеви са Истоком. Пиза није имала посебно значајне поседе, док је Ђенова са њима располагала углавном у периоду до пропасти Византије, и то поглавито на простору Егеја, шире регије морских теснаца Босфора и Дарданела, и у Црноморском басену. Најмоћнија је била Млетачка република, која је освојила читаву Далмацију у Јадранској акваторији, а имала је и значајна упоришта у источном делу Средоземног басена (Крф, Кипар, Крит, Родос, острва и обалске тачке у Егеју, а до пропасти Византије и у пределу мореуза), укључујући повремено и Црноморски басен. Млетачка република је постепено слабила, да би крајем XVIII века нестала након Наполеонових освајања, кад је миром у Канфанаријем припојена Хабсбуршкој монархији.

Италија је почетком XIX века била подељена на више расцепканих државица. На југу је то било Напуљско краљевство, средишњи део око Рима је обухватала Папска држава. Северни и североисточни део је био у саставу Аустрије, док је најважнија независна држава био Пијемонт са центром у Торину. Овако расцепкане италијанске државице нису представљале иоле значајнији фактор у међународним односима, па ни у региону Средоземља. Пијемонт је скренуо пажњу на себе учешћем у коалицији против Русије у Кримском рату 1853-56. Потом је дошло до заједничке војне акције са Француском против Аустрије, која је завршена победом и проширењем Пијемонта на северну Италију. За узврат Француској се морала уступити Ница и Савоја. У следећих неколико година, уз помоћ и Гарибалдија дошло је до уједињења Италије, где су ван остале само Папска држава и шира област Венеције коју је држала Аустрија. Управо након рата са Аустријом, где је Италија била на страни Прусије, добијена је област Венеције 1867, што је убрзало и припајање Папске државе и заокруживање националне територије. Италија од свог уједињења 1870. развија експанзионистичку спољну политику, усмерену пре свега према Средоземном басену. Нарочито је била заинтересована за турске поседе у Северној Африци (Тунис, Триполитанија и Киренајка – данашња Либија), област Егеја и околних мора – Јадранско и Јонско, покушавајући пре свега да се укључи у завршницу решавања Источног питања где је долазило до декомпозиције Отоманског царства. Како је Источно питање подразумевало пре свега ослободилачке напоре поробљених балканских и блискоисточних хришћана, углавном православног обреда, то је укључивање Италије која није имала својих сународника на тим просторима, подразумевало покушај примене чистог империјалистичког модела, за шта Рим није имао довољно снага за такмичење са великим европским силама, попут Британије, Француске, Русије, Немачке. Највеће ривалство се испољавало према суседној Аустро-Угарској, јер се покушавало од ње издејствовати временом неке концесије, имајући у обзир да су још увек нека мања гранична подручја Хабсбуршке монархије била већински насељена Италијанима или је Рим на њих из различитих разлога полагао право (то се посебно односи на Трст, пределе око Соче, али и на Истру, Ријеку, нека јадранска острва, па чак и на делове Далмације). Поред тога Италијани су покушавали да продру и на подручје приморја данашње Албаније, и уопште су покушавали на основу историјског права да добију неке одседа са којима су располагале у појединим периодима историје њихове поморске трговачке републике Млетачка и Ђенова. Уосталом у периоду империјализма, нису увек у оправдавањима експанзије тадашњих сила, историјска и етничка права

стављана у први план као образложења, већ се често ишло и на отворена освајања путем концесија, протектората, или чак чистих поробљавања других народа. Интересантно је да је Маркс у својим радовима, закаснило уједињене државе Немачку и Италију различито третирао. Велика, индустријски, демографски и војно развијена Немачка се умешала у светску поделу колонија и зона утицаја на велика врата. Немачка је тада озбиљно угрожавала позиције, најјачим империјалистичким силама попут Британије, Француске, укључујући чак и једну моћну царску Русију. Са друге стране, Италија немајући могућности тако директног и изазивачког наступа, покушавала је да системом савеза и из прикрајка дође до одређеног „плена”, па ју је Маркс назвао „шакалом” који покушава да дође до остатка плена у односу на моћне „предаторе”, како је називао најмоћније светске силе.

У Италији је јавно мњење било изузетно фрустрирано када је у решавању Велике Источне кризе 1875-1878. и у годинама након ње, у бројним територијалним прекомпозицијама Отоманског царства, Италија остала без икакве сатисфакције. Нарочито је Италијане погодила француска акција запоседања Туниса 1882, на који је Италија дотле гледала као на своју зону утицаја. То је превагнуло и Италија се придружила војно-политичком блоку са Немачком и Аустро-Угарском назван Централне силе. Италија је имала извесног успеха у Источној Африци (италијански део Сомалије, Еритреја), али је доживела пораз 1894. у покушају да заузме Абисинију (Етиопију). Италијанско спремање за рат, улагање у наоружање и развој економије, образлагано пренасељеношћу Апенинског полуострва и потребом за ширење територије и стицања колонија, дало је резултат у рату који је вођен против Турске 1911-1912. Овај рат је добијен, освојени су Триполис и Киренајка, као и острвски архипелаг Додоканез у Егејском мору, од којих је најважније острво Родос. На овај начин Италија је разгранала свој утицај у Средоземном мору, пошто су поседнуте у Северној Африци дугачке обале данашње Либије, чему треба додати архипелаг Додоканез у Егејском мору.

Када је почео Први светски рат, Италија је вероломно одбила да моментално уђе у сукоб на страни Централних сила, што јој је иначе била обавеза на основу склопљеног уговора о савезу, већ је прогласила неутралност до даљњег. Заправо она се ценкала са оба зарађена блока и пратила развој ситуације на фронтovima. Најзад у пролеће 1915. она улази у рат на страни сила Антанте, због тога што јој је између осталог обећан значајан део Далмације и територија Аустро-Угарске. Међутим, током три и по године колико је учествовала у светском рату, Италија је врло мало допринела коначној победи сила Антанте. Аустро-Угарска је не само блокирала све атакe

Италијана, већ је успела да готово од почетка пренесе линију фронта дубоко у италијанску територију, који се ту стабилизовао у рововском рату.

На мировном скупу у Версају Италија је успела да издејствује добитак Јужног Тирола – Тренто (иако је већински насељен Немцима, односно Аустријанцима), Трст, Јулијску крајину, Истру, Задар, севернокварнеска острва и Ластово. Италија је вратила Грчкој архипелаг Додоканез, јер је искључиво насељен Грцима, али је задржала важно острво Родос. Између два светска рата, империјалистички и експанзионистички планови и аспирације Рима су достигли највишу тачку. Фашистички режим који је водио Мусолини, такву политику је истакао као званичну државну. Неутрални град Ријека по версајском мировном споразуму, је освојен акцијом фашиста, а односи са суседном Краљевином Југославијом су били прилично затегнути. Италија је вршила велики утицај и притисак на државу Албанију, који је давао опипљиве резултате, пошто је италијански утицај тамо био доминантан. Године 1935. извршена је агресија на дотле независну Етиопију, која је до пролећа 1936. освојена и проглашена за италијанску колонију. Почетком 1939. освојена је Албанија.

Италија је у међуратном периоду успела да изгради веома снажну морнарицу, располажући и са бојним бродовима класе Виторио венето, који су могли приближно по тонажи и перформансама да се носе са водећим бојним бродовима Британије и Француске (с тим да су их ове силе имале у већем броју), али није поседовала носаче авиона, који ће током Другог светског рата имати велику улогу. Италија је као и у Првом светском рату, на почетку Другог светског рата прогласила војну неутралност, иако је формално била чланица Тројног пакта. После серије немачких победа, Италија је јуна 1940. године ушла у европски сукоб, када је Француска већ била на издисају. У јесен 1940. Италија изненада напада Грчку и доживљава пораз, јер су грчке армије избациле агресора у дубину територије Албаније. Италија трпи поразе у источној Африци од Британаца, а у Либији се ратује са променљивим исходом, и то тек пошто је у помоћ стигао немачки експедициони корпус са Ромелом (дотле су Италијани трпели поразе и у Киренајци). Италија је учествовала у нападу на Југославију, а добила је и плодове победе Немаца у Грчкој. На врхунцу своје моћи, Италија је средином 1941. држала у Средоземљу још Корзику, Далмацију и Црну Гору, јужну половину Словеније, Косово и западну Македонију, делове западне Грчке, са Крфом. После окупације Вишијевске Француске новембра 1942. Италијани су привремено посели неке граничне територије. У Либији, је највећи успех постигнут у јесен 1942. када су се осовинске армије приближиле делти Нила,

а поред тога су запоселе и Тунис. Међутим, од искрцавања савезника десантом на Магреб и паралелно са поразом код Ел Аламејна, на који се надовезала и кључна битка Другог светског рата, осовински пораз код Стаљинграда, Италија се налази у силазној путањи, која ће се окончати примирјем у јулу 1943, а потом и капитулацијом септембра 1943.

Након Другог светског рата Италија је морала да уступи Југославији гранична подручја (Истру, Ријеку, севернокварнерска острва, Ластово, Задар, Јулијску крајину), Грчкој је враћен Родос, а убрзо је морала да преда и своје колоније у Африци, прво међународној управи, а потом су оне добиле и пуну независност. Италија је од формирања постала чланица НАТО пакта, као и Европске економске заједнице (после преименоване у ЕУ).

Италија је успела у периоду од седамдесетих година да убрза развој своје економије, где и даље има низ проблема. Они су изражени у разликама између северних и јужних области, односно у великој регионалној неуједначености свог привредног и културног развоја, што је добрим делом условљено и историјским наслеђем. Италија је готово у целокупној својој новијој историји (у задња два века приближно), имала изражен проблем демографског вишка становништва, што је резултирало и снажним миграцијама у обе Америке, раније у колоније и област Магреба, а у другој половини XX века и у развијене индустријализоване западноевропске земље (Швајцарску, Немачку, па и Француску, Бенелукс и Нордијске земље). Један од важних фактора убрзанијег привредног развоја, је нагли развој туризма последњих деценија, просперитет индустрије на северу, а потом и сектора услуга, изградња саобраћајне инфраструктуре, трговине (спољне и унутрашње), банкарства и образовног сектора. Уласком у Европску економску заједницу, Италија је поспешила свој развој. Међутим, последњих година је изражена криза, скопчана са укупном економском кризом у свету, али и вишедимензионалном кризом у ЕУ. Италија је важна средоземна сила. Она има развијено поморство и истакнут географски положај једне од најважнијих средоземних земаља.

У односу са Србима, Италија је током историје имала различите епохе и степене изграђености тих односа. У периоду Млетачке републике, она је вршила експанзију на источну јадранску обалу, укључујући и област Боке Которске, Далмације где се сусретала и са Србима. Истина у епохи средњовековне српске државе Венеција се клонила државе Немањића, а касније је наизменично сарађивала (у борби са Турцима), али повремено и ратовала са деспотовином. У наредним вековима, када су Срби били под туђином (Турцима и Аустријом), са Млетачком републиком се чешће

сарађивало у заједничкој борби са Турцима. Након италијанског уједињења 1870. Италија се нашла у ситуацији покушаја експанзије према Балканском полуострву и временом развијања ривалства према Србији и њеном пијемонтском деловању на српске просторе под туђином. У односу на Црну Гору, Италија је деловала са патерналистичких позиција. Ривалство са Србијом, али и Црном Гором и покретом свесрпског, односно општејугословенског уједињења, било је развијено у читавом периоду Првог светског рата, а потом је чак добило на замаху у односу на наовоформирану Југославију.

Између два светска рата односи фашистичке Италије према Краљевини Југославији су били изузетно експанзионистички и углавном лоши, осим краћих периода отопљавања, као што је то рецимо био случај нешто након потписивања пакта-споразума две земље 1937. године. Италија је учествовала у агресији на Југославију 1941. и посела након њене капитулације и комадања, јужне области земље, попут дела Далмације, потом Црну Гору, Косово и западну Македонију, јужни део Словеније. Након Другог светског рата социјалистичка Југославија је добила од Италије територије насељене већински словенским становништвом, као што је Истра, Јулијска крајина, севернокварнерска острва, Ластово, Задар. Мора се навести да је и поред тога што је фашистичка Италија била окупатор у Другом светском рату на тлу Југославије да њена војска није била препозната по бројним злочинима и да посебно према српском становништву је на територији НДХ показала извесну наклоност, помажући му на моменте у тешким тренуцима изложености усташком геноциду.

Након Другог светског рата, две су земље, Италија и Југославија развиле нову епоху својих односа, који су уз све повремене неспоразуме, ипак представљали квалитетан помак напред. Изузетак је био период до успоставе граница две земље, односно Тршћански проблем, све до 1954, и потом поново једна краткотрајна криза почетком седамдесетих година после накнадног постављања питања од стране службног Рима у правцу правоверности признатих граница две земље у области приморја.

У периоду југословенске кризе, у првој половини деведесетих година, Италија је заузела прилично специфичан однос према Србима. Са једне стране се начелно сагласила са сецесионистичким захтевима западних република, а са друге стране је имала извесног разумевања за неке српске интересе, пре свега према Хрватској, што се на моменте може тумачити и жељом да се у односу на свог новог суседа (Хрватску) успостави извесна равнотежа (српски фактор). По питању сецесије Црне Горе, Италија је

показала такође једну сложену политику. У односу на српско питање данас, Италија се са једне стране солидарише са западним притисцима према Србима, као члан НАТО и ЕУ, а са друге стране показује ипак извесне симпатије и покушава да се избегне ситуација нултог исхода, где би српска страна била апсолутни губитник.

Италија је данас, уз све противречности које постоје у њеном друштву, унутрашњополитичкој сцени и спољној политици, једна од оних европских земаља, која има у целини гледано, афирмативан однос према Србима у целини. Отуда простор за сарадњу са Италијом постоји, њега треба развити, а са друге стране бити свестан да по неким државним и националним питањима италијански званични став може бити супротан са реалним српским интересима. Што изграђенија буде српска спољнополитичка стратегија, што стабилнија буде Србија, то ће могућности за квалитетну сарадњу и партнерство са Италијом бити веће.

Словенија и Средоземље

Током историје, Словенија практично да и није имала своју независност, изузев интервала у раном Средњем веку. У оквиру Аустрије, заправо од 1867. Аустро-Угарске, сама Словенија је у најужем смислу припадала Аустрији, односно Бечу и у оквиру тога није имала никакву аутономију (за разлику од Хрватске рецимо). Везе Словенаца са поморством су веома слабе, далеко слабије него код суседних Хрвата. Разлог је у томе, што је Словенија излаз на море (Јадранско), добила тек након Другог светског рата, и то након решавања тзв. Тршћанског питања, почевши од 1954. године. Па и тај излаз на Јадран, је веома мали просторно, али обухвата квалитетну и значајну луку Копар, нешто мању Пиран и запажен туристички центар Порторож. Словенија је успела да изгради своју флоту, која се не може сматрати ни својим квантитетом, ни транспортним волуменом, конурентом великим средоземним силама, она заправо служи преваходно за потребе државе Словеније.

Однос Словенаца и Срба није био конфликтан током историје, иако су постојали различити интервали тих односа. Перспективе за продубљавање тих односа су реалне.

Хрватска и Средоземље

Хрватска није просторно велика (око 56 000 км кв територије), али има широк излаз на Јадранско море, које је посебно на том правцу изузетно

разуђено, са мноштвом острва, два већа полуострва и више залива, од којих је Кварнерски највећи на Јадрану. Захваљујући томе, Хрватска је иако по величини и борју становника спада у ред мањих европских земаља, у самом Средоземљу, релативно запажена медитеранска поморска земља. Током историје, изузимајући епоху раног Средњег века када је имала самосталност, и од 1991. године поново, Хрватска је потпадала под власт других сила и била лишена независности. Истина, Хрватска је и током Другог светског рата имала марионетску државу НДХ, током осовинске окупације, али је то „државотворно искуство” толико компромитујуће за Хрвате, да га они чак потискују као неславни део прошлости због геноцидног карактера те творевине у односу на Србе (али и Јевреје, Роме).

Далмација је била у саставу Млетачке републике, делом и Аустрије, а од краја XVIII века припадала је Аустрији. Када је 1867. дошло до преуређења Хабсбуршке монархије на бази дуализма, Далмација припада Аустрији, али је и бановина Хрватска, односно угарски део монархије има свој излаз на море од Ријеке до Обровца. Дубровачка република је задржала своју независност све до 1810. године, а после тога и она је потпала под Аустрију. Дубровачка република је током вишевековног периода, представљала организовану поморску трговачку државу, слично италијанским трговачким републикама, с тиме да је по свим параметрима била несразмерно мања од Млетачке републике.

На простору Далмације и уопште на источној обали Јадранског мора које је припадало Аустрији (Аустро-Угарској) је постојало неколико значајних лука, од којих су најзначајније Трст, Ријека, Сплит, док су старе велике луке из периода позног Средњег века и раног нововековног периода, као што су Дубровник и Задар временом губиле на свом значају. У Краљевини Југославији, јадранска обала је представљала могућност за развој поморства и приморске привреде. Међутим, тек у социјалистичкој Југославији, долази до убрзаног и масовног процеса силаска и насељавања далматинског становништва на саму обалу мора, до повећане урбанизације и изнад свега до убрзаног развоја туризма.

Мултиетничност Далмације закључно са почетком XX века, нарушавао је са једне стране закаснили процес формирања хрватске нације, који се базирао превасходно на основу религијског обележја католичанства и прихватања хрватског језика (хрватскосрпског) као матерњег. То је за резултат имало асимилацију бројних етничких група бивше Аустро-Угарске монархије који су живели на територији данашње Хрватске и њиховог претварања у етничке Хрвате. То је процес који је завршен практично у периоду Краљевине

Југославије. Последња несрпска етничка група која је била изложена процесу кроатизације су Италијани у Далмацији, који су делом и емигрирали у Италију и прекоморске земље, такође управо у периоду Краљевине Југославије и потом социјалистичке Југославије.

Када су пак били у питању Срби, они су на почетку XX века чинили близу 25 % целокупног становништва Хрватске, да би се после геноцида који су доживели у Другом светском рату у оквиру марионетске творевине НДХ, њихов удео целокупне популације у оквиру тадашње СР Хрватске сведен на око 15 %. При томе је веома значајно напоменути, да етнички Хрвати нису имали већи наталитет и прираст становништва од Срба који су живели у Хрватској, па је јасно да је искључиви разлог овако драстичног опадања њиховог удела у укупној популацији републике, управо доживљени геноцид и у мањој мери иселјавање. Након новог етничког чишћења које су доживели Срби на простору бивше СР Хрватске 1990–1995, њихов удео данас достиже тек нешто између 4 до 5 % укупног становништва Хрватске. Односи Хрвата и Срба и даље нису добри, чему неоспорно доприноси једностран однос великих западних сила на челу са Америком, које су се ставиле у прилог хрватских интереса, о чему најбоље говори пристрасност тзв. трибунала у Хагу, који је заправо створен и делао, искључиво у правцу стигматизације и осуде српске стране. Потенцијални интерес између Београда и Загреба је у прећутном и подразумевајућем консензусу две стране у правцу непожељности успостављања унитарне промуслиманске Босне и Херцеговине.

Босна и Херцеговина и Средоземље

Босна и Херцеговина, практично није ни постојала до као једна од република у оквиру унутрашњег уређења социјалистичке Југославије. Истина у Средњем веку, у тадашњој феудалној и расцепканој Европи, постојала је и Босна, а након тога и област Херцеговина, али више као једне од многих феудалних творевина, а не и као национална одредница. За време Отоманске окупације, ствара се слој Срба и у мањем броју Хрвата који примају ислам од турског окупатора, задржавајући при томе углавном свој јужнословенски језик као матерњи.

Када је у питању однос простора Босне и Херцеговине са поморством и Медитераном, мора се напоменути да су ове земље, без обзира на сву своју мултиетничност, мултирелигиозност и разноврсну историју, изразито континенталне, како посматрано историјски, тако и кроз призму културе, делатности становништва.

Србија и Средоземље

Током периода Средњег века, српске земље су биле бројне и са јаким ослонцем и излазом на Јадранско море, а у периоду XIV века, поседован је излаз и на Јонско и Егејско море. Излаз на Јадран је задржан и у делу епохе деспотовине у XV веку. У раном делу Средњег века, српске феудалне државице су биле и Травунија, Зета (пре тога Дукља), Паганија, Захумље, Босна и Рашка, од којих су прве четири имале излаз на Јадранско море.

Дубровачка република је у почетном делу своје историје имала српски карактер, што је због католичке религије, упркос задржавању српског дијалекта идентично српском етничком залеђу источне Херцеговине, уносило специфичан идентитет ове независне земље током целокупног периода свог постојања, (све до 1810. године када губи своју независност и потпада под Аустрију). Током своје нововековне историје кнежевина, а потом краљевина Србија није имала излаз на море, док је са друге стране, друга независна српска држава тог времена Црна Гора га поседовала након 1878. године. У том правцу, за разлику од српског антрополошког идентитета у Херцеговини, Црној Гори, и посебно Далмацији и Боки Которској, у самој Србији није била посебно изражена поморска компонента и додир са морем. Србија је имала прилику да након Првог Балканског рата добије у данашњој северној Албанији свој директан излаз на море, но томе су се противиле Централне силе и Велика Британија. У оквиру ратних циљева Србије, али и обећања које је добила од сила Антанте рачунало се да се након Првог светског рата добије не само уједињење са Црном Гором, припајање Боке Которске, простора бивше Дубровачке републике (где је у то време српски идентитет био јак и међу католицима овог подручја), већ и део Далмације, у неким комбинацијама и до приближно Сплита.

Међутим, делом због притиска великих западних сила, а делом и због уверења дела српске елите као и врло танког слоја хрватске и словеначке елите (интелектуалаца), превагнула је југословенска опција. Ту је почињена већ на почетку кардинална грешка, која се историјски показала одлучујућом, што се и у оквиру заједничке државе није инсистирало на (кон)федералном или административном разграничењу, што је парадокс да су то тражили управо сами Хрвати, а званични Београд оличен у династији и највећем делу политичке елите, на то није хтео да прихвати. Истина, захваљујући уређењу земље по бановинама, српски карактер бановина се односио и на Зетску бановину, па је све до преуређења земље и измена споразумом Цветковић-Мачек августа 1939. српски фактор располагао

изласком на Јадран, источно од ушћа Неретве, укључујући и острва Корчула и Мљет, те полуострво Пељешац. Међутим, након корекција граница бановина споразумом Цветковић-Мачек августа 1939, изазваног пре свега страхом званичног Београда од наступајућег Другог светског рата, и германофилством Хрвата, дакле симпатијама за нацистички режим Хитлера у Немачкој, што би све заједно могло да у перспективи угрози опстанак Југославије, учињене су велике територијалне концесије Мачеку и Хрватима. Тако су они, између осталог, као интегрални део нове велике Хрватске бановине, добили обалу све до данашње Превлаке, укључујући и острва Мљет и Корчулу, полуострво Пељешац и читаву Дубровачку области и ушће Неретве. Чак и тада у кратком периоду од око годину и по дана до осовинске агресије на Краљевину Југославију, српски фактор је још увек располагао са црногорском обалом. Поморски карактер Срба је у том међуратном периоду био посебно изражен, па је значајан део официрског и подофицирског кадра ратне морнарице био етнички српски.

Међутим, након Другог светског рата, овде долази до великог удара на српски карактер дела Јадранског приморја. Пре свега због спроведеног геноцида над Србима које је спровела марионетска НДХ, удео етничких Срба у приморју је смањен, нарочито у Дубровачкој регији. Поред тога због нове националне политике коју су спроводили Тито и комунистички врх нове Југославије, Срби католици, баш као и Срби муслимани су временом бројчано смањивани, до ивице опстанка. Веома тежак ударац за српство је било и стварање нових нација од Срба, пре свега кад је у питању приморје тзв. црногорске нације, чиме је чак и црногорска обала, престала да има искључиво српски карактер. Најзад, због лоше унутрашње политике, заузимања отвореног антисрпског става тадашње владајуће КП Југославије, односно преименоване у СКЈ, неке мешовите националне области у Црној Гори попут Улциња, временом су губиле утицај и удео православног становништва. Тако се српски фактор нашао у парадоксалној ситуацији у оквиру социјалистичке (друге) Југославије: са једне стране је поднео највеће жртве за њено стварање и одбрану током оба светска рата, а са друге стране самим уређењем и конституисањем ФНРЈ, односно СФРЈ, угрожени су му многи егзистенцијални интереси. Наиме унутрашње границе и начин конституисања и функцио-нисуња социјалистичке Југославије нису откониле могућности мајоризације западних Срба (западно од Дрине) и последица геноцида над њима у Другом светском рату, а са друге стране се отворила могућност њихових даљих миграција ка Србији, због прилично неравноправног статуса у СР Хрватској и недостатка било какве

институционалне аутономије за њих. Истина, постојала је у Уставу СР Хрватске начелна преамбула о хрватском и српском народу као конститутивним, али услед недостатка територијалне и сваке друге аутономије за Србе у овој југословенској републици, то није било од пресудне важности у пракси. Уосталом, чим је националистички ХДЗ са Туђманом дошао на власт 1990. године, та преамбула о конститутивности два народа је избачена и остало је да су само Хрвати конститутиван народ у Хрватској, а Срби су сведени на ниво националне мањине.

Ратови деведесетих су драстично погодили српску позицију у приморју бивше Југославије, пошто су етнички очишћени из Далмације и посебно Книнске крајине, Лике, Кордуна, Баније где су дотле чинили већину. Овоме треба додати и етничко чишћење Срба у југозападним областима Босне и Херцеговине, приликом продора хрватске и муслиманске војске у ова подручја (општине Босанско Грахово, Босански Петровац, Гламоч, Купрес, Дрвар и друге), поред тога што су протерани и из средње Херцеговине и неких мањих места око дубровачке регије. Тиме је знатно умањено присуство српског народа у Јадранском приморју и његовом залеђу.

Срби су као већина остали да живе у црногорском приморју, посебно у Боки Которској, Будви, а у заједници са тзв. Црногорцима су свуда у већини, сем у општини Улцињ.

Црна Гора и Медитеран

Током историје Црна Гора је егзистирала као српска држава, и њена историја припада историји српског народа. Кнежевина и потом краљевина Црна Гора је имаала изразито српски карактер, а непосредан излаз на Јадранско море је добила на Берлинском конгресу 1878, добивши Бар и Улцињ. Током Првог Балканског рата Црна Гора је уз помоћ српске војске заузела Скадар, али је он на интервенцију великих сила предат новоформираној Албанији. У Првом светском рату, баш као и у оба претходна Балканска, Црна Гора се заједно са Србијом, као и целокупним српским народом, јуначки борила, иако је почетком 1916. *de jure* потписана капитулација у односу на Централне силе. Подгоричком скупштином новембра 1918. године, проглашава се присаједињење Црне Горе Србији и српском националном корпусу у оквиру припреманог уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у Краљевину СХС.

У Краљевини Југославији Црна Гора је припадала Зетској бановини, која је обухватала и источну Херцеговину до Неретве, и Дубровачку регију, са

читавим Јадранским приморјем до ушћа Неретве, обухватајући и острва Мљет и Корчулу. Септембра 1939. долази до корекције границе, уступањем Хрватској бановини Дубровачке регије и дела леве обале Неретве.

Након Другог светског рата формирана је Социјалистичка република Црна Гора као чланица федерације, и фиктивно је декретом формирана црногорска нација, али она је „дживљавана као елитни део српске”. Током осамдесетих година XX века, долази до лабављења Титоизма и до јачања српског идентитета и у Црној Гори што се манифестовало током друге половине 1988. године, манифестацијама подршке „Србима и Црногорцима на Косову”, и најзад до обарања неотитоистичког руководства у Црној Гори 13 јануара 1989. године.

Црна Гора се референдумом својих грађана марта 1992. масовно изјаснила за заједничку државу са Србијом и стварање Савезне Републике Југославије. Заједничка држава је без проблема функционисала следећу деценију, али је након подела у владајућем ДПС и победе Ђукановићеве фракције над Булатовићевом, постепено заузима сецесионистичка позиција владајућих структура у Подгорици. Иза те политике стоји подршка англосаксонских сила и у мањој мери и Немачке. Циљ је измена миленијумског српског националног идентитета Црногораца и стварање новог („монтенегријског”) који би чак био амбивалентан и изузетно чак супротстављен осталим Србима. Тај концепт „монтенегријства” је само један од подстепена укупне стратегије англосаксонских сила ка деструкцији и слабљењу Срба, пошто се у њима види пресудан утицај и веза са Русијом (елементима „дугог трајања” као што су Словенство, православље и стварно историјско пријатељство и савезништво српско-руских односа).

После одржаног референдума за независност маја 2006. који је спроведен и организован на крајње сумњив и може се рећи нелегитиман начин, долази до раздвајања Србије и Црне Горе, упркос чињеници да је Црна Гора егзистенцијално заинтересована за заједничку државу и сарадњу са Србијом и Републиком Српском, чак и када би ставили на страну да се ради о једном народу. Прво, Црна Гора је реално угрожена и то на дуже стазе од албанског ревизионизма и аспирација, пошто се то и не крије од креатора велике Албаније и у исто време око пет милиона Албанаца у Албанији, Косову и Метохији и западној Македонији, окружује са истока, југоистока и североистока Црну Гору у којој живи око 450 000 православних (уз то подељени монтенегријском концепцијом на Црногорце, Србе и Монтенегрине,

са поднијансама Црногораца-Срба и др.), где живи и близу 160-170 000 Бошњака-муслимана, Албанаца и Хрвата.⁷⁶

Иако је концепт монтенегријства тоталитаран и служи се покушајем културног и идентитетског геноцида над српским народом у Црној Гори, почевши још од школског система и фалсификовања целокупне историје и наметања измишљеног тзв. „црногорског језика”, тзв. Црногорске цркве и других дневно политичких творевина, српски идентитет у републици је врло јак и рачуна се да би након потенцијалног опоравка саме Србије, и стварања концепта српске политике у целини, и Црна Гора могла више да ојача свој српски вековни идентитет и на различите начине ојача своју сарадњу и интеграцију са Србијом и Републиком Српском у перспективи (за почетак културну и економску сарадњу).

Албанија и Средоземље

Албанија се налази на прелазу између Јадранског и Јонског мора, на источној обали Отрантских врата и са својом невеликом територијом обухвата релативно широк излаз на море. У Старом веку овде се развијала грчка цивилизација, а потом је приморје данашње Албаније на Балкану прво потпало под власт Римљана. Приликом поделе царства на Запад и Исток, ови простори су припали Источном Римском царству. У Средњем веку простор

⁷⁶ Када је у питању пропорција бројчаног односа између Срба и Црногораца декларисаних у Црној Гори ту је ситуација веома сложена, јер етнички декларисаних Срба (заједно са рубриком Србин-Црногорац и Црногорац-Србин има по обелодањеним резултатима државе, коју српска страна и опозиција није признала јер је фалсификат, тек око 30 %, што је за бар 5 % мање од претходно пописаних резултата и ради се о очигледној крађи на коју су дате и кривичне тужбе. Поред тога око 5 % становништва се није изјаснило, а постоји и део Југословена. Како је на претходном попису 2003. Срба (укупно било изјашњених око 35 % то би била та цифра и то само кад су у питању директно изјашњени као Срби) има око једне трећине становништва, али када се томе додају и они који за себе наводе да говоре српским језиком и да су верници Митрополије Црногорско-приморске односно Српске православне цркве, онда је приближно однос Срба, Срба-Црногораца, Црногораца-Срба и оних Црногораца са просрпским идентитетом у односу на Монтенегрине око 2 према 1, чему треба додати и коефициент 1 када су у питању неправославне мањине у Црној Гори. То све у укупном становништву даје однос приближно 1 према 1, што је и уз извесна одступања и однос снага у републици у задњој деценији, с тиме да се Ђукановић налази у ситуацији да уз страну помоћ, недемократским средствима и контролом медија и државног апарата, те бројним изборним злоупотребама задржава власт већ дуже време. Пример тога су и парламентарни избори одржани у јесен 2012. године.

данашње Албаније је углавном био у саставу Византије, али у XIV веку потпада под власт Србије. Током XV века заузимају га Турци, после прилично упорне одбране коју су пружали Албанци. Албанци су примили у највећем ислам и вршили притиске и протеривања околних хришћанских народа под Турском влашћу (Срба, Грка, Македонаца). Стога су Албанци практично једини балкански народ који није покретао ослободилачке покрете у односу на Турке, јер су доживљавали Турску углавном као своју државу.

Албанија није учествовала у Првом светском рату као зараћена страна, а у Другом је пре његовог почетка запоседнута од Италије. Након Другог светског рата је постала социјалистичка земља, у највећем као самоизолирана и са аутистичним режимом Енвера Хоџе. Албанска држава има широк излаз на море, али не и развијену поморску традицију и окренутост мору.

У односу на Србе Албанци су развијали у нововековној историји експанзионизам, користећи чињеницу да су прихватајући претежно ислам уживали повластице у Отоманској империји. Тако су Албанци насиљем запосели значајне делове Косова и Метохије где до турске експанзије нису живели, те западну Македонију и делове северозападне Грчке. У Другом светском рату су углавном били на страни сила Осовине и чинили злочине над Србима, иако је један мањи део суделовао у антифашистичкој борби у оквиру партизанског покрета. Албанци систематски развијају ревизионистичке и територијалне аспирације према Србима и другим суседима, у чему им у последње две деценије отворено помажу САД и делом неке друге западне силе (Британија, Немачка).

Грчка и Средоземље

Грчка је једна од најважнијих земаља Медитерана по свом географском положају, захватањем морске акваторије, бројним острвима са којима располаже и излазом на више мора (Јонско, Егејско, средишњи део Средоземља).⁷⁷ Током историје Грчка је у Старом и Средњем веку била стетиште најважнијих цивилизација тог времена. Она је била средиште античке Грчке, потом епохе Хеленизма, а када је у питању стари Рим грчка култура је била доминантна у њему и то не само у источном делу царства. У средњовековном периоду Источно Римско царство – Византија, је било

⁷⁷ А. Pepelasis, G. Yannopoulos, A. Mitsos, G. Kalamotousakis, N. Perdakis, *The Mediterranean Challenge: IV, The Tenth Member – Economic Aspects*, Sussex European Research Centre University of Sussex, 1980.

настављач римског царства које је нестало на западу 476. године. Царство је свој максимум доживело под Јустинијаном средином VI века када је поред читавог Балканског полуострва, Мале Азије, Блиског истока, Египта и Киренајке, освојило читаву преосталу Северну Африку, Италију и јужну Шпанију, са свим острвима у Медитерану. Најтежи удар је претрпело од Арабљана од средине VII до почетка VIII века када је изгубљена Северна Африка, и Блиски исток (Јудеја, Сирија са данашњим Либаном), а у међувремену је евакуисана и Шпанија. Хеленистичка култура је много изгубила са губитком таквих центара као што су пре свега Александрија, Антиохија и други.

Повлачење у Италији са севера ка југу је трајало све до 1071. године када су тамо изгубљени последњи поседи (Бари, Анкона, Бриндизи). Царство је имало свој опоравак и јачање за време епохе Комнина од средине XI до краја XII века. Међутим, подлегло је привремено 1204. године када су крсташи заузели Цариград. Након своје обнове 1261. године, царство је опстало још два века на смањеном простору југоистока Балканског полуострва и западног дела Мале Азије. Пад Цариграда 1453. и подпадање под турску власт преосталих поседа (Пелопонез, Атина, Трапезунт), закључно са 1463. означавају пропаст Византије. Истина, рецимо Крф и нека Јонска острва никад нису потпала под турску власт, а периодично су се из ње ослобађала и Крит, Кипар, Родос, Пелопонез, захваљујући пре свега Венецији која је располагала овим поседима.

Модерна грчка држава је обновљена 1829, године обухватајући Пелопонез, Атину и неке друге територије. Проширења су долазила етапно, након низа ослободилачких ратова, побуна, страних интервенција. Тако су 1864. припојена Јонска острва, године 1881. средња Грчка, односно највећи део Епира и Тесалије. Крит је крајем века стекао аутономију, а почетком XX века и независност, односно уједињење са Грчком. У Балканским ратовима Грчка се проширује на север (Солун, Егејска Македонија, преостала острва у Егеју), да би у Првом светском рату земља изашла на страни победника. Уговором у Севру добијена је Западна и Источна Тракија, као и област у малој Азији око града Смирне (Измир). Тада настаје кључан моменат за Грчку у савременој историји, пошто долази до грчко-турског рата, који Грчка упркос великим почетним успесима и напредовању губи, што доводи до егзодуса њеног становништва из Мале Азије. Миром у Лозани, Турска добија читаву Малу Азију и Источну Тракију, Грчка задржава практично сва острва у Егејском мору, а долази и до међусобног протеривања (размене) становништва. Након Другог светског рата Грчка добија и острво Родос, које је дотле припадало Италији.

Грчка има изузетно развијену поморску традицију, бројну дијаспору, укључујући и Грке који живе у црноморском приобаљу. На Кипру, највећи део становништва су Грци, мада је због турске агресије на том острву, у његовом североисточном делу створена етнички чиста турска територија, коју као независну државу признаје само званична Анкара.

Српско-грчки односи су прожети историјским пријатељством и савезништвом, од Средњег века и заједничке борбе против Турака, до нововековне сарадње у ослобађању од њих и заједништву по оружју у два балканска и два светска рата.

Предности и недостаци Турске у покушају да постане регионална сила

Турска има извесне предности у покушају да постане регионална сила у успону, али и веома тешке и озбиљне недостатке, од којих се за неке чини да су тешки хендикепи.

Када се посматрају елементи тзв. „тврде моћи” (по науци о Међународним односима), а то је квантитет и квалитет територије, демографског фактора, снаге привреде, природних ресурса и војне моћи, долази се до следећег.

- По величини територије од 783 000 км кв, Турска спада у веће земље, али не и колосалне попут Русије (17,1 милиона км кв), Канаде, Кине и САД са по преко 9 милиона км кв, и др, дакле Турска је по величини територије 37 земља у свету. Само 3 % турске територије отпада на Европу као континент, остатак је у Азији. Велики хендикеп је морфометријска структура рељефа, пошто убедљиво највећи део територије отпада на висије и побрђа, а само мали део на низије. То јако отежава све антропогене делатности, од изградње и функционисања саобраћајница, пољопривреде и др. На потенцијално обрадиво земљиште отпада испод 30 % површине земље. Климатски фактор је у суштини повољан када су у питању низије, па и побрђа, али не и планински део који има планинску климу и на који отпада највећи део површине земље. Повољан фактор је хидрографија, пошто земља излази на више мора.
- Демографски фактор је у принципу повољан, пошто је позитиван природни прираштај 1,6 %. Укупан број становника је око 77 милиона, а густина становника од око 100 на км кв, је већ сада велика, имајући у виду лошу морфометријску структуру рељефа где доминирају висије, као и

побрђа. На мањине отпада 20 % становништва, где се издвајају Курди који чине већинско и компактно становништво у југоисточном делу земље, као и у неким мањим средишњим областима. Сепаратизам Курда представља озбиљан ограничавајући фактор турске политике. Образовна структура становништва извесно заостаје за европским просеком, али је у порасту.

- Природни ресурси су скромни и немају посебно извозни значај, сем руде бора и хрома. То ни изблиза не представља значај за једну земљу са амбицијама да постане сила, а да не спомињемо колосалне природне ресурсе земаља БРИК и других регионалних сила. Ово је значајан хендикеп Турске у њеним експанзионим плановима.
- Снага привреде је таква да она заузима тренутно седамнаесто место по друштвеном бруто производу у свету. То је добрим делом резултат и чињенице да је Турску мање од других земаља погодила светска (која је пре свега западна) економска криза.⁷⁸
- Турске оружане снаге се одликују бројношћу копнених трупа, али не располаже нуклеарним нити другим облицима високоразорног наоружања.

Када је у питању тзв. „мека моћ”, ту Турска има извесне предности, али још већа ограничења. Предност јој је у бројности туркофонских и исламских народа, према којима има културолошку привлачност на делу постсовјетског простора, пре свега у Централној Азији и према Азербејџану. Такође на простору Балкана, према оним народима и народносним групама које су муслиманске вероисповести и посматрају позитивно османско присуство на овим просторима у делу Средњег и Новог века. То се односи на Албанце у целини, потом на босанске муслимане (тзв. Бошњаке), а у мањој мери и на муслиманско словенско становништво у Македонији и Бугарској (тзв. Помаци), као и на турску националну мањину у Бугарској. Међутим огроман хендикеп, је однос огромне већине хришћанског становништва Балкана које негативно посматра своје вишевековно ропство под турским завојевачем, и на турску цивилизацију и ислам у целини, па нису спремни да уђу са Турском у неке наднационалне регионалне интеграције (које би биле ван ЕУ), а додатно и страхујући од подршке Турске сепаратизмима муслиманског становништва регије и Албанцима. То се односи како на Грке, Србе, Македонце, Бугаре, Румуне, али и на Јермене, Грузине и друге народе регије.

Посебан хендикеп Турске су њени лоши односи са суседима, како у Европи, тако и у Азији:

⁷⁸ <http://www.hurriyetdailynews.com/c.php?c=economic-review>.

- Са Грчком, са Кипром (конфликт у вези Кипра додатно отежава приближавање Турске ка ЕУ), са Јерменијом, са Сиријом, са Ираком у целини и посебно са његовим северним делом где живе Курди.⁷⁹ Односи са Бугарском и Грузијом су историјски, па и дугорочно оптерећени проблемима, а тренутно то не долази посебно до изражаја. У свему томе *Турска нема ни једног суседа* са којим има повољне и заиста пријатељске односе. Односи са Русијом су додатно оптерећени турском позицијом америчког стратешког савезника и инсталирањем радарског, а потом и најављеног ракетног система који је договорен на турском тлу између Анкаре и Вашингтона.⁸⁰
- Турска нема реалне могућности да уђе у ЕУ као пуноправан члан.
- Турска ужива несумњиву помоћ и стратешку подршку САД и Британије, НАТО-а чији је узоран члан.
- Турска има територијалне спорове са суседима, и то питање Кипра у односу на Кипар и Грчку, и питање територијалних вода са Грчком. Са Сиријом има спор око области Александрете коју је француски колонизатор уступио као северни део Сирије Турској 1940. да би је одобрвољио да задржи неутралност у време Другог светског рата. Турска никад није вратила Сирији ову значајну приморску област, коју Дамаск сматра својом историјском и етничком територијом. Са Јерменијом има историјски спор, посебно око геноцида који суштински отежава отопљавање и нормализовање односа. Са Грузијом има неугодан елемент у виду турског подржавања од недавно докинуте аутономије Ацарије, где живе већински муслимани Грузини и етнички Турци, што ће отежавати односе Тбилиси – Анкара.
- Стање људских права у Турској је веома лоше, упркос максималној подршци Англоамеричке политике. Против Курда се води вишедеценијски рат који прети да прерасте у сукоб регионалних размера, пошто турска армија поред перманентног насиља над Курдима у Турској⁸¹, напада и северни Ирак настањен већински Курдима.⁸² Преостали Јермени

⁷⁹ <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=barzani-to-talk-pkk-says-minister-of-kr-2011-11-01>.

⁸⁰ Поред тога Русија и Турска успевају да нађу заједнички језик по низу питања <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=ultimate-success-for-the-8216turkish-model8217-is-good-for-russia-as-well-2011-11-04>.

⁸¹ The Economist, „Turkey and the Kurds: Giving war a chance“, The Turkish response to a surge in Kurdish violence has been swift and hard 27 VIII 2011.

⁸² Kemal Kirisci and Gareth Winrow, *The Kurdish Question and Turkey* (London: Frank Casas, 1997), pp. 161–167. Svante E. Cornell, “The Kurdish question in Turkish politics“, *Orbis*, Winter, 2001. Vol 45. Issue 1.p. 16–31.

немају основна права, а сећање на геноцид над њима почетком XX века и у Првом светском рату, који у ЕУ посебно подстиче Француска, и турска неспремност ни да га историјски призна, представља велику хипотеку за турску државу. Грчка мањина се такође налази у лошој позицији и она је попут Јермена, у последњих пола века десеткована.

Неоосманске аспирације нове турске администрације у спољној политици, супротно секуларном ататурковом наслеђу које се напушта, изазива додатне проблеме са суседима и земљама околних регија.⁸³ Таква политика додатно диференцира народе и земље Балкана, на мањи део, који је продукт османске вишевековне окупације (муслимани Словени) и Албанце, као и турску малобројну националну мањину (у Бугарској и Македонији) који подржавају Турску, и остале народе код којих оваква турска политика, али и исламска цивилизација и историјско сећање представља негативну компоненту за добровољно прихватање нове улоге Турске у регији, посебно њену замишљену и од Вашингтона пројектовану улогу регионалне силе.

- Иако Турска и Русија имају извесне додирне тачке у регионалној политици, они суштински остају ривали, посебно и из разлога што је Турска експонент америчке политике у регији, што је најбоље показало инсталирање радара и прихватање Ракетног штита од стране Анкаре, што суштински и дугорочно погађа Русију.⁸⁴
- Турско савезништво са Израелом, као део стратешке сарадње Анкара-Вашингтон, додатно отежава однос Турске са арапским светом. Међутим, последњих година званична Турска политика према Израелу је нешто измењена, јер између две земље постоје извесне противречности.
- Иран као регионална сила, има ривалски однос по важним питањима са Анаром, а са друге стране и извесне предиспозиције за одређену сарадњу.

Из свега наведеног, за предпоставити је ширење турског утицаја у Централној Азији (Узбекистан, Туркменија, Киргизија, а у мањој мери и на Казахстан, који је опет етнички и религијски подељен у правцу север-југ) и Азербејџан, као и неколико мањих аутономних области јужне Русије на северном Кавказу, а можда чак и у област Синкјанг у Кини. Такође на Балкану

⁸³ *En Turquie, une victoire ambiguë*, Wendy Kristianasen, Monde diplomatique, 21. VI 2011. Дарко Танасковић, Неоосманизам, *доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник, Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010. ; <http://www.foreignaffairs.com/features/readinglists/what-to-read-on-turkish-politics>

⁸⁴ Корнилов Александр, Сулейманов Алим, „Евроазиатская дипломатия Анкары“, *Международная Жизнь*, бр. 4, 2010, Москва, стр. 68–76.

Турска ће се сматрати за највећег савезника у Тирани, муслиманском Сарајеву и међу косовским Албанцима, муслиманским мањинама у Србији и Бугарској, Грчкој.⁸⁵ Чини се да је то и крајњи домет турске политике као регионалне силе, пошто са друге стране демократски и легитимно изабране власти у осталим балканским и блискоисточним, те закавказским државама, неће бити благонаклоне да дозволе такву политику Турске. Захваљујући подршци Вашингтона и Лондона, НАТО-а, Турска ће преко глобализованих медија и дела мондијализоване и компрадорске елите покушавати да у земљама регије, ван тзв. „османског наслеђа”, одигра извесну улогу и дође до краткорочних политичких добитака.

Територија коју контролише Анкара има стратешки међународно важан положај с обзиром да се налази на међи Европе и Азије и обухвата Босфорски мореуз и Дарданеле, односно морски пролаз ка и од Русије и Кавказа. Поред тога Турска је окупирала и око једне трећине територије Кипра, где је формирана турска кипарска република, коју једина на свету признаје званична Анкара (иако етничких Турака на Кипру је било у тренутку добијања независности педесетих година свега око 17–18 %, ово освајање је постигнуто етничким чишћењем и протеривањем више од 200 000 етничких Грка на јужни део острва). Због свега тога Турска има веома лоше односе са Грчком и Кипром.

Турска се граничи и са Ираком (352 км) на чијем северу живи туркменска мањина. Анкара тежи да преко ове мањине оснажи свој утицај на суседну државу која је важан снабдевач и ЕУ земаља енергентима. Међутим, поред Туркмена на северу Ирака налазе се далеко бројнији Курди. Ова курдска етничка група у Ираку је добила аутономију пошто су се у агресији САД на Ирак показали као привремени тадашњи савезници Америке. Турска има два велика спора са ирачким Курдима: борбу за онемогућавање стварања курдске државе и с друге, за сада успешну, иницијативу да нафтом богато подручје око града Киркука не припадне Курдистану. Подршка туркменској мањини између осталог је важна Турској и због борбе за судбину Киркука. Турска од 2007. добија обавештајну помоћ од САД по питању кретања курдских парамилитарних организација у северном Ираку.⁸⁶

⁸⁵ The Economist, „Turkey in the Balkans: The good old days, Talk of an Ottoman revival in the region seems exaggerated“, 5. XI, 2011; Дарко Танасковић, *Неоосманizam, доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник, Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010.

⁸⁶ “Turkey: National Security Council Convened to Take Tough Measures in Anti-terrorism Fight”, August 18, 2011, Интернет, <http://www.businesssturkeytoday.com/turkey-security-council-convene-to-take-tough-measures-in-anti-terrorism-fight/>, скинуто: 25/10/2011.

Турска се граничи са Сиријом (822 км), с којом је покварила донедавно стално унапређиване односе. Улога Турске у све изгледнијем међународном војном нападу на Сирију је од изузетне важности. Наиме велики део сиријске опозиције и штаб тзв. Слободне армије Сирије, налазе се у Турској и у директној су вези са турским министарством спољних послова.⁸⁷ Граница са Ираном (499 км) пружа могућност групама потпомогнутим из ове суседне земље да успешније (логистика) оперишу унутар Турске и обратно. Туркофонски Азербејџан дели 9 км своје границе са Турском, док хришћанска Грузија има заједничку линију од 242 км. Границе са Бугарском (240) и Грчком (206) су уједно и границе са Балканским земљама.

Иако учествује у бројним евроатлантским структурама и организацијама и настоји да постане чланица ЕУ, само три посто њене територије налази се на европском континенту док остатак припада Азији.

Економски део

Турска је по величини територије на 37 месту у свету, а по снази економије је избрила на 17 место, пошто је велика светска економска криза није погодила ни изблиза као друге земље у регији. Турска нема значајнијих природних ресурса, али ужива економске и геополитичке предности због тога што се граничи са регијама богатим енергентима.

Због климатских елемената постоји перспектива развоја пољопривреде, али и ограничења, јер је пре свега због планинске структуре рељефа и квалитета тла подесно за обраду само 30 % површине земље. Туризам је у успону, па је добијено 2010. године од њега бруто око 22 милијарде \$. Постоји перспектива развоја свих видова саобраћаја, од цевовода, преко поморског, ваздушног и копненог саобраћаја, пошто је Турска и транзитна земља.

У последњих годину дана јавили су се извесни привредни проблеми, због дебаланса у спољној трговини и све већој зависности привреде земље од увоза енергената што се повратно рефлектује на снагу привреде. Банкарски сектор има проблем ликвидности.

Индустрија је у развоју, али има проблем зависности од увозних сировина. Предност у извозу када је у питању руда бора (Турска располаже са 40 % светских резерви ове руде) и у мањој мери хрома, док су респектабилна за

⁸⁷ "Dispatch: Turkey and the Free Syrian Army", *STRATFOR* November 16, 2011 Интернет, <http://www.stratfor.com/analysis/20111116-dispatch-turkey-and-free-syrian-army>, скинуто: 18/11/2011.

сопствене потребе налазишта лигнита. Пољопривреда, саобраћај и туризам дугорочно посматрано су перспективне привредне гране Турске.

Главне индустријске гране Турске су текстилна, прехранбено-прерађивачка, аутомобилска и машинска, а издвајају се и производња челика, грађевинарство, прерада дрвета, прерада сирове нафте, папирна индустрија. У области пољопривреде посебну пажњу заузима гајење суптропских култура које се извозе у земље ЕУ и окружења (дуван, памук, маслине, цитруси, лешник, смокве и др.).

Турска је током периода до 2007. имала релативно високу стопу раста, која је заустављена привремено од 2008-2010, због последица економске кризе. Од 2010. турска економија је поново у узлазној фази. Тако је бруто друштвени производ износио 2010. године 960,5 милијарди \$, од чега је на терцијални сектор отпало 65,5 %, индустрију 25,7 % и пољопривреду 8,8 %. ДБП по глави становника сада износи нешто око 12 000 \$. (2010). Девизне резерве земље износе око 78 милијарди \$, а дуг је 270,7 милијарди \$. Велики проблем је спољнотрговински дефицит, пошто је 2010. извоз износио 121 милијарди \$, а увоз чак 177,3 милијарди \$.

У спољној трговини најважнији партнер су земље ЕУ у целини (преко 35 % извоза и увоза), док на увоз из Русије отпада чак 14 % читавог увоза, из Кине 9 % и из САД 6,1 %. Најважније ставке у извозу су: роба широке потрошње (одећа, текстилни трикотажни производи), опрема за возила, производи од метала (гвожђе и челик), храна, памук.⁸⁸ У увозу су најзначајније ставке: полупроизводи и сировине (минерална горива и мазива, гвожђе, челик и пластика), машине и опрема за возила, хемијска средства. Директне стране инвестиције износиле су у периоду 2003. до 2009. 82,9 милијарди \$. Највећи инвеститори по висини капитала су Холандија, Немачка, В.Британија, САД, Француска, Русија.⁸⁹ Инвестиције Турске у иностранству су далеко мање и углавном заступљене у сектору грађевинарства и банкарства.

⁸⁸ <http://www.tcr.gov.tr:80/>(преко 35 % извоза и увоза; Појединчано посматрано по земљама у извозу поред земаља ЕУ, Турска извози у Швајцарску (3.9%), САД (3.2%), Руску Федерацију (3.1%), УАР (2.8%), Египат (2.6%), Иран (2%), Поред ЕУ, Турска увози из Руске Федерације (14%), Кине (9%), САД (6.1%), Ирана (2.4%), Украјине (2.2%), Републике Кореје (2.2%), Јапана (2%), итд.

⁸⁹ Гледано секторски, највише страних инвестиција у 2007. је било у: финансијском посредовању, производњи (хемијских производа, храни и пићу, текстилном сектору) и саобраћају и комуникацијама. Извор Привредна комора Србије, Одбор за економске односе са иностранством, „Информације о привредној сарадњи Србије и Турске”, Београд, октобар, 2011.

У посебне слабости турске привреде, спада незапосленост (2010-12,4%), спољни дуг (271 милијарда \$), инфлација (око 9% 2010) и већ евидентиран спољнотрговински дефицит сваке године (2010. од минус 56 милијарди \$).

Турска има свестрану активност у привредној сарадњи са окружењем, што се посебно односи на земље ЕУ са којима се још од 1998. године налази у царинској унији, тако да извоз турских индустријских производа у земље ЕУ не подлеже плаћању царина. Међутим, царинска унија се не односи на пољопривредне производе (постојање концесија), као ни услуге.

Мотор рекордног економског развоја Турске у последњих десет година чине сектори производње, транспорта и трговине, који стварају више од половине БДП.⁹⁰

Привредна сарадња Србије и Турске

Иако је робна размена две земље у сталном порасту и чини основу привредне сарадње Турске и Србије, њен салдо је за српску страну негативан у континуитету. (Табела 1)

Зачетак постепеног смањење дисбаланса у трговинској размени са Турском позитиван је тренд за сада примене међудржавног Споразума о слободној трговини, који је ступио на снагу 1. септембра 2010. године.⁹¹

⁹⁰ Према наводима турске стране, 24 унија извозника припремило је нацрт стратегије извоза, према којој до 2013. године Турска треба да забележи извоз у вредности до 167,3 млрд. УСД, 293,4 млрд. УСД у 2018. години и чак око 500 млрд. УСД до 2023. године (на 100-годишњицу Републике Турске). Извор Привредна комора Србије, Одбор за економске односе са иностранством, „Информације о привредној сарадњи Србије и Турске“, Београд, октобар, 2011.

⁹¹ Привредна комора Србије, Одбор за економске односе са иностранством, „Информације о привредној сарадњи Србије и Турске“, Београд, октобар, 2011; <http://www.tcp.gov.tr:80/>; - Economic commission for Europe, United nations, N 2, 2011; - *Direction trade statistics year 2010*. Тако је у 2008. години када је постигнут рекордан обим спољнотрговинске размене две земље од око 482 милиона \$, вредност извоза роба из Србије била свега 45,12 мил. \$, тако да је свега 10,3% увоза било покривено извозом. У задње две и по године дошло је до значајног побољшања у корист српске стране структуре робне размене две земље, па тако српски извоз обухвата пораст удела у спољнотрговинској размени две земље (2010. тај однос је био око 1: 4, а у прве две трећине 2011. тај однос је готово 1:2). На основу тренутне ситуације Турска заузима 15 место у спољној трговини две земље и по обиму извоза и по обиму увоза, из чега можемо сагледати релативно скроман обим и значј међусобне спољнотрговинске размене.

Табела 1: Обим робне размене Србије и Турске у периоду 2000–2011, у мил.УСД

Година	Извоз	Увоз	Укупно	Салдо
2004	63,33	217,27	280,6	-153,94
2005	50,44	211,13	261,57	-160,69
2006	38,75	259,95	298,7	-221,2
2007	58,75	390,42	449,17	-331,67
2008	45,12	436,85	481,97	-391,73
2009	45,15	289,18	334,33	-244,03
2010	88,80	329,81	418,61	-241,01
I-VIII 2011	137,58	283,89	421,47	-146,31

Извор: Центар за информатику и електронско пословање ПКС, октобар 2011.

Током 2010.године доминантни извозни производи на турско тржиште били су гвожђе и челик (20,66%); обојени метали (10,23%); индустријске машине за општу употребу (9,45%); сирови каучук (7,6%) и минералне руде и отпаци метала (6,19%).

У 2011. години, доминантни увозни производи из Турске били су: предиво, тканине и текстилни производи (20,47%); друмска возила (6,46%); производи од метала (5,85%); електричне машине, апарати и уређаји (5,20%) и индустријске машине за општу употребу (4,69%).⁹² (Табела 2)

Могућности за међусобну дугорочну сарадњу постоје у: текстилној индустрији (учешће у приватизацији, као и заједничка производња у нашим фабрикама); црној металургији (гвожђе и челик) и обојеној металургији; производњи стакла и производа од стакла (приватизација Фабрике стакла Параћин, Фабрике аутостакла и флаша Београд); прехранбеној индустрији (заједничке компаније за производњу органске хране, куповина месне индустрије и сл.); индустрији коже и обуће; индустрији малих кућних апарата; аутомобилској индустрији (производњи аутомобилских делова, заједничкој производњи трактора); електронској индустрији; хемијској индустрији (нпр.учешће у приватизацији ХИП Петрохемије); туризму (изградња објеката

⁹² <http://www.tcp.gov.tr:80/>

Табела 2: Водећи носиоци спољно-трговинског промета са Турском у 2011. години

Извозници	Увозници
НИС а.д., Нови Сад	Тигар Гуме, Пирот
US Steel Serbia д.о.о., Смедерево	Renault Nissan Србија д.о.о., Београд
ХИП Петрохемија, Панчево – у рестр.	НИС а.д., Нови Сад
Тигар Гуме д.о.о., Пирот	АРЕХ marketing д.о.о., Београд
Це-За-Р д.о.о., Београд	DIN фабрика дувана а.д., Ниш
Производња Миле Драгић д.о.о., Зрењанин	Огранак Pott Technobau und Umwelt AG
Горење ТИКИ д.о.о., Стара Пазова	Toyota Србија д.о.о., Београд
ФБЦ а.д., Мајданпек	Концерн Фармаком М.Б. д.о.о., Шабац
АД Умка, Умка	FIAT аутомобили Србија д.о.о., Крагујевац
Фабрика хартије а.д., Београд	S&SAX д.о.о., Београд

Извор: Центар за информатику и електронско пословање ПКС, октобар 2011.

дуж путева, приватизација бања, итд.); аграру (сарадња пољопривредних института, кооперација и пренос технологије у производњи хране, семена кукуруза, соје, пшенице, сунцокрета, изградња и опремање прерађивачких капацитета, заједничка производња и пласман на трећим тржиштима) и енергетици (гасовод, гасна складишта, изградња малих хидроелектрана).⁹³

Иницијатива за либерализацију трговине између Србије и Турске покренута је од стране турских партнера још 2002. године, међутим Споразум о слободној трговини између Србије и Турске потписан је тек у јуну 2009.године, а ступио на снагу 1. септембра 2010. године.⁹⁴

⁹³ Привредна комора Србије, Одбор за економске односе са иностранством, „Информације о привредној сарадњи Србије и Турске“, Београд, октобар, 2011

⁹⁴ Споразум има 38 чланова подељених у четири поглавља: Индустијски производи; Пољопривредни и риболовни производи; Услуге и улагања и Опште одредбе. Трговина индустријским производима либерализоваће се према *асиметричном моделу*, који је скоро у потпуности једнак моделу из ССП. Веза са ССП постоји због царинске уније Турске са ЕУ (од 1996.године). Позитиван изузетак у односу на договорено у ССП представља третман за увоз одређених текстилних производа и производа црне и обојене

Када су у питању међусобне инвестиције две земље тај обим сарадње ни изблиза није искоришћен. Укупна улагања Турске у Србију до данас крећу се око 45 милиона ЕУ, што знатно заостаје за улагањима ове земље у неке друге државе региона⁹⁵ (у Румунији 9,5 милијарди \$, а у Бугарској 4,5 милијарди ЕУ). Октобра 2009. закључен је споразум две земље о сарадњи у области инфраструктурних пројеката, чиме се жели поспешити улагање Турске у Србију.⁹⁶

Када су у питању улагања Србије у Турску, може се споменути улагање предузећа Боменг Холдинг из Београда у експлоатацију руде магнезита у северозападној Турској.⁹⁷

Приликом сусрета државника две земље током 2009. године, председник Тадић је позвао турску страну да помогне улагања у изградњу ауто-пута од Београда до црногорског приморја, чиме би се удовољило и интересима Рашке области (тзв. Санџак) где између осталог, живи и бошњачка национална мањина. Такође Турска има могућност да улаже и у Коридор 10, који се између осталог користи за транспорт бројних турских транспортера.

Абдулах Гул је позвао турске привреднике да улажу у Србију, напомињући да у Турску долази сваке године велики број туриста, те да је потребно унапредити ваздушни саобраћај и визни режим две земље.

Политички односи Србије и Турске

Званични Београд уз политику „И ЕУ и Косово” последњих година растрзан је и у међународним односима. С једне стране, као аспирант на чланство у Европској унији (перспектива која с протоком времена делује подједнако далеко) и са друге као борац за очување територијалног интегритета (заправо државе), обраћа се истовремено сукобљеним политикама блиско-источних земаља и заједничке европске спољне политике. Поред тога, главни

металургије, који у Споразуму са Турском имају дужи транзициони период либерализације, а самим тим и заштите.

⁹⁵ Поред тога од тих већ постигнутих улагања нека нису дала очекиване резултате, попут зајечарске, па и панчевачке пиваре.

⁹⁶ Спомиње се могућност улагања у магистралне путеве у Рашкој области (тзв. Санџак), потом у три деонице ауто-пута Београд-Бољаре, улагање у фабрику Летекс у Лесковцу, аеродром у Краљеви и нагавештај пројекта на Пештерској висоравни. Турска фирма је постигла пројекат да постане већински власник велнес центра у Врању, док би мањински власник била држава Србија (овај споразум је постигао министар Динкић 2009. године).

⁹⁷ Ово предузеће је већ уложило преко 10 милиона Евра у та истраживања.

политички регионални (а ван региона) партнер Србије постала је (за кратко) Турска у периоду Цветковићеве владе, која је била најактивнија земља у лобирању за признање албанског Косова као државе од стране исламских земаља. Не само то, Турска директно подстиче сепаратистичке власти у Приштини на обрачун са преосталим институцијама Србије на Косову и Метохији. У том контексту Давутоглу је у Приштини августа 2011. изјавио: „Не желимо паралелне институције на Косову и желимо да Косово спроводи суверенитет на целој својој територији.”⁹⁸ Насупрот томе јасно је да би главни партнер Београда у регионалној сарадњи, управо по питању Косова и Метохије требало бити Грчка, а на дуже стазе посматрано и Румунија, Македонија и наравно Република Српска и Црна Гора.

Препоруке за спољну политику Србије:

Према Турској се може развити вишедимензионална, али веома опрезна, суптилна и дозирана сарадња. Турска дугорочно може давати подршку муслиманским етносима и интересима који би се укрштали са српским на простору Републике Српске, Косова и Метохије, Рашке области, југа Србије, а хипотетички и у Црној Гори. У правцу изоловања поенцијалних турских геополитичких претњи била би пожељна балансирана сарадња Србије са Русијом, Украјином, Грчком, Бугарском, Македонијом и наравно Републиком Српском и Црном Гором. Западне силе се неједнако односе према питању Турске, а од САД и Британије се углавном може очекивати подршка турској политици у региону.

У економској сфери пружа се могућност проширења сарадње, посебно по питању робне размене, док економска улагања Турске у виду директних инвестиција може бити пожељно посебно ван оних српских регија где Анкара има свој геополитички интерес (Санџак, југ Србије и др.). Посебно бити опрезан по питању изградње и насељавања муслиманима из региона на Пештерској висоравни, пошто овај крај има стратешки значај повезивања Србије и Црне Горе, али и Косова и Метохије, Републике Српске, Федерације БиХ (преко Горажда) и др.

У евентуалним даљим споровима Турске и Грчке, српска страна има интерес да званично буде неутрална, а стварно да симпатише Грчку.

* * *

⁹⁸ “Davutoglu na Kosovu naglasio zajedničku kulturu, religiju”, Southeast European Times 30.8.2011., Интернет, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2011/08/30/feature-03, скинуто: 19/10/2011.

Турска има низ ограничавајућих фактора у својим стратешким плановима да постане истакнута регионална сила од којих су најважнији: односи са суседима, извесни физичкогеографски фактори и недостатак природних ресурса ширег значаја; историјско наслеђе; неспремност већине европских народа да је третирају као регионалну силу и на европском простору; курдски проблем и др. Предности Турске су: географски положај и величина територије, број становника, извешан економски пораст последњих година, подршка САД и Британије; муслиманске мањине у деловима источног и централног Балкана.

Србија и Турска су у периоду владе Мирка Цветковића повећале своју билатералну сарадњу. Са једне стране постоје извесни реални интереси развоја економске сарадње. Са друге стране, у оквиру политичких односа, за Србију и српски фактор у целини, Турска није посебно пожељан партнер, имајући у виду различите интересе по низу геополитичких питања на Балкану.

Сирија и Средоземље

Сирија спада у старе државе Средоземља, она као таква постоји још од перида Антике. Истина, та античка Сирија, која своју државност има још од IV века пре нове ере, је у етничком смислу апсолутно грчка земља. Александар Македонски је покорио велику Персију и након његове смрти, створено је неколико великих држава наследница на овако великом простору. Три од њих су биле грчке, са етничким доминантно грчким становништвом и грчким династијама: Египат са династијом Птоломеја, Сирија са династијом Селеукида и Грчка са династијом Антигона. Сирија је била дуго респектабилна регионална сила, али током првог века пре нове ере подпада под власт Рима. У оквиру Римског царства овде опстаје, уосталом као и читавој источној половини царства, хеленска култура као доминантна. То је институционализовано у оквиру поделе царства на Западно и Источно у IV веку (нове ере). Након пропасти Западног Римског царства, Источно Римско царство – Византија не само да опстаје, него се и шири на запад под Јустинијаном. Међутим, у VII веку царство је угрожено од суседне Персије, па привремено губи највећи део Сирије, што је повратио цар Ираклије почетком тридесетих година, када је Источно Римско царство поново стабилизовано у свом целокупном територијалном опсегу.

Тада долази до кључног удара са југоистока, који ће све до данашњих дана, апсолутно изменити цивилизацијску и етничку структуру не само Сирије, већ и читаве Северне Африке, Палестине (Јудеје). Ради се о освајањима Арабљана, који су управо примили нову религију – ислам, и у жестоком притиску, почевши од победе у бици код Јармука 642. године почели да потискују Византију из Палестине, Сирије, те постепено током следећих деценија, закључно са крајем VII века, и из Северне Африке.

Један од разлога ових византијских неуспеха је и чињеница да је већи део становништва на овим просторима, иначе грчког порекла, припадао хришћанско-православном правцу монофизита, који су иначе прогањани од врха Православне цркве у Цариграду. Они су под Арабљанима, добили могућност упркос својој потлачености, да исповедају без притисака своју монофизитску хришћанску православну веру. Када је у питању међутим сама Сирија, она је у неколико махова, а посебно њен северни део поново потпадала под Византију. Последњи пут је то било у XI век, када је и Палестина била ослобођена. Но после тога, током династије Комнина у XII веку, само се област Антиохије успела на кратко поново припојити Византији.

Међутим, управо у том периоду крсташи су у више крсташких похода ослободили привремено Палестину, Сирију и још неке области Блиског истока. Крсташке земље на Блиском истоку су међутим нестале пред арапским ратним ударима закључно са XIII веком. Простор Сирије је потпао под власт Османског царства током XVI века, и остао у његовом саставу све до краја Првог светског рата 1918. године, када заједно са Либаном постаје мандатна територија Француске. У међуратном периоду, овде је било неколико мањих устанака муслиманског домицилног становништва, од чега је посебно била јака побуна Друза двадесетих година, што је све француска војска успела да угуши.

Између Турске и Сирије је постојало више територијалних граничних спорова, још до формирања Сиријске државе. Тако је након победе Кемала Ататурка над Грцима 1922. и мира у Лозани, постојала јака тенденција у Анкари да се што више измене одредбе мировног уговора у Севру којим је Турска изгубила велики део територија. Са француским колонијалним властима, Ататурк се споразумео, па је северни погранични део Сирије уступљен Турској, а сама приморска средоземна област Александрете, остала до даљњег спорна, иако формално у саставу Сирије. Почетком Другог светског рата интензивирали су се преговори око ове области, спроведено је претходних година низ инспекција од стране комисија при Друштву народа, пошто је то била мултинационална област, са националним саставом у којем

је поред Турака и Арапа, био велики удео Јермена, Курда, Грка и других народа. Сам главни град ове области Антиохија, је званично седиште Антиохског патријарха (православног), једне од пет првобитних патријаршија целокупног хришћанског света још од периода када је стари Рим признанао хришћанство за државну религију, па још више од хиљаду година иза тога (Рим, Цариград, Антиохија, Јерусалим и Александрија). Почетком Другог светског рата у Паризу су проценили да су за даље арбитражање о судбини ове области сазрели политички услови, пошто је постојао страх да се Турска поново не придружи у неком облику силама Осовине, као што је то био случај у претходном светском рату, или једноставно искористи заокупљеност Француске ратом са Немачком, и не спроведе насилну једнострану акцију према овој области. У том правцу, уступљена је ова северозападна средоземна област Сирије – Турској републици. Ови случајеви су створили заправо трајну историјску нестабилност између Турске и Сирије, пошто Сиријци никада до краја нису признали овакве границе две земље.

Уочи Другог светског рата ту су биле сконцентрисане значајне француске копнене снаге, између осталог три пешадијске оперативне дивизије, под врховном командом генерала Вегана. Постојао је план да ове јединице дејствују у случају формирања новог Балканског фронта, као помоћ Југославији, у случају да буде нападнута од сила Осовине. Веган је током немачке велике офанзиве на западном фронту и тешких пораза француске и савезничке војске, заменио у Паризу главнокомандујућег целокупне француске армије генерала Гамлена, почетком јуна, што на крају није изменило започете тенденције и на крају је 22 јуна потписана капитулација Француске. У Сирији и Либану је током следећих месеци расла опасност да проосовинске снаге преузму власт, како преко потенцијалне немачке и италијанске акције, тако и преко утицаја у неким арапским покретима. Марта 1941. године, британске снаге из Палестине, заједно са трупама тзв. Слободних Француза (Де Голови следбеници), предузели су офанзиву на Сирију и Либан, против француских трупа лојалних марионетској влади у Вишију. То је довело до преузимања целокупне власти од стране Британаца и Слободних Француза. Британска политика се током следећих неколико година трајања светског рата показала наклоњеном ка давању све шире самосталности Арапима у Сирији и Либану, укључујући и обећање саме независности кад се светски сукоб заврши. То је изазвало велико незадовољство Де Гола и његовог покрета, који нису хтели да пристану на тако нешто. Међутим, почевши посебно од 1944. године, јачају национални покрети у Сирији, који већ управљају на један аутономистички начин укупном влашћу у земљи, што је довело до тога да је следеће 1945.

године проглашена независност од Француске. Француска то не признаје и шаље трупе у Сирију и Либан 1945. које продужавају француску власт све до 1946. када се и Париз одлучио на давање независности Сирији, а по питању Либана је дошло до мањег отезања, пре него што је и он добио признање пуне независности до краја исте календарске године. Француске трупе су се повукле из ових левантских земаља, а јавност у Дамаску и Бејруту се постепено окретала изградњи институција својих земаља, унутрашњим проблемима, и помоћи Арапима у суседној Палестини у њиховом сукобу са Јеврејима.

Сирија је током послератног периода у својој спољној политици прошла неколико фаза, али је у принципу задржала курс непријатељства према Израелу и анимозитета према САД, суптилном савезништву са СССР и лошим односима са Турском и веома добрим са другим арапским земљама, укључујући и суседне Ирак и Либан. По питању Либана она се ставила у грађанском сукобу на муслиманску сунитску страну. Структура становништва Сирије указује на хомогеност муслиманског становништва, на које отпада близу 95 % популације. На Арапе отпада око 90 % популације, на Курде нешто око 6 %, Јермене око 3 %, на остале хришћане и Јевреје више од 1 %. Међутим, постоји подела у оквиру муслиманског становништва, на већинске суните (близу 75 %), на Алавите (10 %), међу којима је и сам председник Башар Ел-Асад, на Друзе 3 % и неке друге секте.⁹⁹ Постоји извесна подвојеност у друштвеној стратификацији и политичком смислу између алавитске заједнице која заузима несразмерно важне функције у земљи са аспекта управљачког слоја, војне команде и капитала, и са друге стране бројно доминантног сунитског становништва. Поједини аутори наводе на већ деценијама приступу стратегију владајуће породице Ел Асад да створи потенцијално велику Сирију, припајањем, можда чак прећутним договором са Израелом, североисточни део Либана, део Ирака, па чак и део Турске (Хатај). Постоји по њима и алтернативна верзија, да режим у случају „унутрашњег политичког пораза, изврши сецесију обалског дела Сирије и формира посебну алавитску државу”.¹⁰⁰

Након нестанка СССР, Сирија се нашла у нешто гореј геополитичкој позицији, а за режим Башара Ел Асада, он је посебно постао тежак у

⁹⁹ *Средоземље 80-тих година*, зборник, Београд, 1984, стр. 149.

¹⁰⁰ Ову хипотезу изнео је још 1978. либански маронитски вђа Дори Шамун, објављено у *The Middle East*, September 1978, p. 26; Такође и у *Средоземље 80-их година*, 1984, стр. 151.

последњих годину и по дана, када је поред западног притиска, дошло и до унутрашње оружане побуне.

Либан

Либан је делио сличну историју као и Сирија, с том разликом да се на овом простору, без обзира на арабљанско освајање средином VII века, и потоњим повременим краћим потпадањем под византијску власт, чему треба додати и период латинских крсташких држава закључно са XIII веком, успела сачувати већа мултиетичност и мултиконфесионалност овог подручја. Наиме удео хришћана, и то врло различитих конфесионалности је веома изражена. Поред православних свих праваца (православних, монофизита, мањих група унијата и др.), током периода крсташа, а и после тога, укључујући и око три деценије под Француском колонијалном управом, опстао је слој католика, а има нешто и протестаната. Нарочито је главни град Бејрут подељен град на хришћански и муслимански део. Сами муслимани се такође деле на суните и шиите у Либану, а постоје и неке секте. Пре Другог светског рата постојао је верски кључ за представнике у парламенту са 6 према 5 у корист хришћана. Међутим, у деценијама стицања независности долази до пораста броја муслимана, са једне стране већим природним прираштајем, а са друге стране усељавањем Палестинаца у јужни део земље. Међу хришћанима најбројнији су маронитски хришћани, потом готово подједнаки по броју грчки православци, затим јерменски католици, и најзад гркокатолици (унијати православци). Међу муслиманима водећи су са готово равноправним уделом у становништву, шиити и сунити, а има нешто и муслиманских Друза, те више других националних и верских група¹⁰¹. Укупно посматрајући Либан чини праву лепезу етноса и вероисповести, тако да је захваљујући тој чињеници он и због свог географског положаја окренутости Средоземном мору, и веома танког копненог залеђа, (које се пружа у правцу морске обале север-југ, док је дубина копна у правцу запад-исток врло танка), геополитички окренут више ка западу и дубини Средоземног правца. Либан дакле представља земљу највише окренуту западу у односу на целокупно остало арапско геополитичко залеђе, и није ни чудо да се Француска посебно окренула ка овој земљи и одржавању посебних геополитичких односа и интереса на Блиском истоку.

¹⁰¹ *Средоземље 80-тих година*, зборник, Београд, 1984, стр. 131.

Израел

Територија данашњег Израела је окренута ка Средоземном мору, имајући у виду своју малу површину, и простор обале који заузима. Ово је регија која је заузимала важну улогу у античком периоду. На њој су осниване старе грчке колоније, а потом је обухваћена територијом Хеленистичких држава (краљевине династије Селеукида), све до потпадања под римску власт. Јудеја (Палестина) је била у саставу Источног Римског царства Византије, све до VII века и потпадање ових простора, као и значајног дела Блиског истока и потом и Северне Африке под власт Арабљана. Ови простори су у највећем примили и ислам, док се прастаро становништво ових простора – Јевреји, расељавало по свету. Арапи су постали бројчано посматрано, доминантно становништво Јудеје, па је овај простор временом стекао назив Палестина. Византија је на кратко, успела да поврати своју власт над делом северне Јудеје у XI веку. Следили су крсташки ратови, са мотом о ослобођењу Христовог гроба, који се налазио на простору Јудеје. Након повлачења крсташа (XIII век), овим просторима су поново завладали ислам и Арапи. Током XVI века Османско царство покорава Јудеју, и задржава над њом своју власт све до краја Првог светског рата. Тада Палестина и Јордан (заједно названи Транјорданија), постају британска мандатна територија. Након Другог светског рата развио се покрет за независност и код Јевреја и Арапа (Палестинаца) у Јудеји (Палестини), али и међусобна нетрпељивост и повремени сукоби, који су се чак распламсали после добијања независности 1948. године. Израел је временом ушао у сукобе и са околним арапским земљама, који су се манифестовали са више арапско-израелских ратних сукоба. Израел нема посебно развијену поморску традицију, мада је дуж медитеранске обале изграђено више градова и лука, а изграђена је и израелска трговачка и ратна флота. Најзначајнија лука је Хаифа, која има близу 300 000 становника.

Египат и Средоземље

Иако Египат има простран излазак на Медитеран, као и на Црвено море, у њему није посебно развијена поморска традиција. Током античког периода, стари Египат је развијао пловидбу по Нилу, а далеко мање по околним морима. Лука и град Александрија, је у исто време била не само једна од највећих лука тог времена у свету, већ и један од најважнијих градова, посебно у културном смислу. Египат је после дугачких епоха самосталности, потпао под власт Персије, а потом га је освојио Александар Македонски у

IV веку пре нове ере. Након тога, долази до убрзане цивилизацијске, а у медитеранском приморју и делти Нила, и до етничке хеленизације Египта, у вишевековном периоду владавине династије Птоломеја. Најзад након 31 године пре нове ере, и битке код Акција, Египат потпада под власт Рима и постаје римска провинција.¹⁰²

У подели царства на запад и исток крајем IV веку нове ере, Египат припада Источном Римском царству, које је наставило да егзистира и након 476. године и пропасти царства на западу.

Кључни догађај за даљу историју Египта је био појава ислама и арапска најезда средином VII века, чиме је ова земља, али и шири регион Блиског истока и Северна Африка потпала под власт Арапа и доминацију ислама (изузетак је Мала Азија, која је под турску власт дошла тек више векова касније). Постојало је поморство и под арапском влашћу, нарочито након XVI века, када Египат потпада под Отоманску империју. Међутим, у односу на развијене западноевропске поморске силе, рачунајући и италијанске поморске државе, цивилна и ратна морнарица Отоманске империје је видно заостајала. У севроафричким поседима Турског царства, више је било изражено гусарство уперено углавном према хришћанским флотилама у Средоземљу, него што се плански развијала флота која би могла да се успешно носи са ратним флотами западних земаља. То је нарочито дошло до изражаја приликом поморске битке код Лепланта 1571, где је Отоманска царевина иако у зениту своје моћи, претрпела тежак поморски пораз од удружене хришћанске флотиле (шпанске, млетачке, ђеновске, папске и др.).

Египат је током прве половине XIX века почео да стиче све већу самосталност у односу на Истанбул, па је чак водио у неколико наврата праве мале ратове према централној власти, који су добијали међународни значај. Тако је египатски Али-паша током тридесетих година ратовао против централних власти са доста успеха, па је чак изгледало да ће успети да преузме власт у читавом царству.

Слабљење Турског царства је постајало све видљивије, па су се европске колонијалне силе отворено мешале и имале сфере утицаја на Блиском истоку и у Северној Африци, док је на Балкану кључао покрет за ослобођење међу православним хришћанима. За Египат је постојало велико интересовање

¹⁰² Египат је био умешан индиректно у грађански рат у Риму, пошто је Марко Антоние уживао његову подршку. Након пораза Антонијеве флоте код Акција последња египатска античка владарка Клеопатра извршила је самоубиство, а Египат је потпао под власт Рима.

Француске и Британије, нарочито након почетка прокопавања Суецког канала 1859. и још више након његовог завршетка и пуштања у саобраћај 1869.

Након Велике источне кризе 1875–1878. и ратних сукоба, што је закључено Берлинским конгресом 1878. и низом решења која су означила даље слабљење царства, ослобађање и проширење балканских православних народа и њихових земаља, Египат је стављен у директну интересну зону Велике Британије. Најзад 1883. Велика Британија проглашава свој протекторат над Египтом, с тиме да је формално Турска и даље располагала врховном влашћу над овом древном земљом. Долазак британске морнарице, врховне колонијалне управе, значило је и то, да је поморска оријентација Египта била посебно наглашена. То је знатно поспешено радом Суецког канала, чиме је непосредно порастао и значај читавог Медитерана. У Првом светском рату, британске трупе су водиле жестоке борбе са турским снагама управо из Египта. Још на почетку сукоба, 1914. Британија је прогласила Египат својом колонијом у пуном смислу, чиме је његова и формална повезаност са Истамбулом прекинута.

Због јаког унутрашњег покрета за независност, Британија је још 1922. године дала Египту врло велики ниво самоуправе, практично неку врсту унутрашње независности. За Британце је од виталног значаја била непосредна контрола над Суецким каналом, делта Нила, лука Александрија и други приморски делови земље, као и главни град Каиро. Међутим, Египћани су преко своје водеће политичке партије Вахд, тежили проширивању својих права и стицању потпуне независности. Избијањем Другог светског рата отпочеле су жестоке борбе у Северној Африци, и то од јуна 1940. на граници Египта и Либије. Италијанске снаге у Либији су добиле велику помоћ у виду немачког северноафричког експедиционог корпуса на челу са веома способним генералом Ромелом. Непрестане борбе су вођене око две и по године са промењивим успехом, све док у јесен 1942. снаге Осовине се нису приближиле самој Александрији и делти Нила. Тада се одиграла кључна битка код Ел Аламејна, која је означила преокрет у ратним операцијама, пораз осовинских снага, чему треба додати десант Англоамеричких снага у западном Магребу. На тај начин је почело повлачење осовинских снага не само из западног Египта, већ и из Киренајке и Триполиса, да би до краја прве половине 1943. оне биле истеране и из Туниса. Током читавог овог периода поседовање Египта је било веома значајно за Британију. У Александрији је била велика концентрација њихове флоте, те је уз поседовање Суецког канала, Британија суверено контролисала источни део Медитерана и поморски пут ка Индији и Далеком истоку преко Црвеног мора.

Након Другог светског рата, Британија 1947. признаје независност Египту, али задржава неке војне базе и контролу Суецког канала. Међутим, египатски владар Насер проглашава 1956. национализацију Суецког канала, после чега следи заједничка агресија Британије, Француске и Израела на Суец. Услед интервенције две суперсиле и ОУН, Британци и Французи се повлаче са Суеца, док ће односи Египта са Израелом бити и даље затегнути, у оквиру укупних израелско-арапских супротности.

Египат је у периоду председника Садата признао државу Израел и успоставио званичне односе са њом. Након убиства Садата следила је Мубаракова ера, која је у највећем задржала политику свог претходника, тежећи тражењу споразума на Блиском истоку, иза чега је стајао и интерес САД. Након тзв. „арапског пролећа” дошло је до смене Мубарака и до продужења неизвесности и нестабилности како у самом Египту, тако и на Блиском истоку. С озбиром на снагу Египта, величину његове територије, број становника, широки излаз на Медитеран и Црвено море, те поседовање Суецког канала, важност ове земље на Блиском истоку је веома важна.

У периоду након Другог светског рата Тито је успоставио одличне односе са Египтом у време Насера, док су данашњи односи између званичних Београда и Каира, коректни, али лишени ранијег значаја који су међусобно придавани у епохи покрета несврстаних.

Либија и Средоземље

Простор данашње Либије је био насељаван грчким, феничанским, а касније и римским колонијама, искључиво у самом обалном појасу. Рим је посео читаво приморје данашње Либије, у највећем током I века пре нове ере. Приликом поделе царства на Запад и Исток, Триполис је припао Западном Римском царству, а Киренајка Источном Римском царству. Због климе и педолошког покривача, само је најтањи обалски простор био насељен и коришћен, за разлику од Магреба, где је то био случај са знатно ширим приобалјем и чак делом копненог залеђа до другог планинског венца Атласа. У VI веку Јустинијан је повратио, између осталог, и читаву Северну Африку, рачунајући и Триполис. Међутим, крајем VII века Византија губи прво Киренајку, а потом и Триполис, као последицу продора Арабљана. То је било и дефинитивно повлачење Византије са простора данашње Либије. Следећих векова овај простор је био под арапским калифатима, да би у XVI веку био поседнут од Турака. Ове провинције су биле изузетно слабо насељене, а приобални део је често био стетиште гусара, који су пресретали

хришћансек лађе, а повремено би се усуђивали да похарају и приобаља хришћанских земаља.

Током XIX века арапске земље Северне Африке које су биле у поседу Отоманске империје пролазе кроз различите фазе превирања, страних притисака, али је само Либија остала у потпуности у поседу Турске. Међутим у италијанско-турском рату 1911–1912. Турска губи Либију коју поседују као своју колонију Италијани. Међутим тек ће следећих година италијанска војска успети да поседне и унутрашњост земље и да савлада оружани отпор арапског становништва. Следило је и усељавање италијанских колона, углавном у приобаљу Либије.

У Другом светском рату, овде су се водиле борбе снага Осовине и Британаца од средине 1940. до почетка 1943, када су осовинске снаге протеране из Либије, а борбе су се наставиле водити у Тунису све до половине те 1943. године.

Након Другог светског рата Либија је поседнута од британских снага, а област Фезан од француских. Године 1951, проглашена је независност Либије, а 1959. јој је прикључена област Фезан. У том периоду су откривена и огромна налазишта нафте, што ће имати далекосежне последице (позитивне) по привреду Либије и стандард њеног становништва.

Са 1770 км обале Либија је северноафричка држава која има највећи приступ Медитерану. У периоду вишедеценијске владавине Моамера Ел Гадафија ова земља је уз све противречности одсуства парламентарне демократије, развила своју привреду, изградила стандард и спроводила социјалну политику свог становништва, постала регионална економска сила, уз низ дотација другим сиромашнијим арапским земаљама. Након комбиноване унутрашње побуне организоване и дотиране споља, те директне агресије коју су према Либији (наводно само према режиму Гадафија) спровеле западне силе током 2011. године, уз више хиљада жртава једног вишемесечног оружаног сукоба, оборен је Гадафијев режим, он, многи чланови његове породице и врхова власти сурово ликвидирани, а у земљи завладало нередовно стање, са несигурним елементима нове власти. Због богатства своје нафте Либија је развила систем међународног транспорта, који се добрим делом спроводи преко танкерских терминала највећих лука, попут Триполија, Бенгазија, Бреге. Ел Завије, Мисурате, Ел Баиде.¹⁰³

Либија је захваљујући финансијској снази последњих деценија представљала једног од економских лидера у региону. Гадафијев режим је

¹⁰³ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ly.html>.

спроводио антиглобалистичку политику, и у дужем врменском периоду, заправо целокупној епохи монополаризма, пркосио САД-у и НАТО-у. Парадокс је, да је управо у периоду убрзанијег преласка монополарног светског система ка мултиполарном, дошло до агресије на Либију и обарања Гадафијевог режима комбинованим притисцима унутрашње побуне и стране интервенције (агресије). Либија је под Гадафијем ометала америчке планове у региону, дотирала финаснијски сиромашне арапске и муслиманске земље сахарског подручја, урадила много на стварању Афричке банке и покушаја стварања свеафричког јединства чиме би овај континент, а у сваком случају његов северни део, био отпорнији на западне притиске. Нарочито је Либија сметала регионалним плановима Израела, пошто се Гадафи показао као тврд противник јеврејске државе, и њене политике у региону. Нова Либија још није дефинитивно стала на ноге у смислу јасног дефинисања своје спољнополитичке платформе, што је и једна од последица различитих струја у њеном политичком систему које се боре међусобно за превласт, тако да је још нејасно да ли ће то бити прозападни политичари, или радикалнији исламски покрети, десничарски или пак леве оријентације.

Либија је у дугачкој епохи Гадафијевог владавања, успоставила одличне привредне и политичке односе са СФРЈ, а потом и са СРЈ, односно Србијом, где је истрајавала на непризнавању независности Косова и чак по том питању вршила утицај и на друге земље Африке и Блиског истока.

Тунис и Медитеран

Простор Туниса је био обухваћен најважнијим античким цивилизацијама, попут неких поморских колонија старе Грчке, феничанских, посебно Картагине као важне силе у Старом веку и најзад старог Рима. Због структуре своје територије, Тунис је у највећем био поседнут у овом периоду, што је са осталим северноафричким земљама био случај само уског приморског појаса. Пад и разарање Картагине 146 године пре нове ере, након три римско-пунска рата, представљао је један од најважнијих античких сукоба и дефинитивно устоличавање Рима као нове владајуће силе читавог Средоземља. Пропашћу Западног Римског царства у V веку, на простор данашњег Туниса продрли су и населили се Вандали. Почетком тридесетих година VI века Византија уништава државу Вандала и осваја ове просторе где влада у следећих око век и по, када Северну Африку заузимају Арабљани.¹⁰⁴

¹⁰⁴ Ларус Општа енциклопедија, Том три, Историја, Вук Карацић, Београд, 1973, стр. 290–299. Георгије Острогорски, *Историја Византије*.

Арабљанска владавина Тунисом је трајала све до XVI века, када потпада под врховну власт Отоманског царства. У том периоду Тунис постаје важно упориште гусара, који некад врше праве упаде у приморске области јужне Европе. Током турске владавине, нарочито од XVIII века, траје период постепеног осамостаљивања северноафричкихседа од централних власти у Истанбулу, што се посебно односи на Алжир и Тунис, а од прве половине XIX века, и на Египат.

Уједињена Италија посматра Тунис као на природни простор своје експанзије, но ипак је Француска 1882. године успела да ту наметне свој протекторат, што је додатно деловало на званични Рим да приступи тројном блоку Централних сила са Немачком и Аустро-Угарском. Француска је у Тунису доводила своје колоне и постепено га интегрисала са својим управним системом који је постојао већ више од пола века у суседном Алжиру. Након Првог светског рата, повећава се број француских и других европских колона у Тунису, па је тај удео премашавао 10 % читаве популације. У Другом светском рату Тунис су привремено поселе осовинске снаге, а након операције Торч (искрцавање, комбиновано са десантом англо-америчких трупа у Мароко и Алжир новембра 1942.) и победе савезника код Ел Аламејна почетком новембра 1942., долази до протеривања осовинских снага из Либије, па се у Тунису настављају борбе током читаве прве половине 1943. године. Након Другог светског рата расте покрет за независност. Најважнија цивилна лука у Тунису је заправо у његовом истоименом главном граду, док је Бизерта, најважнија војна лука. Тунис прво добија унутрашњу самоуправу 1955, а годину дана после тога и пуну независност, с тиме да су Французи још неко време задржали базу Бизерту. Током осмогодишњег рата у Алжиру 1954–1962, а нарочито од добијања независности Туниса, тунишка територија је била поприште деловања снага алжирског покрета отпора, нарочито уз алжирску границу. Лета 1961. године Француска је војно реаговала на тунишки покушај да се освоји Бизерта. Француска војна акција је била врло ефикасна и поразила је Тунижане, натерала их на узмицање и потписивање примирја на бази статуса кво. Французи су ипак у јесен 1963. напустили Бизерту и предали је Тунису.

Након добијања независности Туниса, највећи број Француза и осталих европских колона је постепено напуштао Тунис, истина не у тако наглom таласу као што је то био случај 1962. са Алжиром.

Тунис има географски положај окренутости Медитерану, далеко повољнију климу (као и друге земље Магреба) од Либије и Египта, па је временом постао значајна туристичка земља, са веома добро изграђеном

инфраструктуром хотела и других туристичких објеката. СФРЈ и Тунис су развили веома добре и пријатељске односе још из периода борбе Тунижана за деколонизацију, у чему су уживали максималну подршку Титовог режима. У деценијама по добијању независности ти односи су кулминирали преко покрета несврстаних. Након распада СФРЈ, СРЈ, а потом и Србија нису задржали интензитет сарадње на тако високом нивоу, због измењених околности.

Алжир и Средоземље

Алжирски простор је још у античко време био интересантан грчким поморцима и колонистима, а ту је временом растао утицај Феничана и Картагине. Међутим, након Пунских ратова простор Алжира постепено потпада под римску власт, што је утицало на његово цивилизацијско интегрисање са римском културом. Међутим, то се односило само на обалски појас и простор до планина Атласа, док је полупустињски и посебно пустињски део на југу, који заправо припада Сахари, био неприступачан и ретко насељен. У V веку пропада Западно Римско царство и у источном делу Алжира се успоставља држава Вандала, чије је средиште било у данашњем Тунису. Византија почетком тридесетих година VI века заузима Магреб, а простор Алжира држи следећих век и по, када су га освојили Арабљани-Мавари. Као и Тунис и друге северноафричке земље (сем Марока) Турци покоравају Алжир у XVI веку, заправо све до краја XVIII века номинално је признавана врховна власт Истанбула. Посебно је Алжир постао стециште гусара, а алжирски локални владар кедив, све више је концентисао моћ у својим рукама, сузбијао утицај гусара и локалних паша, те се еманциповоао од Истанбула. Почетком XIX века почиње пораст утицаја Француске, која је 1830. и војне акције освојила приморски део Алжира и прогласила својом територијом. Током следећих година долази до проширивања француског освајања Алжира, па је следећих деценија освојен и простор Сахаре, јужно од атласких планинских венаца. Масовно усељавање француских колона и других Европљана, створило је бројну популацију белих досељеника у приобалном равничарском подручју и до потискивања Арапа и Бербера ка унутрашњости. Алжир на тај начин постаје „продужетак Француске на другој обали Средоземног мора”, што је потврђено и кроз уставна решења Треће, Четврте и Пете републике, где се он дефинише као сасатавни део националне територије. Током Другог светског рата вишијевска Француска је задржала контролу над највећим делом француских колонија, где је веома важан био

Магреб. Десантна операција Торч Англо-Американаца новембра 1942. довела је до потпадање Алжира и Туниса, као и свих других преосталих француских колонија под контролу слободних Француза генерала Де Гола и англо-амерички утицај, пошто су Немци окупирали и територију вишијевске Француске. У Алжиру су до ослобођења Француске била седишта Привремене француске владе и Слободних Француза генерала Де Гола. Након Другог светског рата, број Француза и других Европљана настањених у Алжиру је премашивао 1,1 милион, што је чинило близу 15 % популације у земљи. Међутим, 1954. године избија оружана побуна, која је прерасла у осмогодишњи рат за независност Алжира. Године 1962. Алжир добија независност, што је довело до исељавања (егзодуса) готово читаве Европеидне популације из земље, од преко милион људи.

У данашњој популацији Алжираца, удео Бербера се процењује на између 20 до 25 %, иако и део арапског становништва има даље или ближе берберске корене. Савремени Бербери се одликују са једне стране у социјалном смислу превагом левих идеја, а у културном франкофонском културом, као контрастом у односу на притисак арабизације последњих деценија.¹⁰⁵

Алжир је у покрету несврстаних играо значајну улогу, где је развио присну сарадњу са Титовом СФРЈ, која је започета још у време рата за независност. У граду Алжиру је 1973. одржана Четврта конференција несврстаних земаља. Захваљујући пронађеном гасу у сахарском делу земље, Алжир је убрзао свој развој у последњим деценијама XX века. Међутим, још током деведесетих су започети унутрашњи сукоби са исламистима, што је однело велики број живота и сталну затегнутост ситуације на унутрашњем плану.

Широк излаз Алжира на Средоземље, је једна од његових најважнијих геополитичких предности. У приморју је највећа густина насељености и највећи градови-луке у земљи, попут главног града Алжира, потом Орана, Константина.

Мароко и Средоземље

За разлику од осталих земаља Магреба које су само Медитеранске земље, Мароко располаже са том предношћу да поред излаза на Средоземље, располаже и са излазом и на Атлантски океан. Током античке епохе, простор Марока није био обухваћен озбиљнијим колонизацијама Грка, мада су Феничани овде организовали неке своје мање поседе. Рим је освојио

¹⁰⁵ *Средоземље 80-их година*, зборник, Београд, 1984, стр. 135.

приморје данашњег Марока у првом веку нове ере. У време сеобе народа овде су прошли Вандали, али се нису задржавали, на свом походу ка Тунису и источном Алжиру где су створили своје краљевство. Средоземно приморје Марока је посела Византија у првој половини VI века. Нарочито је било важно византијско упориште Сеута које је задржано, као и највећи део мароканске средоземне обале, све до самог краја VII века, када су га освојили Арабљани, у свом незадрживом походу освајања Северне Африке и потом заузимања Шпаније. Арабљани су задржали своју власт над Мароком током читавог следећег миленијума, и дуже, пошто он није признавао врховну власт Истамбула, као остатак Северне Африке. Након пада Гранаде, последњег арабљанског упоришта у Шпанији крајем XV века, у Мароко долази до масовне миграције Мавара, али и Јевреја. Током нововековног периода Шпанци успевају да поседу неколико лука у медитеранском приобаљу Марока, пре свега Сеуту и Мелиљу, као и Оран у западном Алжиру. Марокански султанат успева да задржи своју независност и током XIX века, када је готово читав преостали део афричког континента, који није био дотле у колонијалном статусу, потпао под колонијалну владавину европских сила. Међутим, на почетку XX века, у оквиру две тзв. Мароканске кризе 1906. и 1911. Мароко је потпао под протекторат Француске, с тиме да је средоземна обала као и још неки поседи на мароканском југу припала Шпанији. Сам град Тангер са околином је добио специјалан издвојен положај и међународну управу европских сила. Управо у средоземном делу Марока који је потпао под шпанску колонијалну управу развио се оружани отпор који се ширио и на француски део Марока. Овај устанак је скршен двадесетих година, заједничком војном акцијом француских и шпанских трупа. У Мароку се населио и већи број европских колона, баш као и у Алжиру и Тунису, укупно нешто мање од једне десетине популације, углавном сконцентрисане у великим градовима, од којих је најважнија велика атлантска лука Казабланка. Током пола века француске колонијалне управе, Мароко се извесно развио у привредном и културном смислу, делом захваљујући и европској цивилизацији чији су носиоци управо били Французи и други колони. У Другом светском рату, Мароко је у периоду 1940-јесен 1942. био под врховном управом вишијевске Француске, да би након операције Торч новембра 1942. потпао под власт Слободних Француза Де Гола, а ту су делом биле стационариране и савезничке трупе.

Након Другог светског рата постепено јача покрет за независност, који је добио на замаху након манифестација грађанске непослушности већег дела арапског становништва и оружане побуне у Алжиру. Независност је добијена

1956. године, када је обновљена монархија. На тлу Марока, баш као и у случају Туниса, уз границу са Алжиром, све до краја алжирског сукоба 1962, били су сконцентрисани делови снага ФЛН, који су преко утврђених граничних линија, покушавали да продру у Алжир. Упркос томе, што је Мароко подржавао оружани покрет алжирског ФЛН за добијање независности, након 1962. године и стварања независног Алжира, између две земље је постојао начелан спор око разграничења у пустињској области. Крајем педесетих и Шпанија је дала независност свом делу Марока (назван Ел Риф), задржавши при томе две луке Сеуту и Мелиљу, као наводно саставни део шпанске територије све до данас. И лука Тангер са међународном управом је прикључена Мароку. У односу на Шпанију Мароко је добио и извесну корекцију границе на југу у односу на Шпанску западну Сахару, укључујући и енклаву-луку Сиди Ифни. Када је Западна Сахара добила независност од Мадрида 1976. Мароко је заузео највећи део Западне Сахаре, упркос томе што је ту већ деловао национални покрет отпора Полисарио.

Социјалистичка Југославија је подржавала покрет за независност у Мароку и имала добру сарадњу са овом земљом у оквиру покрета несврстаних. Извесни проблеми у односима су настали када је СФРЈ званично подржавала право Западне Сахаре за независност и оспаравала марокански интегритет над северним делом ове територије. Након распада СФРЈ, СРЈ задржава коректне односе са Рабатом, што се у највећем задржало и након 2006. године, када је у питању однос Србије и Марока. Две земље немају значајно развијену сарадњу, нити посебних културних додира, а званични односи су начелно коректни.

Црноморски регион

Од земаља Црноморског региона посебно је обрађена Русија, па ће овде бити речи о осталим земљама регије, сем Турске, која је већ анализирана у оквиру Средоземног басена.

Украјина

Украјина је, бар кад је у питању постсовјетски простор црноморског региона, иза Русије најважнија земља. Њено приморје је само делимично било обухваћено колонизацијама старих Грка у оквиру античке епохе. У Средњем веку, у западном делу обале данашње Украјине, имала је излаз на море Кијевска

Русија. Након најезде монголско-татарске у области Азова и Крима, учврстили су се Татари, чији је канат назван Кримски. Након продора Турака Османлија на Балкан и потом средњу Европу, читав простор црноморског басена је био под турском доминацијом, а Кримски канат је постао вазална област Отоманског царства. Током XVI и XVII века козаци украјинских степа све више притискају Кримски канат и турске поседе у црноморском приобаљу. То се посебно појачало након 1654. када се источна Украјина са Кијевом ујединила са Русијом. Крајем XVII века Петар Велики припаја град Азов Русији, али га губи после привременог пораза у рату са Турском 1711. Најзад 1735. Азоов је дефинитивно припојен Русији, да би током шездесетих и седамдесетих година у успешним ратовима које су Руси водили са Турцима била припојена читава северна црноморска обала, азовски басен и полуострво Крим. На тај начин је читава данашња украјинска обала била у саставу царске Русије. Како је на тим просторима дотле било насељено добрим делом муслиманско становништво које се са повлачењем турске власти делом иселило, долази до насељавања бројних Руса из унутрашњости царства.

Током XIX века гради се црноморска обала и она постаје једно од најважнијих, ако не и најважнија поморска фасада царске Русије. У том правцу су вршени ванредни покушаји да се прошири руски излаз на Црно море, и да се чак дође у ситуацију контроле морских теснаца Босфора и Дарданела. Руска улога у оквиру Источног питања, добрим делом је за свој коначни циљ имала освајање теснаца, или бар толико да до даљњег ни једна непријатељска сила не запоседне мореузе. Током Првог светског рата изгледало је да ће Русија успети у свом вишевековном циљу у правцу мореуза, будући да су остале силе Антанте, укључујући чак и Британију, биле спремне да поштују тај велики ратни циљ Русије. Међутим, Октобарска револуција је довела до важног преокрета у Русији, што је у највећем изменило геополитичку оријентацију руске државе. При том, је на крају Првог светског рата, стране интервенције и грађанског рата Русија остала без планираних проширења, и чак морала да се одрекне неких територија, попут Бесарбије, и извесне корекције границе према Турској, када је у питању Црноморски басен. На тај начин је чак важна лука Одеса на неки начин постала угрожена пошто је румунска граница била веома близу залива у којем се налаз овај град. У Другом светском рату, силе Осовине су успеле привремено да заузму читаву Украјину и да се приближе важној луци Новоросијск, али су принуђени на повлачење из читавог Црноморског басена закључно са 1944. годином.

Након Другог светског рата, потврђено је добијање Бесарбије (из 1940.), чиме су украјинске границе померене до самог ушћа Дунава у Црно море. Добијена Бесарабија је формирана као посебна совјетска република, сем црноморског приморја, које је уступљено Украјинској републици (као компензација је део територије источно од Дњестра, на његовом средњем току, уступљен републици Молдавији). Као врхунац за територијално ширење републике Украјине у саставу СССР, представља 1954. година, када се полуострво Крим поклања декретом овој републици од стране совјетског комунистичког вођства на челу са Хрушчовом, а одузима Руској републици у чијем је саставу дотле било. Након Другог светског рата украјинско приморје се брже развија, то нарочито важи за област туризма. Када је у питању етнички састав становништва Украјине, управо је на целокупном црноморском и азовском приморју доминантно руско и проруско становништво, све до крајње западне тачке, а то је ушће Дунава и граница са Румунијом.

Партија региона и КПУ редовно побеђују на овом подручју, а то су административне области гледано са истока на запад у азовском и црноморском приморју: Луганска област, Доњецка област, Запорошка област, Херсонска област, Кримска АР, град са специјалним статусом Севастопол, Николајевска област и Одеска област. Након краха „наранџасте револуције”, победама у изборном систему на председничким и локалним (2010), те парламентарним (2012), изборима проруских снага, дошло је до комплетног преокрета на власти у Украјини чиме се земља више везала за једну нову политику, веће сарадње са Русијом (договор о продужетку стационирања руске црноморске флоте у Севастопољу готово до средине века, прекид приближавања ка чланству у НАТО, наговештај узимања статуса посматрача у ШОС), и на унутрашњем плану (давање статуса руском језику као другом званичном у источној половини земље, укидање обележавања било каквих манифестација и сл. у односу на нацистичке колаборанте у Украјини из Другог светског рата и др.).

Сарадња Украјине и Србије је развијена, како на државном нивоу тако и на нивоу културне сарадње.

Привредна ситуација

Украјинска привреда се традиционално ослања на изузетно снажну пољопривреду, тешку индустрију, а последњих година све више и на терцијални сектор, укључујући туризам, саобраћај, па и трговину. У периоду

СССР Украјина је била у самом врху привредне развијености република, међутим од добијања независности њени економски показатељи су углавном у паду. Током петогодишњег периода председниковања Виктора Јушченка (2005-2010), Украјина је направила изванредан напредак у привредном домену, што је уз дистанцу према Русији, најважни разлог незадовољства грађана и његовог катастрофалног пораза већ у првом кругу председничких избора фебруара 2010. Заправо извесно оживљавање привреде је постигнуто управо у периоду када је председник владе био Јанукович (лето 2006-јесен 2007.), док је највећа криза погодила земљу у периоду када је премијерка била Јулија Тимошенко, што је само делом узроковано и ефектима светске економске кризе. Од почетка марта 2010. године комплетирани су политичке промене у Украјини, постављањем владе са већином из Партије региона и новим премијером Николом Азаровом. Лоше стање привреде ова влада је успела да колико-толико преокрене у правцу извесног раста и ублажавања лошег стања у социјалној структури становништва. Тако је упркос и даљем трајању економске кризе на западу, Украјина и током 2010. успела да оствари изванредан напредак у односу на претходну календарску годину по већини параметара¹⁰⁶, а то је у значајнијем виду остварено и следеће 2011. календарске године.¹⁰⁷ Са друге стране упркос извесном покретању опоравка украјинске привреде и даље је социјална ситуација у земљи прилично незадовољавајућа, добрим делом као последица лошег пословања у претходним годинама.

Привредна сарадња Србије и Украјине

У оквиру привредне сарадње СФРЈ са СССР, од укупно око 7 милијарди \$ последњих година осамдесетих на саму Украјину је отпадало око милијарду \$. Током деведесетих година, СР Југославија притиснута санкцијама наставила је привредну сарадњу са Украјином, али је дошло до промене асортимана до тадашње размене, као и до великих осцилација у оствареном обиму размене две земље. Током периода 2000-их долази до лаганог пораста међусобне размене, али се повећавао и дисбаланс у номиналном износу на штету Србије и Црне Горе.

¹⁰⁶ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&>.

¹⁰⁷ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&> Индустриска производња у Украјини у 2010. у односу на претходну 2009. је порасла 11 %, а следеће 2011. још 7 %. Пољопривредна производња је стагнирала у 2010, а у 2011. напредовала чак 15 %. У спољнотрговинском пословању у обе године 2010. и 2011. забележен је пораст од по једне трећине и то приближно равномерно, како увоза, тако и извоза.

Доласком на власт Јануковича и нове владе Азарова, у календарској 2010. долази до пораста укупне спољнотрговинске размене две земље за око 10 %, а приближно за толико је растао у номиналном износу увоз и извоз билатералне размене две земље. Међутим у 2011. години, долази до осетнијег пораста међусобне размене две земље, па је тако српски извоз у Украјину порастао на рекордних 210 милиона \$, али је са друге стране увоз из Украјине порастао несразмерно више на близу 380 милиона \$. Тако је и дебаланс билатералне спољнотрговинске размене две земље порастао на чак око 170 милиона \$. То би на неки начин могао да буде и индикатор укупне снаге две привреде у овом двогодишњем периоду, где она у Србији има силазне показатеље, а економија Украјине, се у овом периоду налази у благом порасту.¹⁰⁸ У том правцу покривеност српског увоза из Украјине извозом је у периоду 2005-2008. износила око једне трећине, да би се у периоду последњих година попела на близу две трећине. У првом кварталу 2012. године опште тенденције из претходне године су задржане, с тим да је укупна размена између две земље умањена номинално за око једну трећину.

Анализирано по структури робне размене две земље, можемо доћи до следећих закључака. У структури увоза из Украјине доминирају руде и отпаци од метала са чак 53 % укупног номиналног износа. Томе треба додати и увоз из Украјине каменог угља (4 % свог увоза), те гвожђе и челик (16 %). На вештачка ђубрива отпада чак 13 % српског увоза из Украјине.¹⁰⁹

¹⁰⁸ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&> Табела привредне сарадње и њене структуре за период 2005-2011. година Рецимо 2006. српски извоз у Украјину је износио номинално око 120 милиона \$, а увоз је био више него дупло већи. Следеће две године долази до пораста номиналног износа српског увоза у Украјину, па је 2008. достигао износ од преко 200 милиона \$. Међутим, у исто време је српски увоз из Украјине вишеструко растао, па је тако 2007. износио око 380 милиона \$, а следеће 2008. премашивао 600 милиона \$. Дакле дебаланс спољнотрговинске размене на српској страни износио је 2006. нешто мање од 140 милиона \$, следеће 2007. је порастао на преко 200 милиона \$, да би 2008. достигао рекордних преко 400 милиона \$. Године 2009. долази до драстичног спољнотрговинског салда између две земље, проузрокован посебно великим унутрашњоекономским тешкоћама, које су само делом биле под утицајем и таласа светске економске кризе. Заправо, дошло је до екстремног смањења износа украјинског извоза у Србију, на свега једну трећину износа претходне године, дакле он је 2009. износио нешто преко 200 милиона \$, док се српски извоз смањио на око 180 милиона \$, чиме је и дебаланс размене две земље изразито умањен на нешто испод 50 милиона \$.

¹⁰⁹ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=54&p=1&pp=0&> Графикони и табеле структуре билатералне сарадње.

У структури српског извоза у Украјину, издвајају се нафта и нафтни деривати (40 %), електричне машине и апарати (4 %), медицински и фармацијски производи (4 %), остали готови производи (24 %), производи од дрвета (7 %).

Дакле поред тога што је дебаланс у спољнотрговинској билатералној размени две земље сталан, у корист Украјине, сама структура указује на доминацију увоза сировина и полупроизвода из Украјине, док је српски извоз нешто разуђенији, са истакнутим учешћем готових производа од преко једне трећине номиналног износа. За разлику од трговинске сарадње са Русијом где су компаративне предности српске стране у пољопривредним производима, а руске у енергентима (племенитим металима, дрветом и др), спољнотрговинска размена Србије и Украјине нема тако изражене адуте. Насупрот томе, Украјина обилује снажном пољопривредом и повољним физичкогеографским факторима за њен развој, а и сама је дефицитарна у енергетском сектору, што се у размени са Србијом читава и у увозу нафтних деривата. Са друге стране српска индустрија је заинтересована за увоз руде метала из Украјине, посебно гвожђа, камени угаљ и др. Србија Украјини може да понуди за извоз, између осталог дрво и прерађевине од дрвета, прерађевине енергетског сектора, разне готове производе који својом приступачном ценом могу наћи места на широком украјинском тржишту, и посебно грађевинарство.

Две земље међусобно могу проширити сарадњу у оквиру војно-индустријског комплекса, саобраћаја, посебно по питању Дунава, обостране користи од развоја туризма. Војна неутралност две земље, сродност народа и култура и историјска повезаност такође је важан фактор продубљивања сарадње. Украјина је за Србију додатно важна и због стаменог става званичног Кијева по питању територијалног интегритета Србије (питање Косова и Метохије). У периоду од како је председник Јанукович дошао на власт, овај принципијелан став званичног Кијева према поштовању територијалног интегритета Србије, који је иначе у складу и са ставом украјинског јавног мњења, додатно је оснажен.

Румунија и Медитеран

Простор данашње Румуније није посебно био обухваћен античким цивилизацијама, где је углавном изузетак период римског освајања, који је уследио тек почетком II века нове ере, а потом је тадашња провинција Дакија напуштена у другој половини III века. Но када је у питању данашња Добруца,

односно приморски део Румуније, он је био у саставу Римског царства знатно дуже. Након поделе царства на исток и запад, Добруца је потпала под Источно Римско царство, и остала у његовом саставу прилично дуго. Од настанка Бугарске државе, Добруца повремено потпада и под бугарску власт, али се опет враћа под Византију. Последњи пут Добруца је припадала Византији крајем XIII века.

Током Средњег века на простору данашње Румуније се образују феудалне државе Влашка и Молдавија, али је западни део, Ердељ (Трансилванија) углавном био у саставу Угарске. Након турске најезде, од половине XVI века, и пораза Угарске, све три области су постали вазали Турске, али су сачувале своју унутрашњу независност. Добруца је са друге стране директно потпала под турску власт, као и румунски део Баната. Крајем XVII и почетком XVIII века, долази до ослобађања Баната и престанка вазалног положаја Ердеља који се интегришу у Хабсбуршку монархију. Влашка и Молдавија задржавају вазални однос, али и унутрашњу независност и у следећим епохама, све док 1859. нису прогласиле своју потпуну независност, а 1861. и уједињење у државу Румунију. Још 1856. на Париском мировном уговору Молдавија је добила део јужне Бесарабије са излазом на Црно море, које је 1878 морала предати Русији, али је зато добила Добруцу. Томе је претходила Велика источна криза 1875–1878. где је Румунија 1877–1878. ушла у сукоб против Турске заједно са Русијом, и извојевана је ратна победа. Румунија није била у том периоду посебно оријентисана на морском правцу, али је изградила луку Констанцу и део флоте. У Другом Балканском рату она користи пораз Бугарске и узима јој јужну Добруцу. Румунија је била окренута ка Ердељу (Трансилванији) покушавајући да је одузме од Угарске (Аустро-Угарске) за шта јој се указала прилика у Првом светском рату у који она улази 1916. године на страни Антанте и тесно сарађује са Русијом. Међутим, након револуције у Русији, долази до њеног повлачења из рата, што доводи и до војног пораза Румуније и потписивања примирја. Међутим, како су Централне силе почеле губити рат на његовом самом крају 1918. Румунија је обновила непријатељство према њима и на мировном уговору у Версају добила огромна територијална проширења – Трансилванију и Буковину од Аустро-Угарске, Бесарабију од царске Русије. У међуратном периоду Румунија поседује највећи излаз на Црно море у својој историји, пошто располаже и приморјем Бесарбије и јужном Добруцом.

Након Другог светског рата изгубљене су мировним уговором и Бесарабија и јужна Добруца (због тога што је Румунија пришла Тројном пакту и ратовала до 1944. на страни сила Осовине). Румунија у

социјалистичком периоду, све више користи Добруцу у правцу развоја флоте и туризма. Заинтересованост Румуније за Црноморски регион расте, паралелно са покушајем дефинисања њених геополитичких приоритета, који су рецимо, у читавом нововековном периоду били прилично релативни и брзо се мењали. Тако је Румунија у периоду до краја XIX века сматрала Турску за свог противника и тесно сарађивала са Русијом и осталим православним балканским народима у ослободилачким ратовима против ње. Са друге стране Аустро-Угарска се све више дефинише као противник, нарочито после 1878. када се губи копнена граница са Турском, када је добијена Добруца, али се Русији морао вратити дотадашњи излаз на море преко бесарбског приморја. Због тога делом расте ривалитет и према Русији, због жеље да се дође до Бесарбије (данашњи назив Молдавија). Подељеност румунске елите по спољнополитичким приоритетима тог времена можемо сагледати и у чињеници да је Румунија споразумом пришла Централним силама крајем XIX века да би у Први светски рат, након много двоумљења ушла управо на страни Антанте и савезништва са Русијом. Међутим, након револуције у Русији, Румунија склапа сепаратни мир са Централним силама, што је само донекле разумљиво, њеном тадашњом очајном ситуацијом на фронтovima и окупацијом од стране Централних сила већег дела земље. Међутим, савезништво са Русијом у раијим епохама и светском рату није спречило Букурешт да се умеша у грађански рат на руским просторима и да отме Бесарбију, што ни нове совјетске власти нису желеле да прихвате.

У међуратном периоду неодлучност Румуна у геополитичком опредељењу је чак порасло, и крајем тридесетих достигло врхунац. У периоду доминације Француске Румунија је била чланица Мале антанте и прилично поуздан савезник Париза. Међутим у другој половини тридесетих година због јачања Немачке и смене дугогодишњег министра спољних послова и франкофила Титулескуа званични Букурешт се окреће више Немачкој и Италији. Однос са Москвом је био оптерећен Бесарбским проблемом, али је варирао, од крајњег неповерења и непријатељства, до спремности на сарадњу и подршком у односу на осовинске силе. Југословенски амбасадор уочи почетка Другог светског рата у Букурешту Јован Дучић, је био свестан подељености румунске елите и симпатија становништва између више сила – Француске, Немачке, Италије, СССР, Британије, а у погледу идеологије на демократе, профашисте (Кодреану, касније у мањој мери Антонеску), комунисте и др. На почетку Другог светског рата Румунија се држи независном са преовлађујућим франкофилством, али се од средине 1940. суочава са притиском фашистичких

сила. Тако је преко Прве и Друге Бечке арбитраже земља фактички раскомадана, а потом приступа Тројном пакту са новим пронацистичким режимом Антонескуа. То је доводи до учешћа у нападу на СССР (претходно је у априлу одбијено учешће од стране Румуније у нападу Осовинске коалиције на Југославију). Тај рат се за Румунију неславно завршио, пошто због сталног напредовања Црвене армије све до румунских граница августа 1944. долази до преврата и са новом владом долази до напуштања сила Осовине и наставак рата на страни Антифашистичке коалиције. На крају рата Румунија ипак није третирана на мировној конференцији као антифашистичка сила, већ са статусом бивше осовинске земље.

У послератном периоду Румунија као социјалистичка земља постаје члан Источног блока и Варшавског уговора, али након преврата 1990. улази у транзицију, и у последњој деценији постаје члан НАТО и ЕУ. Због претензија према Молдавији (Бесарбији) долази у поларизацију интереса у односу на Русију па и Украјину, посебно због Придњестровља. У протекле две деценије на власти су се смењивали углавном прозападне и просоцијалистичке снаге, где су ове друге имале нешто више разумевања и за Русију, а не само окренутост према западу. Када су у питању прозападне снаге постојала је и међу њима извесна нијансираност на оне који су спремни на сарадњу са САД и чак инсталацију тзв. Ракетног штита (Басеску) и оних који су за политику ЕУ и суптилније односе са Истоком, што све заједно поларизује и даље румунско друштво и његову политичку сцену.

Када су пак у питању односи са Србијом и српским фактором у целини, они су традиционално прожети савезништвом и пријатељством, те у сваком случају одсуством непријатељстава. То је прво било исказано вишевековном сарадњом у правцу борбе против Турске и заједничким ослободилачким напорима, где је румунска страна због свог географског положаја и вазалног статуса њихових земаља била у извесно повољнијем статусу од српских земаља током већег дела епохе Новог века. Рецимо у последњим деценијама Новог века, Румунија и са друге стране Србија и Црна Гора су ратовали на истој страни 1877–1878, потом у Другом Балканском рату 1913. и у Првом светском рату. Чак и у Другом светском рату Румунија која је непосредно пре тога приступила у изнудици Тројном пакту одбија да учествује у нападу и распарчавању Краљевине Југославије пролећа 1941. У послератном периоду Титов и режим Чаушескуа су одражавали добре односе, као и Милошевић и социјалиста Илијеску деведесетих. Деведесетих се држање Румуније према СРЈ никако не може третирати као непријатељско, напротив у многим случајевима се могла констатовати наклоност по више питања.

Међутим, спремност председника Румуније Трајана Басескуа, да се определи за геополитичку варијанту противљења Русији по питању покушаја анексије Молдавије (Бесарбије) и оспоравања легитимитета Придњестровске области, представља нови изазов у региону. У том правцу се сматра прилично опасним његово опредељење да се омогући Американцима планирана инсталација тзв. Ракетног штита баш на румунској територији.¹¹⁰

Молдавија и Медитеран

Република Молдавија, познатија као Бесарбија, је први пут стекла своју самосталност распадом СССР децембра 1991. године. Бесарбија као покрајина је имала излаз на Црно море између Дњестра и ушћа Дунава. Међутим, у оквиру административног уређења СССР од тренутка прикључења Бесарбије у његов састав 1940. приморски део је готово у потпуности припојен Украјини, а са друге стране је „Социјалистичкој републици Молдавији” пропојена Придњестровска област у средњем току Дњестра са источне стране (лева обала Дњестра). Након распада СССР међутим, Придњестровље, апсолутно насељено руским и украјинским становништвом се отцепљује, и тај *status quo* је опстао до данас. Молдавија има готово занемарљив излаз данас на Црно море у оквиру ширег ушћа реке Дњестар, док у приморском делу који данас припада Украјини, а административно Одеској области, апсолутну већину чини украјинско и руско становништво.

Бугарска и Средоземље

Још у античком периоду данашње бугарско црноморско приморје је било запоседано грчким колонијама. Ове просторе је потом запосело Римско царство, а у оквиру поделе на Западно и Источно Римско царство, читава Бугарска је припадала Источном Римском царству, а приморје је било због близине Константинопољу једно од централних делова царства, густо насељено и уређено.

Бугарска је успевала током Средњег века у више наврата да добије своју независност, али је и тада у односу на своје данашње црноморско приморје само мањим делом успевала да га запоседне и то углавном у његовом северном

¹¹⁰ Имајући у виду променљивост међународног поретка и посебно нестабилност унутрашње румунске политичке сцене, остаје да се види да ли ће планирани амерички ракетни штит и бити следећих година постављен у Румунији.

делу. Разлог томе можемо посматрати у супериорности византијске морнарице, али и због чињенице да је близина Цариграда утицала да се ови делови царства најјешће бране. Међутим, након 1204. чак и после обнове царства 1261. Византија битно слаби, тако да је средњовековна Бугарска успела да добије широк излаз на Црно Море. После потпадања под турску власт крајем XIV века, читава Бугарска се налази под турским ропством у следећих готово петсто година, да би своје ослобођење постигла путем руских армија и делом сопствене побуне 1878. Тада је добијен и излаз на Црно море, који је извесно проширен након Балканских ратова, с тиме да су највеће тековине Првог балканског рата за Бугарску изгубљене 1913. када је између осталог и Румунија освојила јужну Добруцу. Бугарска користи излаз на Црно море и посебно развија две велике луке Варну и Бургас. Након Другог светског рата добила је назад јужну Добруцу од Румуније и тако ојачала свој излаз на Црно море. Бугарска је и у периоду 1912–1918. располагала са излазом и на Егејско море у Западној Тракији, које је изгубила у корист Грчке на крају Првог светског рата због учешћа у њему на страни Централних сила.

Данашња поморска оријентација Бугарске је нешто ојачана развојем читаве области црноморског приморја, изградњом туристичких капацитета и порастом две највеће луке Варне и Бургаса, који су после Софије и Пловдива најзначајнији градови у земљи.

Односи Срба и Бугара су током историје имали променљив карактер, али до 1913. године они се могу назвати пријатељским и чак братским. У позном Средњем веку два народа су се заједно борили против турске најезде. Током вишевековног турског ропства та сарадња је била усмерена на културну блискост, посебно у односима са Русијом и Патријаршијом у Цариграду, заједничким византијским културним обрасцем и словенством. Током XIX века формирањем српске државности, Србија постаје светионик слободе и помагања бугарским ослободилачким напорима. Несретни и неуспешни рат који је аустрофил краљ Милан Обреновић водио 1885. приликом бугарског уједињења, оставиће први ожиљак на односе два народа. Сарадња у борби против Турака 1912. крунисана је заједничком победом и протеривањем Османлија. Међутим Други Балкански рат, и потом бугарско лутање у Првом и Другом светском рату, где су се борили на страни Немачке, довело је до захлађивања односа два народа у односу на читаву дотадашњу историју. Након Другог светског рата долази до побољшавања односа два народа, а у последње две деценије, које су биле посебно тешке за Србе, Бугарска се држала врло коректно, чак и благонаклоно, што даје нову перспективу српско-бугарских односа.

Грузија

Грузија је као независна држава егзистирала још у Старом и Средњем веку. Грузини су због свог православља вековима сарађивали са Русијом у правцу покушаја одолевања експанзији муслиманских освајача. У том правцу је припајање Грузије Руском царству током XVIII века посматрано и као циљ ослобођења. Међутим, од XX века се јављају еманципаторске тежње Грузина, што је делимично остварено статусом Грузије као једне од федералних република у оквиру СССР. Нуклеус проблема на линији Тбилиси – Москва у периоду након распада СССР, је у чињеници да су се две дотле аутономне републике Абхазија и Јужна Осетија отцепиле од Грузије у тренутку добијања грузијске независности 1992, користећи елементе тадашњег совјетског устава. Рат на Кавказу 2008. и признавање независности Абхазије и Јужне Осетије од стране Русије и даље усложњава односе Москве и Тбилисија. Перспективе за њихово побољшање постоје након пораза Сакашвилијеве странке на парламентарним изборима 2012. Амерички утицај у последњој деценији у Грузији је био доминантан, након Сакашвилијевог доласка на власт у тзв. „обојеној револуцији”. Међутим, скромни напредак у економској сфери, праћен неуспесима у покушају реинтеграције отцепљених Абхазије и Јужне Осетије, те драстично погоршавање односа са традиционалном пријатељском силом и најважнијим економским партнером Русијом, допринели су паду популарности Сакашвилија, што је резултирало и његовим постепеним силаском са власти у Грузији.

Грузија има традицију окренутости и поморској оријентацији, где су њене најважније луке Поти и Батуми. Абхазија има изузетно дугу црноморску обалу, са великом луком и градом-престоницом Сухуми.

Средоземље на почетку ХХI века

Средоземље данас представља још увек једну од најважнијих светских регија. Оно и даље има велики геостратешки, саобраћајни, политички и привредни значај. После више векова у цивилизацијском смислу, оно је раскрсница и стециште више цивилизација. Француско, па и италијанско приморје персонификује део Запада, и то онај развијени део Европе, док је то у мањој мери и приморје Шпаније. Балкан представља специфичан европски регион, имајући у виду његово историјско наслеђе и укрштање геополитичких интереса великих сила на њему, као и преплитање различитих културних утицаја. Црноморски басен је под снажним утицајем руског културног обрасца (северни и источни део) и византијског наслеђа у целини, али и конгломерат других културних утицаја, посебно имајући у виду Турску.

Са друге стране Блиски исток и Северна Африка представљају сасвим други цивилизацијски оквир, – тзв. Оријент и исламски свет. Изузетак је Израел, који се издваја у односу на окружење, као и хришћани који живе у Либану и у мањој мери неким другим деловима регије (и то свуда као мањина). Ако се ствари посматрају религијски хришћанство доминира у европским регијама Средоземља, док је у случају азијског и афричког медитеранског приобаља у питању ислам, а изузетак Израел. Прецизније, католичанство доминира у Шпанији, Француској, Италији, Словенији и Хрватској, а православље у Србији, Црној Гори, Грчкој и европском делу Црноморског басена (Бугарској, Румунији, Молдавији, Украјини, Русији и Грузији). Ислам је већинска вероисповест на читавом средоземном приморју Блиског истока и Северне Африке, изузев Ираела и хришћанског дела Либана. Када су у питању велике народне групе Романи насељавају читаво Средоземље западно (европско) – Шпанију, Француску, Италију, а у Црноморској регији и Румунију и Молдавију. Словени обухватају приморје бивше Југославије и у Црноморској регији Бугарску, Украјину и Русију. Арапи насељавају Северну Африку и Сирију и Либан. Туркофонски народи Турску и Азербејџан. Преостали народи су ван великих народносних група, као што су Грци, Албанци, Јевреји, Грузини.

У басену Средоземља данас су практично све земље са капиталистичким друштвеним уређењем, док је рецимо још 1990. године било битно друкчије. Тада су сем Грчке (и европског дела Турске) све земље Балакана биле

социјалистичке, чему треба додати и СССР, док је у Северној Африци и Блиском истоку, њих неколико имало претежно социјалистичко уређење или нешто слично њему (Алжир, па и Либија и др.).

Данас геополитички посматрано, на подручју Средоземног басена се преламају интереси најзначајнијих светских сила. САД, иако номинално не припадају Средоземним државама, имају велики утицај у њему, пре свега као таласократска сила и она која има пресудан утицај у НАТО, заузима можда још увек најзначајнију улогу у самом Средоземљу. Заједно са њима делује и Британија, која је традиционално утицајна на морима. Израел, иако деценијама амерички савезник, нема до краја подударну политику са Вашингтоном, у неким случајевима њихови интереси по неким питањима су битно различити. Русија, која је након распада СССР, битно умањила свој утицај у Средоземном басену, у периоду дужем од последње деценије, стално јача своју позицију. Ту су и аутохтоне силе Медитерана у најужем смислу, попут Француске и у мањој мери Италије, па и Шпаније, које имају утицај претежно у западном делу Средоземног басена. Европска унија такође има своју укупну политику коју спроводи и на простору Медитерана, мада је она заправо синтеза индивидуалних интереса земаља чланица. Међутим, кроз званичну политику ЕУ највише се испољава интерес Немачке, земље која нема директан излаз на Медитеран.¹¹¹ Новост је утицај Кине у овој великој регији, чему треба додати и наговештај утицаја Индије. У источном Средоземљу, евидентан је пораст утицаја Турске, док Грчка, захваљујући свом изванредном географском положају, поседовању читавог архипелага Егеја укључујући Крит, представља респектабилну поморску земљу у средишњем делу Средоземља.

Економски аспект земаља Средоземља¹¹²

Посматрајући Средоземни басен у привредном смислу, уочава се разлика између развијених економија западне Европе, пре свега Француске, потом Италије (где су изражене разлике између развијеног севера и сиромашнијег југа), затим и Шпаније која је последњих пар деценија успела да ухвати

¹¹¹ *Dialogue between peoples and cultures in the Euro/Mediterranean area: Report by the High-Level Advisory Group established at the initiative of the President of the European Commission, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 2004.*

¹¹² У овом делу нису посебно обрађиване економије земаља који су овај аспект анализе темељно прошле у претходном делу рада, попут Русије, Украјине, Турске.

известан прикључак ка западноевропским економијама и осталих регија, посебно северноафричких и Блискоисточних које видно заостају. Земље Балкана (сем углавном Словеније) имају слабију привредну снагу у односу на западноевропске државе. Русија је у узлету у протеклој деценији и са капиталним природним ресурсима планетарног значаја. Са друге стране Украјина, слично осталим бившим социјалистичким земљама у транзицији је доживела реалана привредни пад у протекле две деценије (то се односи и на бивше социјалистичке земље Балкана и црноморске регије). Од привреда Блиског истока далеко је развијенији од осталих Израел, док Турска упадљиво напредује протеклих година и покушава да ухвати прикључак са средње развијеним привредама ЕУ, што је још увек неостварен циљ. Израел видно одскаче по достигнутом БДП по становнику у односу на околне арапске земље.

Шпанија

Шпанија има површину од око 506 000 км кв са 46 милиона становника. У односу на суседну Француску, од које је тек нешто мања територијом, има структуру рељефа са несразмерно мање равница и нижих побрђа, а доминира брдовита и планинска структура рељефа. Располаже са извесним рудама обојених метала од којих је жива од посебног значаја јер је ту њено најважније налазиште у Европи. Радна снага износи око 23 милион људи, међутим у последње време земља улази у зону привредне нестабилности са готово 25 % незапослених, а поред тога долази до енормног пораста државног дуга. Пре кризе Шпанија је била девета земља по снази економије у свету и седма у Европи. БДП по становнику је око 30 000 \$. Туризам и саобраћај представљају гране привреде које доносе запажене приходе, мада су у протекла четврт века од уласка у ЕУ побољшане и друге гране привреде, укључујући и пољопривреду и неке индустријске гране. Привредна размена са Србијом је скромна (око 200 милиона \$ 2011.) где је однос између увоза и извоза неповољан по нашу земљу (приближно 1:3).

Француска

Француска је најразвијенија привредно земља Средоземног басена, а у свету по снази економије заузима пето место. Има посебно развијен енергетски сектор (друга у свету у производњи нуклеарне енергије и високо котирана по производњи електричне струје), пољопривреду (водећу у ЕУ) и услуге (водећа у свету по приходима од туризма номинално израженим,

развијене и друге привредне гране терцијалног сектора), док су у области индустрије развијене прехранбена, хемијска и петрохемијска, аутомобилска, металургија, електроника и биотехнологија.¹¹³ Француска заузима десето место у укупном билансу српског увоза, и исто место у укупном билансу српског извоза (2011. година). Покривеност увоза из Француске, српским извозом у њу, је око 50 %.

Италија

Италија заузима централно место у Средоземљу, те иако је по површини пространија више од два пута од Грчке има скоро дупло мању дужину обале (7500 км), што је последица њене слабије разуђености. Са друге стране Италија је једна од најразвијенијих средоземних земаља, посматрано по друштвеном бруто производу по становнику, који је 2011. износио око 30000 \$. Италија има око 60 милиона становника, а радна снага се процењује на око 25 милиона људи. Најразвијеније гране привреде су прехранбени производи, текстилна индустрија, прерада дрвета и израда намештаја, аутомобилска индустрија, хемијска индустрија, транспорт и туризам.¹¹⁴ Италија је трећи по важности спољнотрговински партнер Србије.

Грчка

Грчка има површину од 132 000 км, 10,7 милиона становника и чак 13 676 км дугу обалу, са око 6000 већих и мањих острва. Туризам доноси око 18% националног БДП. Грчка располаже чак са око 9 % светске трговачке флоте, што је више од половине флоте ЕУ. Пирејска лука је по значају пета лука у свету. Грчка флота покрива и скоро петину светске тежине товара.¹¹⁵ Покривеност увоза извозом је око 45 %. Развијена је прехранбена индустрија (хране и пића), хемијска (енергетика), текстилна и метална индустрија.

Грчка ужива велике компаративне предности у домену услуга и производње суптропских па и тропских пољопривредних производа у односу на остале земље ЕУ и европског окружења. У домену услуга поред великих прихода од туризма, развијен је саобраћај и трговина. Последњих година се налази у великим финансијским тешкоћама, које погађају чак и еврозону у

¹¹³ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=56&p=1&pp=0&>.

¹¹⁴ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=42&p=1&pp=0&>.

¹¹⁵ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=39&p=1&pp=0&>.

целини. Индустрија се развија пре свега у домену прехранбене, хемијска индустрија, текстилна и др. Енергетски сектор је такође у експанзији последњих пар деценија. Од око 10,7 милиона становника, на радну снагу одпада око 5 милиона, а незапосленост износи 17 %. ДБП по становнику је 27600 \$ 2011. године, али због велике задужености земље читава привреда је у кризи. Просечан извоз из Србије у Грчку је око 200 милиона \$ протеклих неколико година, а увоз око 250 милиона \$.¹¹⁶

Словенија

По елементима тзв. тврде моћи, ради се о мањој земљи (20 273 км кв површине и око 2 милиона становника, са релативним сиромаштвом природних ресурса), али са прилично развијеном привредом и високим БДП по становнику од чак 29 000 \$.¹¹⁷ Посебно је развијена и разноврсна индустрија, али се развија и сектор услуга и у квалитативном смислу пољопривреда. У спољнотрговинској сарадњи са Словенијом, Србија последњих година успева да задржи приближан паритет (по око пола милијарде \$ увоза и извоза), али заостаје по питању улагања капитала и куповине ресурса, развијања делатности својих фирми у Словенији у односу на деловање словеначких фирми у Србији.

Хрватска

Хрватска заузима највећи део источне обале Јадранског мора. Са свега 56 000 км кв, и око 4,5 милиона становника, она располаже БДП по глави становника од око 13 000 \$ (2011). Од привредних грана развијен је терцијални сектор, пре свега туризам. У индустрији предњачи прехранбени сектор, потом хемијска и нафтнопрерађивачка индустрија, бродоградња. Пољопривреда је развијена, и захваљујући различитим климатским типовима, прилично разноврсна.¹¹⁸ У спољнотрговинској размени између Србије и Хрватске последњих година је успостављен приближан паритет, али је слично економској сарадњи са Словенијом, и у овом случају, Србија подређена када је у питању биланс улагања у Хрватску (несразмерно мањи) у односу на хрватска улагања и куповине фирми у Србији.

¹¹⁶ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=39&p=1&pp=0&>.

¹¹⁷ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=822&p=1&pp=0&>.

¹¹⁸ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=821&p=1&pp=0&>.

Босна и Херцеговина

Босна и Херцеговина се дели на два ентитета, Муслиманско-хрватску федерацију и Републику Српску. Муслиманско-хрватска федерација има нешто више развијену индустрију и густину насељености, док је Република Српска са погоднијим условима за развој свих видова пољопривреде, нарочито аграра, а располаже и са изванредним енергетским потенцијалом (посебно електричне струје). Оба ентитета располажу са извесним резервама налазишта руда и минерала, те шумским сектором. Спољнотрговинска сарадња Србије са БиХ је развијена, приближно око 2 милијарде \$, од чега је двоструко већи српски извоз од увоза. Већи део сарадње је са Републиком Српском.

Црна Гора

Црна Гора је практично по свим важнијим подацима најмања балканска земља, и једна од најмањих (по површини територије и броју становника) у Средоземном басену. Године 2011. БДП по становнику је износио 4780 еура. Важније приведне гране су туризам и услуге у целини. Пољопривреда нема посебне услове за развој имајући у виду морфометријску структуру рељефа и педолошки покривач, што не важи за сточарство, средоземне културе и јужно воће, винарство, рибарство. Од важнијих природних ресурса Располаже шумама и рудама алуминијума и угља. У спољнотрговинској сарадњи са Црном Гором, Србија остварује вишеструки суфицит (2011. од око милијарду \$, близу 90 % се односи на извоз Србије у Црну Гору).¹¹⁹

Албанија

Ради се о релативно сиромашној земљи, скромне величине (28 000 км кв и око 2,8 милиона становника), са развојем пољопривреде (у централном делу земље и у долинама аграра, у осталим крајевима претежно сточарства), док је од индустрије развијена прехранбена, текстилна, и у мањој мери хемијска и дрвнопрерађивачка. Према проценама за 2011. годину, Албанија је по висини оствареног БДП од 13,3 милијарде \$ заузела 116 место у свету. БДП по глави становника износио је за 2011. годину око 7800 \$. Покривеност увоза извозом у 2011. години је била тек око једне трећине. Процена радне снаге је на око милион људи, а незапосленост је око 15 %.¹²⁰

¹¹⁹ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=824&p=1&pp=0&>.

¹²⁰ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=33&p=1&pp=0&>.

Кипар

Кипар је подељено острво на већи грчки и мањи турски део. Укупна површина је 9200 км кв, а број становника је 1,2 милиона. БДП по становнику грчког дела острва је чак 29 100 \$, што је слично Италији и другим развијеним западноевропским земљама. Главне привредне гране су пољопривреда и терцијални сектор (туризам, трговина, саобраћај). Спољнотрговинска сарадња са Србијом веома развијена, биланс у 2011. години је 35 милиона \$, од чега је само око 2 милиона увоз у Србију, све остало је српски извоз.¹²¹

Сирија

Сирија располаже територијом од 184 000 км кв и са популацијом од 19 милиона становника. У привредном домену развијени су посебно експлоатација нафте и гаса (иако се не располаже са посебно великим резервама), те индустрија (текстилна, прехранбена и машиноградња), производња електричне енергије, те пољопривреда (производња памука, маслиново уље и уљарице у целини, дуван, агруми), а у рударству се највише експлоатишу фосфати.¹²² Последњих пар деценија се убрзано развија терцијални сектор, посебно туризам и саобраћај.

Либан

Ради се о малој земљи повољног географског положаја и широког изласка на Медитеран. Површина је свега око 10 500 км кв, а има близу четири милиона становника и једну од највећих густина насељености у медитерану. Привреду чине пре свега финансијске услуге, потом туризам и пољопривреда.¹²³

Израел

Иако има само око 20 000 км кв и око 7 милиона становника, ради се о развијеној економски и војно-политички утицајној земљи. Развијена је посебно индустрија и то највише високе технологије, а у мањој мери и остале индустријске гране. Око две трећине територије отпада на пустињу, али је

¹²¹ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=43&p=1&pp=0&>.

¹²² Атлас Азије; MONDE NEUF; Europapress holding d.o.o. Загреб, 2005.3.

¹²³ http://www.cas.gov.lb/index.php?view=article&id=53%3Aeconomic-statistics&format=pdf&option=com_content&Itemid=2

пољопривреда изузетно развијена и разноврсна. Терцијални сектор је у експанзији, посебно трговина. БДП по становнику износи чак 31000 \$, што је приближно развијеним западноевропским земљама. Протеклих година спољнотрговинска размена Србије и Израела се кретала у распону између 50 до 70 милиона \$, од чега на српски извоз отпада приближно око 35 до 40 %.¹²⁴

Египат

Земља која има изванредан географски положај, имајући директан излаз на Медитеран и на Црвено море, преко полуострва Синај је повезана са Блиским истоком и азијским континентом. Са површином од милион км кв и близу 83 милиона становника је једна од већих афричких земаља и једна од највећих у Средоземном басену. Радна снага је око 28 милиона људи, а незапосленост око 12 %. БДП по становнику је 6500 \$. Развијена је пољопривреда, иако је свега 5 % земљишта ван пустиње¹²⁵, углавном у долини и делти Нила. Индустрија традиционално јака у области прехранбених производа, текстила, производња нафте и гаса. У задње време експанзија сектора информатичких технологија. Посебно развијен туризам. У билатералним спољнотрговинским односима са Србијом у 2011. остварен биланс од око 40 милиона \$, од чега српски извоз обухвата близу 60 % наведене суме.¹²⁶

Либија

Територијално пространа и слабо насељена земља (око 1,8 милиона км кв и свега 5,5 милиона становника), са изразито дугом медитеранском обалом (1770 км) и економски јака превасходно због богатих налазишта и експлоатације нафте. У билатералној размени Србије и Либије која се протеклих година креће просечно око 100 милиона \$ годишње, доминира либијски извоз (око 90 %) и то превасходно нафтних производа и деривата.¹²⁷

¹²⁴ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=41&p=1&pp=0&>.

¹²⁵ Још неколико процената се делимично искоришћава и наводњава.

¹²⁶ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=64&p=1&pp=1&>.

¹²⁷ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=65&p=1&pp=1&>.

Тунис

По површини и броју становника ради се о најмањој северноафричкој медитеранској земљи (164 000 км кв површине и око 10,6 милиона становника), која има чак 1200 км медитеранске обале. БДП по становнику је 9500 \$. Најразвијеније привредне гране су петрохемија, рударство (Тунис је богат фосфатима и рудом гвожђа), пољопривреда и туризам. У билатералној трговинској сарадњи Србија и Тунис су у 2011. остварили свега око 13 милиона \$ размене, од чега је српски извоз износио нешто мање од 3,5 милиона \$.

Алжир

Са површином територије од 2,6 милиона км кв Алжир је друга по величини земља у Африци и најпространија у Средоземном басену иза Русије (која припада Црноморском басену и само индиректно и Средоземном басену). Располаже са 35 милиона становника, од чега на радну снагу свега 11 милиона, а незапосленост је око 10 %. БДП по глави становника је 7200 \$. Најважнија грана привреде је експлоатација и прерада нафте и гаса, чија су налазишта респектабилна и омогућавају Алжиру привредни напредак који је забележен претходних неколико деценија. Обим спољнотрговинске размене Србије и Алжира није посебно висок (близу 30 милиона \$), али је повољна чињеница да он у највећем представља српски извоз, док је увоз из Алжира готово симболичан.¹²⁸

Мароко

Располаже са повољним географским положајем јер има директан излаз и на Медитеран и Атлантски океан, а Гибралтарским мореузом одељен од Европе. Површина територије је око 446 000 км кв, а популација становништва износи око 32 милиона. За разлику од већине медитеранских земаља Северне Африке и Блиског истока Мароко нема респектабилна налазишта нафте и гаса, али зато располаже са највећим налазиштама фосфата у свету, те има развијену пољопривреду и туризам.¹²⁹ БДП по становнику свега 5100 \$, а незапосленост је око 10 %. Билатерални спољнотрговински односи Србије и Марока нису посебно развијени, јер се

¹²⁸ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=63&p=1&pp=1&>.

¹²⁹ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=66&p=1&pp=1&>.

претходних година њихов салдо кретао на око 10 до 15 милиона \$, од чега је српски извоз био чак симболичан од око милион \$.

Црноморски басен

Румунија

Површина територије Румуније је 239 000 км кв, са око 21 милион становника. БДП по становнику је 12 300 \$. Када је у питању индустрија развијена је производња транспортних средстава, укључујући аутомобилску индустрију, хемијска индустрија, информативне технологије, пољопривредна индустрија и енергетика. Када је у питању билатерална спољнотрговинска размена са Србијом, године 2011. остварено је око 1,7 милијарди \$ међусобне размене, приближно изједначеног односа удела извоза и увоза у номиналном износу.¹³⁰

Бугарска

Површина територије Бугарске је 111 000 км кв, а број становника око 7,6 милиона. Најважније привредне гране су разноврсна и развијена пољопривреда, потом енергетика, а од индустрије дуванска, машинска, метална, хемијска. БДП по становнику је 13 500 \$.¹³¹ Спољнотрговински биланс са Србијом последњих година се креће око 700-800 милиона \$, где је забележен нешто већи српски увоз, него извоз.

Привреда Грузије¹³²

Привреда Грузије није посебно развијена, тачније она је споро напредовала у периоду добијања независности. У бившем СССР, Грузија је уживала компаративну предност узгајања егзотичних култура којима одговара њено поднебље, што се лако извозило на совјетским просторима. Грузија има солидну хидроенергетску базу, рударство и суптропску земљорадњу.

¹³⁰ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=50&p=1&pp=0&>.

¹³¹ <http://www.pks.rs/MSaradnja.aspx?id=37&p=1&pp=0&>.

¹³² Ово је сажети кратак извод из економског прегледа закавказских земаља из књиге Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010, стр. 23–27.

Од рудног блага постоје извесна налазишта угља и велика налазишта мангана, а у мањој мери и барита, олова и цинка. Прехрамбена индустрија и извоз пољопривредних артикала је развијен, нарочито када се ради о воћарству, посебно суптропским културама, виноградарству, чају. Поред тога Грузија извози и минералну воду, цвеће, мед и сл. Од грана сточарства најразвијеније је овчарство и свињогојство.

Индустрија је по својим капацитетима приближно подељена на пољопривредну која производи око 50 % вредности целокупне индустријске производње и остале, међу којима се издваја машинска. Машинска индустрија има неколико већих објеката, као што су фабрика аутомобила у Кутаисију, електричних локомотива и пољопривредних машина у Тбилисију. У прехрамбеној индустрији је нарочито развијена производња чаја, где на Грузију приближно отпада више од 2 % светске производње. Развијено је винарство и производња алкохолних пића, тако да се добијају познате врсте вина, коњака, шампањца и др. Постоје и фабрике за конзервирање воћа и поврћа, као и фабрике дуванске индустрије.

После распада СССР и осамостаљивања, грузијска привреда је забележила силовити пад. Приватизација државних предузећа власничким сертификатима средином деведесетих није дала добре резултате, па их је већи део становништва због сиромаштва продао на црном тржишту. Током друге половине деведесетих долази до благог опоравка привреде. Током 2000-их дошло је до извесне стагнације, праћене краћим периодима успона. Захваљујући и улазу страног капитала дошло је до побољшања у неким гранама привреде. Са друге стране, политичке напетости, повремено затварање границе према Русији, енормно улагање у војску и рат 2008. додатно су испрели привреду земље.

Када је у питању билатерални трговински однос Србије са Грузијом, ту последњих година постоје екстремна одступања у висини увоза, док је извоз углавном нешто преко милион \$.¹³³

¹³³ Структуру грузијског извоза махом чине прихрамбени производи (суптропске културе) и производи машинске индустрије, углавном пољопривредне машине и саобраћајна средства. Видети у Драган Петровић, „Садашње стање и перспективе развоја привредних односа Србије са Казахстаном и земљама Закавказја“, Глобус, Српско географско друштво, Београд, 2011. стр. 109–118.

Парламентарна Скупштина Медитерана – међународна интер-парламентарна организација, ћерка Интер-Парламентарне Уније¹³⁴

Парламентарна Скупштина Медитерана је настала као израз посебне потребе и интереса земаља Европе и Медитерана да се том региону посвети одговарајућа пажња и кроз институционализацију сарадње на нивоу парламената. Родоначелник идеје за оснивање ове организације и њен реализатор је Интер-Парламентарна Унија¹³⁵, што јој ова организација и признаје у сопственом Статуту.¹³⁶ Свему је претходио интер-парламентарни процес сарадње и безбедности у Медитерану под руководством Интер-Парламентарне Уније. Циљ процеса је била стабилност и безбедност у региону, раскршћу и истовремено јединству различитих култура и религија, иначе оптерећеном тензијама и сталним сукобима различитог обима и карактера. Предмет је био утврђивање области где је могућа сарадња у функцији јачања поверења и смањења опште затегнутости.

Још у оквиру Конференција Интер-Парламентарне Уније о европској сарадњи и безбедности укључена је “Медитеранска димензија” у процес већ на Трећој конференцији у делу који се тичао економске проблематике¹³⁷. Интер-Парламентарна Унија је непосредно и самостално организовала овај процес и одржала четири конференције на ту тему: у Малаги (Шпанија) 1992. године; Валети (Малта) 1995. године; Марсељу (Француска) 2000. године; Нафплиону (Грчка) 2005. године¹³⁸. У завршној декларацији Четврте конференције у Нафплиону стоји:

¹³⁴ Зоран Миљивојевић, *Парламентарна Унија*, Београд, 2012., поглавље Шест, *Парламентарна скупштина Медитерана*.

¹³⁵ Интерпарламентарну унију чине парламенти света и њихови посланици који слободно дебатују о актуелним и најзначајнијим темама, основана је још 1889, а Краљевина Србија је постала њен пуноправни члан већ од 1891. године. Зоран Миљивојевић, *Парламентарна Унија*, Београд, 2012., поглавље Шест, *Парламентарна скупштина Медитерана*,

¹³⁶ Члан 2, став 2 Статута Парламентарне Скупштине Медитерана дословно истиче да “Скупштина се подиже на пионирском послу кога је остварила Интер-Парламентарна Унија кроз процес Конференције о безбедности и сарадњи у Медитерану.”

¹³⁷ Зоран Миљивојевић, *Парламентарна Унија*, Београд, 2012., поглавље Шест, *Парламентарна скупштина Медитерана, Медитерана-међународна интерпарламентарна организација, ћерка Интер-Парламентарне Уније*. стр. 193–194.

¹³⁸ Види Пету главу, Закључна разматрања.

“Интер-Парламентарна Унија (ИПУ) је основана у уверењу да мир и просперитет могу бити постигнути кроз сарадњу и политички дијалог у свим правцима, укључујући и безбедност. Пре петнаест година Организација је одлучила да успостави специјални парламентарни механизам за промоцију безбедности и сарадње у региону Медитерана. После серије припремних разговора међу парламентарним представницима земаља Медитерана, Конференција о безбедности и сарадњи у Медитерану је рођена на састанку одржаном у организацији ИПУ у Малаги, Шпанија 1992.”¹³⁹

Као и у случају Европске сарадње и безбедности овај интер-парламентарни процес је покренуо и међувладин процес, познат као “Барселонски процес”¹⁴⁰, на коме је потом грађена политичка стратегија сарадње у Медитерану, пре свега на линији ЕУ-Медитеран, која је у међувремену додатно институционализована кроз разне форме политичке, економске, културне и других облика сарадње и преко низа конкретних пројеката. Актуелна идеја о евро-медитеранској унији има основу у овим процесима.

Парламентарна Скупштина Медитерана је основана 2006, у Аману (Јордан). У завршном делу оснивачке декларације повлачи се паралела са Европом у смислу да су тамо одстрањене поделе у другој половини 20-тог века и уз очекивање да је Медитеран на реду да то учини у првој половини 21-ог века. У тој функцији је оснивање и будући међународни наступ и ангажман Парламентарне Скупштине Медитерана као јединог оваквог форума и институционалног међународног механизма у овом региону.

Чланице Парламентарне Скупштине Медитерана су све државе региона, преко својих парламената, које су међународно признате и које имају легално верификован међународноправни статус.¹⁴¹ Статутом је одређено да су пуноправне чланице **ex officio** и “Андора, Јордан, Бивша Југословенска

¹³⁹ Final Declaration of the Fourth Inter-Parliamentary Conference on Security and Cooperation in the Mediterranean, Nafplion (Greece), 6-7 February 2005., point 2., www.ipu.org

¹⁴⁰ Међувладин конференција у Барселони 1995. на којој је успостављен евро-медитерански дијалог, уз учешће и консензус министара спољних послова чланица Европске Уније и 12 земаља Медитерана. Зоран Миливојевић, *Парламентарна Унија*, Београд, 2012., поглавље Шест, Парламентарна скупштина Медитерана

¹⁴¹ У овом смислу пуноправне чланице су: Сирија, Египат, Израел, Тунис, Мароко, Алжир, Турска, Либија, Либан, Италија, Француска, Словенија, Хрватска, Малта, Грчка, Монако, Црна Гора, БиХ, Кипар, Албанија и Палестина чији је парламент међународно признат. Дакле, није се рачунао у географском смислу и Црноморски басен као саставни део Медитерана.

Република Македонија, Португал и Сан Марино”¹⁴², а на захтев и једногласном одлуком свих пуноправних чланица, док Србија има своје чланство на бази континуитета са државном заједницом са Црном Гором, односно СРЈ.¹⁴³ Овим је суштински дефинисан главни географски простор деловања на линији главних циљева организације-Медитерански басен уз могућност да по другим основама и друге земље и међународне организације учествују у раду, али без права гласа и позиције пуноправних чланица.

Скупштина је главни орган Парламентарне Скупштине Медитерана и њу чине делегације свих чланица на равноправној основи, што значи да свака земља чланица даје по пет делегата. Скупштина се одржава једном годишње (редовна заседања), а интресантно је да су њени службени језици енглески, француски и арапски. Скупштина располаже са три одбора, и то политичко-безбедносни, економско-социјални и цивилизацијски. Скупштина се залаже за мир у региону, решавање постојећих жаришта, пре свега на Блиском истоку¹⁴⁴, борбу против тероризма,¹⁴⁵ решавање проблема миграција,¹⁴⁶ функцији стабилности и јачања мера поверења. Скупштина се залаже за оснивање *Регионалног система* безбедности и стабилности који би укључивао техничке и информативне системе по угледу на ЕУ, тесну сарадњу

¹⁴² Члан 6 Статута.

¹⁴³ Србија на основу међународноправног континуитета има статус пуноправног члана, јер је Србија и Црна Гора, као пуноправни члан Интер-Парламентарне Уније и медитеранска земља, била учесник свих припремних радњи и конференције у Нафплиону где је донета одлука о оснивању Парламентарне Скупштине Медитерана.

¹⁴⁴ Централна безбедносна тема региона је Средњи Исток. Скупштина се залаже за решење арапско-израелског сукоба, у чијем центру је Палестинско питање, признавањем постојања две независне државе Израела и Палестине. Принципијелно се залаже за враћање свих окупираних територија и у том контексту решавања спорова у Либану, Израела са Сиријом, итд. Општи оквир за сва ова залагања су релевантни документи и мере ОУН и других међународних фактора. Зоран Миљивојевић, *Парламентарна Унија*, Београд, 2012., поглавље Шест, Парламентарна скупштина Медитерана.

¹⁴⁵ Тражи се елиминисање политичких разлика око дефинисања тероризма и позива се на механизме ОУН и Савета Европе који се тичу људских права и норми међународног права везаних за самоопредељење народа.

¹⁴⁶ Суштину проблема чини јаз између европских развијених и афричких и арапских неразвијених земаља који, због свих последица (неразвијеност, незапосленост, висок наталитет, социјалне тензије, сиромаштво, итд.), производи неконтролисана, неорганизована и у доброј мери противправна, али пре свега економски и социјално мотивисана, миграторна кретања у басену са ризицима и последицама безбедносне, економско-социјалне, политичко-правне, шире међународне, хуманитарне и др. природе.

и институционализацију појединих сегмената полицијских и безбедносних структура, сталан дијалог и размену искустава, политички ангажман за развијање добросуседских односа, поштовање начела и норми међународног права у области односа између држава и људских права. Парламентарна Скупштина Медитерана подржава начелно мултикултуралност и уважавање мултиетничких разлика, што би био један од елемената за превазилажење постојећих сукоба на Блиском истоку, укључујући и Либан, као и на Кипру. Указује се на потребу заштите права мањина, где је на првом месту Декларација ОУН о правима мањина.

Организација за црноморску економску сарадњу

Овде ћемо се укратко осврнути на Црноморски регион, који иначе није обухваћен Парламентарном скупштином Медитерана. Посебну пажњу изазива Организација за црноморску економску сарадњу која је основана 25. јуна 1992. Тада су шефови држава једанаест земаља у Истанбулу потписали Декларацију и тзв. Босфорски договор. Земље оснивачи су: Азербејџан, Албанија, Бугарска, Грузија, Јерменија, Молдавија, Русија, Турска, Украјина и Србија (приступила 2004. године). Начин функционисања ове заједнице су повремене састанци шефова држава, и влада, и редовни састанци министара иностраних послова једанпут годишње, односно полугодишње. Тела су: стални међународни секретаријат, помоћни органи радне групе и експерти, парламентарна скупштина, пословни савет и Црноморска банка за трговину и развој.

Највећа достигнућа Црноморске економске сарадње су у области саобраћаја, телекомуникација, енергије, животне средине, здравства, трговине, страних инвестиција и међународних односа. Недостаци су непостојање јасне дугорочне стратегије и приоритета, као и адекватне политичке подршке предложеним пројектима, недовољна финансијска средства за остварење пројеката, недовољан ниво економске размене, извесно избегавање политичких циљева и безбедносних питања, итд.

Миграције у Средоземном басену

Простор Средоземља је од увек изазивао посебну пажњу, као веома атрактиван за насељавање и све облике антропогених делатности, па је као такав био миграционо примамљив. У античком периоду су грчке поморске колоније насељавале западни део Средоземља и додатно се шириле по његовом средишњем и источном делу, укључујући и Црноморску регију. У епохи освајања Александра Македонског, као и након ње, учвршћивање хеленистичке власти и културе у источном Средоземљу, Блиском и Средњем истоку, било је праћено и миграцијама, углавном грчког становништва на ове просторе. Римска освајања целокупног басена Средоземља су подразумевала и добровољне миграције превасходно са Апенинског полуострва, али још можда више и принудне миграције људи који су претворени у робове и као такви били објекат размештаја широм тадашње Римске империје. У позном царству, посебно у граничним областима су примани за настањење други народи, тзв. варвари који су имали начелну улогу одбране граница од упада других народа са широког простора ЕвроАзије. Ти процеси сеобе народа су се нарочито појачали у IV и V веку, када су у царство продрли многи варварски народи попут Хуна, а неки се и трајно настанили попут Гота, Визигота, Вандала, Свева, Англа, Саса и других. Управо у V веку долази до битне измене етничке структуре у Западном Римском царству, које је напослетку тада и срушено 476. године управо под притиском варвара.

У Источном Римском царству те миграције су биле мање изражене, али су биле присутне. Тако су своје раније присуство на Балканском полуострву Словени појачали управо у VI и VII веку новим сеобама. Највећи удар миграциони пак догодио се током VII века освајањем и масовним миграцијама Арапа (који су управо примили нову религију ислам), на тадашње византијске поседе са хеленским становништвом на Блиском истоку и Северној Африци. На тај начин је овде трајно измењена етничка и верска структура популације, јер је хеленско становништво или протерано, погубљено, асимиловано, а тек једним делом наставило да егзистира као стално угрожена мањина. И у следећим вековима су сеобе народа из дубине Азије у Европу били спорадични догађаји, попут досељавања Мађара у средње Подунавље, досељавање Бугара на источни Балкан и др.

Сличан процес се догодио и на Пиринејском полуострву које је потпало под арабљанско освајање током прве половине VIII века. Међутим, Шпанци

и Португалци су се у следећих пет векова успели етапно ослободити од арапске (маварске) окупације, док је јужна област Гренада, ослобођена тек 1492. године. Са друге стране континента, монголско-татарска најезда је у Црноморском басену средином XIII века срушила Кијевску Русију и освојила део руских земаља, а преосталом, већем делу, наметнула плаћање пореза. У овом другом случају то није било праћено миграцијама, па су се Татари практично населили у подручју Крима и Азовског мора, данашње јужне Русије и Поволожја. Одатле су били протерани средином XVI века, када су ти простори потпали под руску власт.

Највећи миграциони талас био је праћен током позног Средњег века и почетком Новог века, од продора Турака Османлија. Турци су заузели читаву Малу Азију и данашњу Грчку, срушивши напосле Византију, освојили читав Балкан и део Подунавља. Потом су под своју врховну власт ставили и муслиманске поседе у Средоземљу и Блиском истоку. Ова освајања су била праћена и вишеструким миграцијама (добровољне, присилне и др.).

Међутим, након тзв. друге опсаде Беча 1683. и тада доживљеном тешком турском поразу који је у следећим година означио почетак повлачења Турака из средишње Европе и Балкана, долази паралелно до низа миграција. Превасходно се турско и исламизирано становништво повлачи на југоисток, паралелно са досељавањем хришћанског становништва на ослобођене земље. Међутим, мора се напоменути, да су изузев неких мањих области у оквиру Босне, Источне Тракије, те већих градова, готово свуда аутохтоно хришћанско становништво и народи остали већински део популације и под турским ропством.

Колонијална освајања Северне Африке и Блиског истока су делом била праћена миграцијама, и то највише када је у питању француски Магреб, пре свега Алжир, али и Тунис и Мароко. Италијани су се након 1911. године насељавали у Либији, док се у Британској мандатној територији Јудеји (Палестини) након Првог светског рата масовно досељавају Јевреји, практично из читавог света.

Након Првог светског рата бележе се први пут као масовне, миграције у развијене западноевропске земље, претежно из простора Средоземља и колонија у целини, ради печалбе, дакле привременог рада због економских разлога. Овај тренд ће се масовно проширити од друге половине Двадесетог века и биће нарочито изражен у области Средоземља, одакле су мигранти ишли на север и запад Европе. Два светска рата су условила нове

миграционе процесе. Они су нарочито били изражени након грчко-турског рата 1919–1922. који су Турци након преокрета на крају добили, што је потом изазвало масовни егзодус и пресељење грчког становништва из Мале Азије и Источне Тракије у Грчку, а и једног мањег броја Турака и исламизираних Балканаца у Малу Азију.

На Балкану су се пре свега исламизирани Албанци посебно од краја XVII века насељавали на суседна српска и македонска подручја, укључујући и грчки Епир, користећи повластице које су уживали од османских власти и чинећи насиље над хришћанским народима. Срби су се углавном током Новог века селили у правцу запада и севера, бежећи од турског и албанског погрома.

Формирањем Европске уније, долази до пораста миграторних кретања у оквиру ње, пошто су из сиромашнијих земаља чланица следиле сеобе у правцу тражења посла ка развијеним чланицама и регијама. Нарочити миграторни притисак долази управо са афричког континента, преко Северне Африке и из Азије, преко Блиског истока. Због тога је ЕУ донела више прописа који се тичу односа према мигрантима, азилантима и др.¹⁴⁷ Међутим, ради веће ефикасности, на националном нивоу су земље чланице донеле низ решења у покушају одбране од нелегалних миграција.¹⁴⁸

У западноевропским државама се већ формирао један слој имиграната пореклом из тзв. Трећег света. Њихов нуклеус су припадници народа, бивших колонија, који су још у колонијалној ери различитим поводима, долазили да живе, а многи су и остали трајно, у својим тадашњим метрополама. У периоду борбе за независност тих колонија, један део аутохтоног становништва је због своје сарадње са колонијалним властима,

¹⁴⁷ European Commission, *Labour Markets Performance and Migration Flows in Arab Mediterranean Countries, Determinants and Effects*, Volume 3, National Background Papers Mashreq (Egypt, Palestine, Jordan, Lebanon, Syria), EU Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Luxemburg, Publications Office of the European Union, 2010; Такође видети и European Commission, *Labour Markets Performance and Migration Flows in Arab Mediterranean Countries, Determinants and Effects*, Volume 2, National Background Papers Maghreb (Morocco, Algeria, Tunisia), Luxemburg, Publications Office of the European Union, 2010.

¹⁴⁸ Мирјана Мороквашић, „Миграције у Европи: Забринутост поводом проширења ЕУ на исток“, Становништво, 1–4, 2003, Београд, стр. 131–145; Такође видети и *Hommes et migrations, Paris, anne. 2011; Дринка Пековић: “ Effects of Migration Flows on the Host Country Labour Market Following the 2004 EU Enlargement“*, Становништво, бр. 2 за 2011, Београд, pp. 51–71.

посебно након добијања независности тих земаља, сигурност и нови живот потражио управо у метрополама. Тако је у алжирском случају 40-50 000 припадника профранцуских колонијалних трупа (тзв. харки) 1962, избегло за Француску у страху од одмазде нових алжирских власти. Тако се тај први, мултиетнички и често мултирасни слој имиграната из Трећег света у великим западноевропским метрополама ширио. Он се ширио и даље, због високог наталитета, доласка осталих чланова шире и уже породице емигранта, а паралелно са тим је текао један процес доласка људи из Трећег света у потрази за послом у западноевропским земљама. У случају западноевропских средоземних земаља, нарочито је Француска та која има бројно становништво, мултирасно, пореклом из бивших колонија и тзв. Трећег света у целини. У случају Шпаније, тај слој становништва није велики, али зато постоји прилив различитим поводима, емиграната из Латинске Америке, од којих је значајан део беле расе. У Италији, је у питању пораст миграната из Трећег света, због привременог рада, или чак трајног насељавања из економских разлога. У Грчкој¹⁴⁹, а посебно у Балканским земљама и земљама Црноморске регије са постсовјетског простора, тај слој емиграната из Трећег света је (изразито) малобројан.

Проблеми у друштву западноевропских земаља које имају већ формиран слој становништва пореклом из Трећег света се јављају у оквиру њихове мање спремности да се уклопе у постојећу културу. Тачније они најчешће формирају своја насеља и четврти града, често приградска места (у Француској тзв. „банлије“), са својим цивилизацијским нормама¹⁵⁰, што некад може довести и до сукоба са делом домаћег становништва (инциденти), или, као што је то рецимо било 2006. у париским и неким другим француским предграђима, када су наизглед ситни неспоразуми прерасли у праве, масовне сукобе са полицијом и представницима власти.¹⁵¹ У Немачкој и Аустрији су бројни мигранти пореклом из Турске (Турци и Курди) и Блиског истока, који се тешко уклапају у културне норме ових

¹⁴⁹ Lois Labrianidis and Sykas Theodosis, *Immigrants' employment strategies and their economic welfare: the case of the Greek countryside, Southeast European and Black Sea Studies*, Routledge, Taylor-Francis Group, Oxon UK, June 2011, pp. 133–153.

¹⁵⁰ У социолошком смислу заправо се ради о субкултури, дакле егзистирању једног културног и цивилизацијског облика, паралелно са владајућом културом.

¹⁵¹ О немирима и сукобима у француским предграђима 2006. године, становништва пореклом из бивших француских колонија са полицијом и бројним пратећим инцидентима у Драган Петровић, *Савремени свет 2006–2008*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2008, стр. 58 и 59.

земаља. Западноевропске земље се стога радије опредељују последњих пар деценија да у потрази за радном снагом, прибегавају пријему миграната из источноевропских, бивших социјалистичких земаља и Балкана, него кад су у питању мигранти из Трећег света. Појачава се законска баријера према примању нових миграната из тих крајева, а у исто време се јача контрола граница и систем санкција у односу на илегалну емиграцију, укључујући ефикаснији систем њихове (илегалних емиграната) екстрадиције. Сличан проблем постоји са Ромима, албанском емиграцијом, затим југословенским муслиманима (тзв. Бошњацима), који су се користили током последње две деценије често могућношћу тражења статуса избеглица из политичких разлога, да би добили макар привремену визу и право останка и економских донација и привилегија у западноевропским земљама. У том правцу постоји тенденција злоупотреба од стране политичких комесара ЕУ, да се под фирмом репатријације тих избеглица, наметне покушај њиховог слања у Србију, иако њихов значајан део води порекло из других земаља бивше СФРЈ, па и ширег региона, укључујући чак и она лица која су од раније обитавала на простору западне или средишње Европе.¹⁵²

Анализа структуре друштава земаља Средоземног басена

Уколико посматрамо структуру друштава земаља Средоземног и Црноморског басена, доћи ћемо до закључка о великим разликама које ту постоје. Западноевропске земље су имале у периоду биполаризма, у највећем неки од облика социјалне државе иако су фактички били у оквиру капиталистичког економско-друштвеног поретка. У деценијама друге половине XX века, због опасности од даљег ширења социјалистичке-комунистичке идеологије, западноевропске државе су на различите начине субвенционисале радничку класу и ниже слојеве становништва све до почетка деведесетих. Мора се напоменути и то, да су елементе социјалне државе већина континенталних западноевропских и средњоевропских држава имале у неком облику и пре Другог светског рата.

¹⁵² И то је један од начина злоупотреба и притисака на власти у Београду у последњој деценији „на њиховом европском путу“, где администрација ЕУ злоупотребљава евроунијатски фанатизам дела политичке и друштвене елите Србије, који у том обиму, ни изблиза не деле широке народне масе српског становништва.

Међутим, неолиберални капиталистички поредак почео је ступати на сцену још у осамдесетим годинама ХХ века у САД и Британији, да би његови елементи почели да продиру и у земље континенталне Европе током деведесетих година.¹⁵³ Најгори облик неолиберализма, тзв. „шок терапија“, или Вашингтонски консензус, били су уведени за бивше социјалистичке земље источне и југоисточне Европе, укључујући и Русију деведесетих година. Последице по та друштва била су погубна, јер долази до брзог богаћења појединаца и повлашћених група, а са друге стране, до раубовања средњег слоја и пауперизације и чак сиромаштва за велики део популације. Када је у питању Русија, она је толико девастирана деведесетих година, да ни стални узлазни трендови почевши од 1999. (тачније од јесени 1998.), нису могли у потпуности да поправе велике слојне разлике и појаву сиромаштва код нижих слојева. Путин је успео да подигне земљу и њено друштво, али многи ожиљци настали деведесетих се још нису у потпуности залечили.

Када су у питању друге земље постсовјетског простора њихова искуства су слична, заправо као у питању Украјине, још и гора. Белорусија је имала сопствени модел, који је избегао неолиберализам, и та држава упркос критикама и претњама са запада за недемократичност Лукашенковог режима¹⁵⁴, заправо по већини економских индикатора далеко боље пролази од суседне Украјине или балтичких република. Украјина се под новим режимом Јануковича нешто боље држи него у епохи „норанцастих“, али је далеко до озбиљног прездрављења привреде.¹⁵⁵ Слојне разлике и осиромашење нижих слојева становништва овде је врло уочљиво, чак више него у Русији. Ни бивше социјалистичке земље Балкана не пролазе најбоље, укључујући чак и оне које

¹⁵³ Џозеф Штиглиц, *Противречности глобализације*, СЕМ-х, Београд, 2002; Слободан Комазец, *Неолиберализам приватизација и финансијски капитал*, Јантар група, Београд, 2004; Слободан Комазец, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији*, Библиотека научно истраживачких радова „Савремена криза и изазови будућности“, Београд, 2010; Слободан Комазец, *Долар Евро и криза светског монетарног система, студија о будућности долара и еврозоне*, Библиотека научно истраживачких радова „Савремена криза и изазови будућности“, Београд, 2011; Јован Душанић, *Доларска алхемија и казино економија: светска економска криза*, Београдска пословна школа, Београд, 2009.

¹⁵⁴ Драгомир Анђелковић, *Историја Белорусије*, Уна прес, Београд, 2009.

¹⁵⁵ Драган Петровић, Горан Николић, *Геополитика савремене Украјине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009; Драган Петровић, Председнички избори у Украјини 2010, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010; О стању у Закавказју, пре свега у Грузији у Драган Петровић, Драгомир Анђелковић, Горан Николић, *Геополитика Закавказја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.

су постале чланице ЕУ, попут Бугарске и Румуније.¹⁵⁶ Грчка је у великој економској кризи, што изазива социјалне потресе.

Уз све елементе кризе, присутне у европским земљама последњих година, структура друштава, посебно на западу, је знатно стабилнија и боља у поређењу са Северном Африком и Блиским истоком. Чини се да поред Израела чије је друштво врло развијено, и коме највећа опасност долази споља, од продужавања конфликта са арапским земљама и екстремистичким покретима, још и Турска има озбиљан економски напредак у континуитету. Са друге стране турско друштво је оптерећено низом противречности и недостатака како у социјалној сфери, тако и на подривању које према њему чини исламски фундаментализам, као и етничка искључивост са геноцидним наслеђем када су у питању позиције мањина (Курди, раније Грци и Јермени, верске мањине у оквиру ислама попут алавита и друго). Међунационалним трвењима су оптерећена и многа друга друштва Средоземног басена, како на Балкану, постсовјетском простору, Блиском истоку и Северној Африци, тако чак и у западном европском делу Медитерана, где постоји низ сепаратизама, који узимају маха (Каталонија и Баскија у Шпанији, Корзика у Француској, однос севера и југа у Италији, аутономизам и зачетак сепаратизма на Сардинији, сепаратизам Јужног Тирола и сл.). Дуго се веровало да су земље ЕУ ушле у стални циклус напретка и подизања стандарда свог становништва, али је велика западна економска криза, проширена и на кризу саме ЕУ.

Земље Средоземног басена, су неједнако насељене и привредно развијене. У том правцу постоји и данас велика разлика у природном прираштају, који је врло висок у муслиманским земљама Северне Африке и Блиског истока, насупрот земљама Европе, које имају најчешће већ више година негативан природан прираштај. Међутим и у оквиру њих самих, попут рецимо Француске или Русије постоји разлика у природном прираштају између већинског хришћанског становништва и муслиманске мањине, где муслиманско становништво има већи наталитет и природан прираштај.¹⁵⁷ Континуираним напорима државе и у Француској и у Русији,

¹⁵⁶ Peter Sanfey, "South-eastern Europe: lessons learned from the global economic crisis in 2008–2010", *Southeast European and Black Sea Studies*, Routledge, Taylor-Francis Group, Oxon UK, June 2011, pp. 97–115.

¹⁵⁷ О демографској ситуацији у Русији у Драган Петровић, *Демографска обележја савремене Русије*, Српско географско друштво, Београд, 2007; Драган Петровић, „Региони савремене Русије: демографске тенденције“, *Глобус*, Београд, 2006, стр. 155–163; Драган Петровић, „Демографска ситуација у савременој Русији“, *Институт за методолошка истраживања демографије и Географски факултет у Београду*, 2007, стр. 251–263..

постигнут је последњих година пораст наталитета и природног прираштаја и већинског хришћанског становништва који више није негативан, са тенденцијама даљег благог раста. Са друге стране у значајном броју европских друштава, се продубљује већ дуже од деценије тренд мањег или већег негативног природног прираштаја. Становништво стари у просеку, повећава се удео старијег, издржаваног дела популације, а удео младих опада, док удео радно способног становништва углавном стагнира са тенденцијама (макар) средњорочног опадања у континуитету. То повећава потребу за доласком нове радне снаге, посебно кад су у питању запослења са нижом стручном спремом.

Последњих пар деценија, присутан је и тренд наглог смањења запослених у индустријском сектору, паралелно са даљим смањивањем удела запослених у примарном сектору (пољопривреда) и сталног пораста запослених у терцијалном сектору (услуге, пре свега саобраћај, трговина, туризам, образовање, банкарство и др.). Постоји планетарни тренд да мултинационалне компаније селе индустрију из западних земаља у земље у транзицији, или чак Трећи свет, због мањих трошкова радне снаге и еколошких стандарда. То је у извесној мери изражено и у Средоземном басену.

Уз све противречности и проблеме са којим се суочавају друштва земаља Средоземног басена, и поред свих разлика у стабилности и развијености тих друштава, преовлађује утисак о томе, да овај макрорегион ипак има извесну стабилност и више компаративних предности у односу на низ других великих регија у свету. Уз сва превирања западноевропски део Средоземља је задржао основну стабилност, а то у нешто мањој мери важи и за земље у транзицији. У најтежој ситуацији су земље јужних и источних обала Средоземља, односно Блиског истока и Северне Африке. После тзв. „арапског пролећа“ у њима се још није смирила унутрашња нестабилност праћена и бројним противречностима и незалеченим конфликтима које постоје и између тих земаља, од чега је ипак израелско-арапски конфликт најозбиљнији. Русија је земља бившег социјализма, која се прва опоравила на истоку Европе и која пуним корацима граби напред, тамо где су друге водеће светске силе.¹⁵⁸ Са извесним кашњењем и неке друге бивше социјалистичке земље, полако излазе из стагнације и кризе и улазе у фазу потенцијалног јачања стабилности структуре својих друштава.

¹⁵⁸ Драган Петровић, *Русија на почетку XXI века, геополитичка анализа*, Прометеј – Нови Сад и Институт за политичке студије – Београд, Нови Сад 2007; Драган Петровић, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.

То у мањој мери важи и за земље Балкана, где поред унутрашње друштвених проблема, постоје и бројни конфликти између народа и држава, као и у самим државама неких од њих (косовски проблем Србије, поделе у оквиру БиХ и др.). Међутим, питање је колико ће ова друштва бити способна за озбиљнији напредак, ако се покаже да заправо велика привредна криза на западу уопште није до краја превладана и да ће у неком од облика можда наставити да егзистира и следећих година. Криза Европске уније и њене даље перспективе и облик постојања саме Уније, се продубљује и њена даља форма па чак и сам чин постојања је неизванан и под знаком питања.

Закључно поглавље

У Закључном поглављу осврнућемо се укратко на начелно предвиђање кретања главних друштвених и политичких процеса у Средоземном басену. Други део овог поглавља чини закључак рада (заједно са резимеом).

Предвиђање кретања основних друштвених и политичких трендова Средоземља у наредним годинама

Средоземни басен као један од најважнијих (мега)региона у следећим годинама ће се суочити са последицама неколико најважнијих планетарних трендова у економско-друштвеним и политичким кретањима, а са друге стране неки процеси ће бити специфични само за ове просторе. Убрзавање процеса преласка светског поретка од монополарног ка мултиполарном и сеобе светског привредног средишта од северног Атлантика ка северном Пацифику, пре свега Далеком истоку, имаће своје последице и за Средоземље. Опадање утицаја и значаја северног Атлантика, односно САД и западне Европе, одразиће се директно и на Средоземље. Демографска диспропорција између демографске стагнације европских земаља и екстремног пораста становништва суседних афричких и Блискоисточних подручја учниће додатан миграциони притисак на Европу. Један од главних миграционих притисака, нарочито кад је у питању илегална миграција, ће долазити преко Средоземља. Порашће економски, политички и војни значај Русије, посебно уколико јој пође за руком да реализује у пракси започете интеграционе процесе најважнијих земаља постсовјетског простора.

Држава Израел ће се налазити у ситуацији све већег изазова у правцу своје егзистенције на Блиском истоку. Неизвестан је опстанак Европске уније, посебно на начин како она данас постоји. Могућа је и њена подељеност на различите слојеве, где би се у језгру нашле најважније земље чланице, попут Немачке и Француске пре свега. Вероватно је да ће доћи до извесног смањења улоге и присуства САД у Средоземљу, док ће кинески утицај нешто порастати, што и даље ни изблиза неће бити еквивалентно

укупној снази Кине у међународним односима. Једноставно, Кина, слично Индији, није претерано заинтересована за посебно ширење утицаја ван азијских простора, тако да Средоземље није њен приоритет деловања.

Важан фактор обједињавања интереса пре свега прибрежних земаља Средоземља, је еколошка компонента. Средоземље је до приближно седамдесетих година постало прилично еколошки угрожено због повећавања обима различитих врста загађивања којима је у континуитету било изложено. Од тада западноевропске земље, а потом и све остале европске земље Средоземног и Црноморског басена, примењују у пракси стандарде пречишћавања отпадних вода и друге еколошке мере. Током претходних деценија те стандарде су у већој или мањој мери почели да примењују и већина земаља Средоземног басена са Блиског истока и из Северне Африке. Како је екологија и интерес очувања квалитета воде, флоре и фауне Средоземља заједничка за све прибрежне земље, то је за очекивати да ово важно питање буде елемент њихове сарадње и повезивања. Институционална сарадња земаља средоземног басена ће се вероватно повећати и проширити поред постојеће Интерпарламентарне сарадње и низа удружења и форума који по различитим питањима постоје.

Изгледно је да би се могло покренути питање удаљавања нуклеарног оружја из Средоземља, што би се у пракси могло веома тешко реализовати, пошто пре свега САД, као изразито таласократска сила, доживљавају Средоземно море, ван територијалних вода прибрежних земаља, као могућност лоцирања своје морнарице и нуклеарног оружја. Уосталом, један од важних елемената тзв. Ракетног штита, након Обаминог одустајања 2009. да он буде размештен у планираном обиму на територији Пољске (а радар на територији Чешке), је план да се неки његов облик између осталог и макар у прелазној фази, лоцира на америчким бродовима у Средоземљу. Са друге стране нуклеарне силе су за сада из басена Средоземља Француска и Израел, а њима треба додати и Русију из Црноморског басена. Израел се чини веома непопустљив у својим намерама располагања нуклеарним оружјем, јер га доживљава као моћан елемент одвраћања у односу на становништвом бројчано надмоћне околне арапске земље, са којима иначе нема најбоље односе. Са друге стране, поставља се питање шта ће се десити ако нека од арапских земаља дође до нуклеарног наоружања, јер би се због арапске солидарности и означавања Израела као заједничког противника, било за очекивати у већој или мањој мери, спорије или брже, даље ширење пролиферације нуклеарног наоружања. Сам техницистички напредак, ставља у изглед да ће се у неком временском периоду, нуклеарно наоружање

и уопште наоружање за масовно уништење, моћи наћи надхват не само све бројнијим државама које би до њега могле доћи, већ и разним организацијама, групама, укључујући потенцијално и терористе. То све наводи на проширивање сарадње по овом питању међу великим силама, које нису заинтересоване за проширење броја земаља „нуклеарног клуба“, посебно не кад су у питању земље Блиског истока и Северне Африке у којима има и муслиманских фанатика и различитих екстремистичких и чак терористичких организација и покрета.

Постоје јасне тенденције које указују на могућност даљег заоштравања односа у западноевропским земљама, на расној и националној основи у односу на растући део популације пореклом из Трећег света. Ти трендови се читавају у порасту утицаја деснице, посебно изразите деснице, која се залаже за заустављање сваког облика даље миграције и чак до отказивања гостопримства онима који још немају држављанство.

У саобраћајном и трговачком смислу, Средоземље ће и даље бити једна од водећих светских регија, што посебно важи за туризам, али и пољопривреде у целини, пошто суптропско подручје омогућава развој специфичних култура, за које је веома заинтересовано тржиште европских земаља. У том правцу треба очекивати поштовање и пооштравање еколошких норми. Путна инфраструктура у басену Средоземља је већ прилично изграђена када су у питању западноевропске земље и у фази дораде када је у питању Балкан и Црноморска регија. За очекивати је да ће се из саобраћајних, туристичких и трговачких разлога од стране ЕУ и мултинационалних компанија помоћи и земљама Блиског истока и Северне Африке изградња ауто-путева и друге саобраћајне инфраструктуре (железнице, аеродроми, опремања лука и др.). Нарочиту пажњу у том правцу изазивају цевоводи за транспорт енергената (гасоводи и нафтоводи пре свега). Поред извесних противречности и некад чак и сукоба интереса, земље и народи Средоземног басена и Црноморске регије имају заједнички интерес у правцу очувања мира, сарадње по питању безбедности, еколошких стандарда и развоја привреде, укључујући и туризам, као једну од најпросперитетнијих грана привреде читавог региона.

Закључак

Средоземље у географском смислу представља средишње море између три континента која чине тзв. Стари свет – Европе (јужне), Азије (Блиског истока) и Африке (северне). Предмет рада је геополитичка анализа Средоземља и Средоземног басена. Ова велика регија (мегарегија) је кроз рад третирана мултидисциплинарно – географски; кроз историјску анализу; друштвено-економски; политиколошки - кроз однос снага и утицај великих сила, као и положај сваке од савремених земаља Средоземног басена понаособ (рачунајући и Црноморску регију).

У физичко-географском смислу, ради се о великој регији, која ужива више погодности, пре свега због излаза на ово важно (средишње) море између три континента Старог света. Велику предност представља клима, која је веома повољна за живот и практично све привредне делатности људи, па је још од времена Антике Средоземље било колевка тадашњим најважнијим цивилизацијама. Структура рељефа није уједначена у Средоземном басену, од равница и земљишта погодних за ообраду, до висије и земљишта које није најпогодније за аграр, па све до пустиња и неплодног тла. Хидрографски потенцијал је углавном задовољавајући кад су у питању реке и језера, подземне воде и количине годишњих падавина у европском делу Средоземља. Он је знатно нижи на Блиском истоку, идући од Турске на југ. У Северној Африци је чак и нижи, у Магребу готово подношљив у његовој приобалној зони до планинског венца Великог Атласа. Међутим у Либији и Египту хидрографски режим је заправо полупустињски и пустињски, изузев саме делте Нила.

Историјски посматрано ван периода Антике, када је Средоземни басен био колевка највећих цивилизација те епохе, оно наставља да има важну улогу пре свега у историји Европе, али и у историји прибрежних регија друга два континента Старог света (Блиског истока и Северне Африке) и током миленијумске епохе Средњег века. Од периода Великих географских открића, паралелно са турским овладавањем Блиским истоком и Северном

Африком (затварањем путева за Исток), улога Средоземља се нешто смањује, да би са техницистичким напретком у XIX веку, и посебно прокопавањем Суецког канала 1869. године, његов значај поново и то изузетно порастао. Током XX века, нарочито од његове друге половине, додатни значај Средоземља, представља нагли развој туризма, који прибрежним земљама доноси значајне приходе. Средоземље је било и остало место укрштања најважнијих поморских путева. Посебан значај у саобраћајном, али и геостратешком смислу, имају Гибралтар и Суецки канал, Босфор и Дарданели.

Практично све најважније светске силе су током историје тежиле да остваре превласт у Средоземљу. То је у пракси успело старом Риму у време царства, а потом и Источном Римском царству, Византији током VI и у првој половини VII века. Након тога, ниједна сила више није успевала да оствари апсолутну доминацију у Средоземном басену (рачунајући и Црноморску регију), све до данашњих дана. Наполеон је владао у једном тренутку готово читавим континентом (сем Русије), али не и Средоземним морем. Такође и Хитлер је успео у периоду до краја 1942. године, да овлада практично читавом континенталном Европом, сем делова Совјетске Русије, али му није пошло за руком да заузме источни део Средоземног басена и главне поморске тачке на Средоземном мору (Гибралтар, Суец, Малта, Кипар, мореузе). С те стране се мора констатовати, да је Француска доминирала у западном делу Средоземног басена током XIX и приближно прве половине XX века, имајући и упоришта на Леванту, али је Британија контролисала већи део стратешких поморских праваца на Средоземном мору (Гибралтар, Малта, а од краја XIX века и Суец, Кипар, и потом источно Средоземље у највећем – Египат и Палестину, Јордан). Царска Русија је током XVIII века овладавала читавим северним и источним приобаљем Црног мора, те тежила запоседању мореуза Босфора и Дарданела, да би тиме потврдила своју експанзију на топла мора. СССР је имао важну улогу у Средоземљу и доминантну у Црноморској регији. Промену у односима снага у Средоземном басену, након Другог светског рата имала су највише два феномена: деколонизација у периоду до приближно почетка шездесетих година, када су своје поседе у Северној Африци и Блиском истоку изгубиле Француска и Британија, као и своје далеко мање значајне колоније – Италија и Шпанија. Тиме је само појачан утицај две суперсиле, које су наставиле своју борбу за премоћ на овим просторима. Тако је СССР и Источни блок имао углавном извесну предност на широком простору ЕвроАзије, као пре свега доминантна копнена сила, док је на самом

Медитерану (ван Црноморског басена) доминантнији утицај имала Америка и НАТО. Други важан догађај за промену односа снага у Средоземном басену можемо посматрати почетком деведесетих година, када долази до нестанка СССР и промена на Балкану.

Након нестанка биполаризма почетком деведесетих САД су биле надомак циља апсолутне доминације на Медитерану, међутим поред Русије било је више земаља које нису прихватале америчку хегемонију на својим просторима (Либија, Сирија, углавном и Украјина, раније СР Југославија, Француска до 2009. када је поново постала пуноправна чланица НАТО..).

Последњих година се убрзава процес преласка монополарног светског поретка са апсолутном доминацијом само једне светске суперсиле САД, ка мултиполризму, где паралелно егзистира више великих светских сила, од којих је појединачно посматрано и даље водећа Америка, али без могућности самосталног диктирања главних праваца планетарне политике. Последице овог процеса сагледавамо и у Средоземном басену. Са једне стране светска економска криза је највише уздрмала и погодила САД и неке друге водеће западне силе, док је тек индиректно погодила рецимо земље БРИК. У том правцу сагледива је све већа улога у Средоземном и посебно Црноморском басену Русије, која у исто време предводи интеграционе процесе на постсовјетском простору. Крах „наранцасте револуције“ у Украјини, резултира већим приближавањем ове многољудне словенске земље сарадњи са Русијом. Међутим, тзв. „арапска пролећа“ су на простору Северне Африке и Блиског истока довела до повећања напетости и неизвесности, а у неким државама праве уличне преврате, унутрашње сукобе и у сваком случају несређена стања. На Балкану је ситуација условно речено без већих сукоба, али са више конфликтних тачака и трусних простора. Улазак Француске 2009. године у пуноправно чланство НАТО, као и пад Гадафијевог режима у Либији 2011, са друге стране ојачавају америчку и НАТО позицију у Средоземљу, где укупно посматрано Америка има већи утицај него у другим (мега)регијама савременог света, чиме се потврђује начелно таласократски карактер САД и Британије. Ту важну улогу има и моћна морнарица којом традиционално располажу Америка и Британија.

У социолошком смислу, Средоземни басен је простор прожимања утицаја великих монотеистичких религија, попут хришћанства (католичанства и православља, будући да протестанти имају упориште у северном и западном делу Европе, али не и на Медитерану), ислама и јудаизма (Израел). У економском погледу могу се условно издвојити две

целине и то део Средоземног басена који припада Европи и који је привредно и културно развијенији од његовог другог дела који обухвата Блиски Исток и Северну Африку (с тиме да је држава Израел по развијености ближа европским стандардима него географској регији којој припада). Међутим, европски простор Средоземног басена је још увек подељен у ужем смислу, на развијенију Западну Европу, и нешто слабије развијене Балкан и Црноморску регију, области које су се углавном нашле у процесу транзиције током последње две деценије.

Европска унија се током последњих деценија ширила и на Балкан, поред тога што је већ раније обухватила западноевропске земље Средоземног басена. Отуда је њена криза протеклих година, посебно везана за своје медитеранске чланице, нови елемент угрожавања стабилности региона, са несагледивим у овом тренутку исходом. Ближа је вероватноћа да ће ЕУ у неком трансформисаном облику опстати, вероватно подељена на више слојева по утицају чланица, где би централно језгро чиниле земље тзв. Старе Европе (Немачка и Француска пре свега). У том правцу постоји парадокс, да најмоћнија земља ЕУ Немачка, не припада географски Средоземном басену, али има значајан економски и политички утицај и на ову велику регију, нарочито на чланице Уније из јужне Европе. Са друге стране, Русија путем интеграционих процеса на постсовјетском простору са њом у централној улози, поново јача свој утицај на подручју ЕвроАзије, а када је у питању Средоземље, пре свега у Црноморском басену. Амерички утицај је у Средоземљу остао и даље веома моћан, везан пре свега за НАТО и војни уплив, а у нешто мањој мери и кроз политичку моћ, док је економски утицај Вашингтона у силазној путањи. Француска се и поред повратка у пуно чланство НАТО у Саркозијевом мандату, профилисала као значајна и самостална Средоземна сила, док је традиционално моћни утицај Британије на овим просторима, углавном сведен на њену улогу у оквиру НАТО и специјалног партнерства и сарадње коју има са Вашингтоном. Кина, а у знатно мањој мери и Индија, чине прве кораке свог присуства утицаја у Средоземном басену, мада су ове велике силе у успону, геополитички везане преваходно за азијски континент.

Поред мира и повећавања сваког облика сарадње прибрежних земаља у оквиру Средоземног басена и даље остаје неколико тешких конфликтних тачака на овим просторима. То је пре свега израелско-арапски сукоб, потом подељеност Кипра, те остале противречности на Блиском истоку (укупни грчко-турски односи, нестабилности у Сирији и Либану, курдски проблем у Турској и др.) У Северној Африци су тзв. „арапска пролећа“ донела бар

кратокорочну нестабилност, чему треба додати већ дужи унутрашњи сукоб у Алжиру са исламистима. У Црноморском региону, је проблем Абхазије и Јужне Осетије, потом питање Нагорног Карабаха, Придњестровља, слојевитости идентитета у Украјини и др. На Балкану су директни ратни сукоби из деведесетих прекинути, али низ противречности и отворених питања остаје. У западноевропском делу Средоземног басена се појачавају неки сепаратистички покрети, попут Каталоније, Баскије, Корзике, па и неких регија у Италији, што све даје слику једног још увек неумиреног (мега)региона. Најављивање инстатлирања америчког ракетног штита у неким земљама Средоземља (попут Румуније, а можда чак и Турске, па и Бугарске) неће допринети побољшавању укупне политичке и друштене ситуације на овим просторима. Са друге стране, пре свега интересна стратешка сарадња Русије и земаља Старе Европе се продубљује и кад је у питању Средоземни басен, о чему сведочи започињање изградње гасовода Јужни ток који повезује енергетски Русију и Црноморску регију, са Балканом, те средњом и јужном Европом.

Привредни и културни развој Средоземног басена последњих деценија је попримио убрзанији ток, а посебна пажња се обраћа еколошкој компоненти, која је директно везана и за експанзију туризма ових простора. Средоземље је уз све друге предности и водећа туристичка и важна трговинска област у свету, а преко Медитерана и даље воде чворишта најважнијих поморских путева (иако због пропусне моћи Суецког канала, велики прекоокеански танкери морају користити друге дестинације). Појачана сарадња међу прибрежним земљама се може сагледати и кроз Интерпарламентарну сарадњу Медитеранских земаља, као и низ других регионалних организација.

Резиме

Средоземни басен представља велику географску регију, која је током историје била колевка најзначајнијих античких цивилизација. То су стара Грчка, Хеленистичка епоха и стари Рим. Након пропасти Западног Римског царства 476, Источно Римско царство је опстало још читав миленијум током Средњег века. Од раног Средњег века у западном делу Средоземља је никло више већих и мањих држава, а папска власт у Риму је била од посебног духовног, али и световног значаја за средњовековну Европу. Посебно су интересантни крсташки ратови, који су довели до замашних војних операција снага западних европских земаља на Блиском истоку и привремено постојања њихових посела на овим просторима.

Након Великих географских открића значај Средоземља извесно опада, што је проузроковано и турским освајањима читавог Блиског истока и дела Северне Африке, чиме су отежани дотадашњи поморски и каравански трговачки путеви са Истоком. Италијанске поморске државе постепено губе свој утицај. Међутим у XIX веку, са проналаском пароброда и посебно прокопавањем Суецког канала, долази до изузетног пораста значаја читавог Средоземља. Велике колонијалне силе, а пре свега Британија и Француска освајају Средоземно приобалје Северне Африке и поседују низ важних поморских упоришта (Гибралтар, Малта, Кипар, Суецки канал). Та њихова хегемонија посебно долази до изражаја по завршетку Првог светског рата, када и дотадашњи Блискоисточни поседи Турске, потпадају под њихову власт као мандатне територије. Са друге стране царска Русија је током сталног ширења у низу столећа Новог века, тежила да добије излаз и на „топла мора“, чији је коначни циљ био овладавање мореузима Босфором и Дарданелима. Отуда је Русија играла изузетно важну улогу у решавању Источног питања и када је током Првог светског рата била близу остварења свог великог циља поседовања важних мореуза дошло је до Револуције и успостављања совјетске власти, која је себи поставила сасвим друге циљеве.

У Другом светском рату на подручју Средоземног басена су се одвијале много веће борбе него у Првом светском рату, и то како копнене тако и поморске. Након Другог светског рата у биполарном свету, Средоземље представља важан макрорегион за сучељавање односа снага суперсила и њихових блокова. Након 1991. САД учвршћују своју превласт у Средоземљу. Последњих година са убрзавањем процеса преласка света ка мултиполарности и у Средоземном басену долази до извесних кретања (немири у арапским земљама и др), али и даље је ово макрорегија са пресудним утицајем САД и НАТО, док тек у црноморском региону Русија преузима иницијативу. Имајући у виду да САД и Британија представљају пре свега тзв. таласократске земље, њихов утицај на поморским правцима је неупоредиво већи, него када су у питању широка пространства ЕвроАзије. У ЕвроАзији се већ осети промена односа снага у корист других великих сила, а пре свега земаља БРИК, али и Немачке и Француске када је у питању западна и средња Европа.

У Средоземном басену се додирују и прожимају различите цивилизације и најзаступљеније светске религије (хришћанство, ислам, јудаизам). И поред сталних мировних напора овај регион још увек поседује неколико неуралгичних тачака за светски мир, попут израелско-арапског сукоба, поделе Кипра, јерменско-турског и грчко-турског конфликта, немира у арапском свету последњих година, одређених противречности на Балкану, у мањој мери и у Црноморској регији. Са друге стране дијалог цивилизација даје резултате. Средоземље је вероватно водећа туристичка регија у свету, поморски путеви који кроз њега воде имају изузетну важност. Савремена Србија, иако након нестанка заједничке државе са Црном Гором нема више директан излаз на Јадранско море, у ширем смислу гравитира Средоземном басену и заинтересована је за геополитичка кретања на овом простору.

Библиографија

Књиге, научне монографије, енциклопедије, атласи

- Анђелковић Драгомир, *Историја Белорусије*, Уна прес, Београд, 2009.
- Арбатов Алексей, *Безопасность: Российский выбор*. ЭПИ центр, Москва 1999
- *Атлас Азије*, MONDE NEUF; Europapress holding d.o.o. Загреб, 2005.
- *Atlas Geograuniversa*, Pi-press, Editorial Oceane Barcelona, 2008,
- Bethemont Jacques Christian Villain-Gandossi, *Les deltas mediterraneens*, Centre Europeen de Coordination de recherché et de documentantion en sciences sociaux, Vienne, 1987.
- Blanc Andre, Drain Michel, Kayser Bernard, *Le Europe mediterraneenne*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967.
- Boniface Pascal, *La France contre l'empire*, Robert Laffont, Paris, 2003;
- Бродел Фернан, *Медитеран I и II*, Геопетика, Београд, 2001
- Бродел Фернан, *Средоземље у Старом веку*, Академска књига, Нови Сад, 2007.
- Важдра Андрей, *Путь зла, Запад: матрица глобалной гегемонии*, АСТ, Астрель, Киев-Москва, 2006;
- Валенштајн Имануел, *Geopolitics and Geoculture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Валенштајн Имануел, *Савремени светски систем*, Београд, 1997.
- Veremis Thanos and Valinakis Yannis, *US bases in the Mediterranean: The Cases of Greece and Spain*, ELIAMEP, Occasional Papers and Monographs / Hellenic Foundation for Defense and Foreign Policy, Athens, 1989.
- Вуковић Небојша, *Логика империје*, Николас Спајкман и савремена америчка геополитика, Конрас-Нација прес, Београд, 2007;

- Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд, 1994.
- Давидовић Раде, *Регионална географија Европе*, Универзитет у Новом Саду, ПМФ, Нови Сад, 2004;
- Дел Вал Александар, *Исламизам и САД, завера против Европе*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- Дугин Александр, *Геополитика постмодерна*, времена нових империј очерки геополитики XXI века, издатељство Амфора, Санкт-Петербург, 2007;
- Duroselle Baptiste-Jean, *Histoire diplomatique de 1919. a nos jours*, Editions Dalloz, Paris 1993;
- Душанић Јован, *Доларска алхемија и казино економија: светска економска криза*, Београдска пословна школа, Београд, 2009;
- Gillespie Richard, *Spain and the Mediterranean: Developing a European policy towards the south*, Macmillan Press, London, 2000;
- Giron Jose, *El Mediterraneo a finales del siglo XX*, Universiadas de Oviedo, Oviedo, 1998;
- *Dialogue between peoples and cultures in the Euro/Mediterranean area: Report by the High-Level Advisory Group established at the initiative of the President of the European Commission*, Office for Official Publications of the European Communities, Luxemburg, 2004.
- Дукић Душан, Љиљана Гавриловић, *Хидрологија*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 2006.
- Ђорђевић Димитрије, *Националне револуције балканских народа 1804-1914*, Службени Лист СРЈ, Београд, 1995.
- European Commission, *Labour Markets Performance and Migration Flows in Arab Mediterranean Countries, Determinants and Effects*, Volume 3, National Background Papers Mashreq (Egypt, Palestine, Jordan, Lebanon, Syria), EU Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, Luxemburg, Publications Office of the European Union, 2010.
- European Commission, *Labour Markets Performance and Migration Flows in Arab Mediterranean Countries, Determinants and Effects*, Volume 2, National Background Papers Maghreb (Morocco, Algeria, Tunisia), Luxemburg, Publications Office of the European Union, 2010.
- *Изванмедитерански утицај на медитерански басен*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 1984;

- International Energy Outlook 2009. DOE/EIA Washington, DC, 2009;
- Jakobs Andreas editor, *Euro-Mediterranean cooperation-enlarging and widening the perspective*, Center for European Integration Studies, Bonn, 2004.
- Јањевић Милутин, *Спољна политика Европске уније*, Службени гласник, Београд, 2007;
- Кегли, Чарлс В. Р. Виткоф Јр и Јудин Р *Светска политика*, Тренд и трансформација, Центар за студије ЈЕ, ФПН и Дипломатска академија, Београд 2004,
- Кенеди Пол, *Успон и пад великих сила*, ЦИД, Подгорица и Службени лист СРЈ Београд, 1997.
- Кенеди Пол, *Припреме за XXI век*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- Кисинџер Хенри, *Дипломатија*, I и II књига, Верзалпрес, Београд, 1997;
- Комазец Слободан, *Неолиберализам приватизација и финансијски капитал*, Јантар група, Београд, 2004;
- Комазец Слободан, *Глобална финансијска криза и економска криза у Србији*, Библиотека научно истраживачких радова „Савремена криза и изазови будућности“, Београд, 2010;
- Комазец Слободан, *Долар Евро и криза светског монетарног система, студија о будућности долара и еврозоне*, Библиотека научно-истраживачких радова: „Савремена криза и изазови будућности“, Београд, 2011;
- Лушков Јуриј, *Обнављање историје – човечанство у XXI веку и будућност Русије*, Завет, Београд, 2003;
- Лушков Јуриј, *Буђење Русије*, Филип Вишњић, Београд, 2008;
- Manelstam Andre N., *La politique Russe d acces a la mediterranee au XX siecle*, Andre N. Mandelstam, Recueil Sirey, Paris,
- Манџер Егон, *Монополарни светски поредак*, о социоекономској доминацији САД, Досије, Београд, 2003.
- Marion Newbigin, *Southern Europe, a regional and economic geography og the Mediterranean lands*, Methuen London, Dutton New York, 1952,
- Медведев Рој, *Путин, повратак Русије*, Компанија Новости, Београд, 2007.
- *Mediterranee: Integration ou eclatement: Aspect culturel, economiques, juridiques et politiques*, ISPRON, Publisud, Paris, 1990;

- Метвејевић Предраг, *Медитерански бревијар*, ЦИД, Подгорица, 2001
- Миливојевић Зоран, *Парламентарна Унија*, Службени гласник, Београд, 2012.,
- Милова Л. В., (Под редакцией академика РАН) *История России*, I-III, Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова, Москва, 2009;
- Нарочница Наталија, *Русија и Руси у светској историји*, Српска књижевна задруга, Београд, 2008.
- *NATO's Mediterranean Initiative: Policy Issues and Dilemmas*, RAND, 1998.
- Општа енциклопедија Ларусс, Трећи том, Географија и Историја, Вук Караџић, Београд, 1973.
- Pepelasis A., Yannopoulos G., Mitsos A., Kalamotousakis G., Perdikis N., *The Mediterranean Challenge: IV, The Tenth Member – Economic Aspects*, Sussex European Research Centre University of Sussex, 1980.
- Петровић Драган, *Културна политика француско-југословенских односа 1949-1959*, Институт за политичке студије, 2006.
- Петровић Драган, *Демографска обележја савремене Русије*, Српско географско друштво, Београд, 2007
- Петровић Драган, *Русија на почетку XXI века, геополитичка анализа*, Прометеј - Нови Сад и Институт за политичке студије - Београд, Нови Сад 2007.
- Петровић Драган, *Савремени свет 2006-2008*, Нова српска политичка мисао, Београд, 2008.
- Петровић Драган, Николић Јасмина, *Српски народ и велике силе – културно историјски процеси*, Прометеј Нови Сад и Институт за политичке студије Београд, Нови Сад, 2008.
- Петровић Драган, *Геополитика постсовјетског простора*, Прометеј – Нови Сад и Институт за међународну политику и привреду - Београд, Нови Сад, 2008.
- Петровић Драган, *Француско-југословенски односи у време Алжирског рата 1952-1964*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009;
- Петровић Драган, Николић Горан, *Геополитика савремене Украјине*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2009,

- Петровић Драган, Анђелковић Драгомир, Николић Горан, *Геополитика Закавказја*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010,
- Петровић Драган, *Русија и Европа*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010,
- Петровић Драган, *Интеграциони процеси на постсовјетском простору*, Пешић и синови; Култура полиса, Београд, 2010.
- Петровић Драган, *Председнички избори у Украјини 2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2010.
- Петровић Драган, *Ка мултиполарном светском поретку*, Пешић и синови; Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010,
- Петровић Драган, *Француско-српски односи 1800-2010*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2011,
- Петровић Драган, Ђукановић Драган, *Стубови спољне политике Србије ЕУ, Русија, САД и Кина*, Институт за међународну политику и привреду, Београд, 2012.
- Петровић Драган, Стојановић Богдан, *Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)*, Пешић и синови, Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2012,
- Поповић Васиљ, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд, 1996.
- Потемкин, *Историја дипломатије*, I до III, Београд, 1947.
- Rosenthal Glenda, *The Medieterranean Basin: Its Political Economy and Changing International Relations*, Butterworth Scientific, London, 1982.
- Renouvin Pierre, *Histoire des relations internationales*, tome sixième, Le XIX siecle II, de 1871. a 1914. La nagée de L'Europe, Librairie Hachiette, Paris, 1959.
- Rousset Marc, *La nouvelle Europe: Paris-Berlin-Moscou*, Le continent paneuropeen face au choc des civilisations, P Godefroy de Bouillon, Paris, 2009;
- Sabine Ficher, Rosaria Pauglisi, Katarina Wolczuk, Pavel Wolowski, *Ukraine quo Vadis?* Institute for sekurity studies, European Union, Paris, 2008;
- Сакан Момчило, *Наука о међународним односима*, Независни Универзитет Бања Лука, 2012.
- Сакан Момчило, *Геополитика у савременом свету*, Независни Универзитет Бања Лука, 2012.

- Симић Драган, *Светска политика: међудржавни и међународни поредак, светска политика, глобални односи*, Факултет политичких наука: Чигоја, Београд, 2009.
- Ставријанос Лефтен, *Балкан после 1453. године*, Екулибриум, Београд, 2005.
- Стражичић Никола, *Поморски пролази*, Географска библиотека III, Загреб, 1961
- Стражичић Никола, *Поморска географија свијета*, Школска књига, Загреб, 1980.
- *Средоземље и безбедност СФРЈ, геостратегијски значај и историјски развој Средоземља*, Центар за стратегијска истраживања Генералштаба ЈНА, Београд, 1980,
- *Средоземље 80-тих година*, зборник, (едитори Вуловић Добрица и Стефановић Слободан), Центар за марксизам Универзитета у Београду, 1984.
- Струве С, *Стара Грчка*, Београд, 1947; Машкин С, *Историја старог Рима*, Београд, 1947;
- Танасковић Дарко, *Неоосманизам, доктрина и спољнополитичка пракса*, Службени гласник Републике Српске, Београд, 2010.
- *The Barcelona Process: The Europe-Mediterranean partnership-2001 review*, Luxemburg: Office for Official Publications of the European Communities, 2001.
- *The European Union and the Mediterranean: The Mediterranean's European Challenge*, Vol. V. European Documentation and Reserarch Centre, University of Malta, 2004,
- Thierry de Montbrial, *Quinze ans qui boulevarserent le mond, de Berlin a Bagdad*, Dunod, Paris, 2003.
- Успенски Фјодор, *Источно питање*, Службени лист СРЈ, Београд, 1997.
- Фененко Алексей, „Трансформација сдерживания“, 20 лет российско-американских отношений в стратегической сфере, Россия в глобальной политике, при участии Foreign affairs, том 7, Н 6, ноябрь-декабрь -2009.
- Фуше Мишел, *Европска политика*, Стубови културе, Београд, 2000.
- Хантингтон Семјуел, *Сукоб цивилизација*, Службени лист Југославије, Београд 1998;
- *Hommes et migrations*, Paris, anne. 2011

- *Complete history of the world*, sixth edition, the Times, Mapping history, London, 2004.
- Чомски Ноам, *Хегемонија или опстанак*, америчке тежње за глобалном доминацијом, наклада Лијевак, Загреб, 2004;
- Calleya Stephen C, *Selected topics of Mediterranean relations*, Vol I, University of Malta, Malta 1996.
- Calleya Stephen C, *Economic Diplomacy in the Mediterranean*, Mediteranean Academy of Diplomatic Studies, Malta, 1998.
- Chatham House Study Group, *British Interests in the Mediterranean and Middle East*, Royal Institute of International Affaires, London, 1958.
- Cottrell Alvin and Theberger James, editors, *The Western Meduterranean, Its Political, Ecconomic, and Strategiq Importance*, Praeger Publishers, New York, 1972.
- Штиглиц Џозеф, *Противречности глобализације*, СЕМ-х, Београд, 2002
- World Energy Outlook, International Energy Agency, Paris, 2009;

Чланци у научним часописима и зборницима

- Allison Roy, "Russian security engagement with the European Union", in: Roy Allison, Margot Light and Stephen White, *Putin's Russia and the Enlarged Europe*,
- Байков Назип, „Нефть и газ в мире.Год 2030“, Международная жизнь, Москва, н. 4, 2010,
- Безопасность – в единстве, Организация договора о колективной безопасности, Москва 2009;
- Burke, Anthony, „Nuclear Reason: At the Limits of Strategy“, *International relations*, no. 23, SAGE, 2009
- Гајић Саша, „Србија на бранику Јужног тока“, у зборнику Геополитички и енергетски фактори безбедности Балкана., Центар за развој међународне сарадње, Београд, 2010.
- Emerson Michael, Tassinari Fabrizio and Vahl Marius, "Thinking ahead for Europe A New Agreement between the EU and Russia: Why, what and when?", *CEPS Policy Brief*, No. 103, 2006;
- Этциони Амитай, „Ноль ето неверное число“, В чем состоят нстоящие приоритетъ ядерной политики, Россия в глобалной политике, при участии Foreign affairs, том 7, Н 6, ноябрь-декабрь -2009.

- Kemal Kirisci and Gareth Winrow, "The Kurdish Question and Turkey", Frank Casas, London, 1997, pp. 161-167.
- Корнилов Александр, Сулейманов Алим, „Евроазиатска дипломатија Анкаре“, *Международна Живњ*, бр. 4, 2010, Москва, стр. 68-76.
- Kosci Karoly s, Tibor Tiner, „Geopolitic of Pipelines and Eastern Europe with Special Regard of Hungary“, *Hungarian Geopolitic Bulltetin*, Vol 58, no. 1, 2009, pp. 49-67
- Labrianidis Lois and Theodosis Sykas, „Immigrants’ employment strategies and their economic welfare: the case of the Greek countryside“, *Southeast European and Black Sea Studies*, Routledge, Taylor-Francis Group, Oxon UK, June 2011, pp. 133-153.
- Мороквашић Мирјана, „Миграције у Европи: Забринутост поводом проширења ЕУ на исток“, *Становништво*, 1-4, 2003, Београд, стр. 131-145.
- Пековић Дринка: “ Effects of Migration Flows on the Host Country Labour Market Following the 2004 EU Enlargement“, *Становништво*, бр. 2 за 2011, Београд, pp 51-71.
- Петровић Драган, „Региони савремене Русије: демографске тенденције“, *Глобус*, Београд, 2006, стр. 155-163;
- Петровић Драган, „Демографска ситуација у савременој Русији“, *Институт за методолошка истраживања демографије и Географски факултет у Београду*, 2007, стр. 251-263;
- Петровић Драган, „Садашње стање и перспективе развоја привредних односа Србије са Казахстаном и земљама Закавказја“, *Глобус*, Српско географско друштво, Београд, 2011. стр. 109-118.
- Raquel Freire Maria, “Two unequal partners: the EU and its Russian neighbor”, in: André Barrinha (ed.) *Towards a Global Dimension: EU’s Conflict Management in the Neighborhood and Beyond*, Fundação Friedrich Ebert, Lisboa, 2008;
- Sanfey Peter, „South-eastern Europe: lessons learned from the global economic crisis in 2008-2010“, *Southeast European and Black Sea Studies*, Routledge, Taylor-Francis Group, Oxon UK, June 2011, pp. 97-115.
- Calleja James, “The Search for Peace in the Mediterranean Region: Problems and Prospects”, James Calleja, Hakan Wiberg and Salvino Busuttill editors, Msida:Mireva, 1994

- Cornell Svante E., “The Kurdish question in Turkish politics“, Orbis, Winter, 2001. Vol 45. Issue 1. p. 16-31.

У раду цитирани чланци у периодици и интернет издањима

- Alic Jean, Russia Makes Major Headway with South Stream Project, <http://www.GlobalintelligenceReport.com>.
- “Davutoglu na Kosovu naglasio zajedničku kulturu, religiju”, Southeast European Times 30.8.2011., Интернет, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2011/08/30/feature-03
- “Dispatch: Turkey and the Free Syrian Army”, STRATFOR November 16, 2011 Интернет, <http://www.stratfor.com/analysis/20111116-dispatch-turkey-and-free-syrian-army>.
- Final Declaration of the Fourth Inter-Parliamentary Conference on Security and Co-operation in the Mediterranean, Nafplion (Greece), 6-7 February 2005., point 2., www.ipu.org
- Kristianasen Wendy *En Turkuie, une victoire ambiguë*, Wendy Kristianasen, Monde diplomatique, 21. VI 2011.
- Привредна комора Србије, Одбор за економске односе са иностранством, „Информације о привредној сарадњи Србије и Турске“, Београд, октобар, 2011.
- “Turkey: National Security Council Convenes to Take Tough Measures in Anti-terrorism Fight”, August 18, 2011, Интернет, <http://www.business-turkeytoday.com/turkey-security-council-convene-to-take-tough-measures-in-anti-terrorism-fight/>,
- The Economist, „Turkey and the Kurds: Giving war a chance“, The Turkish response to a surge in Kurdish violence has been swift and hard 27 VIII 2011.
- The Economist, „Turkey in the Balkans: The good old days, Talk of an Ottoman revival in the region seems exaggerated“, 5. XI, 2011;
- The Middle East, September 1978,

Summary

The Mediterranean Basin is a big geographic region that in history had been the cradle of the most important classical civilisations. These were Ancient Greece, Hellenistic Epoch and Ancient Rome. After the collapse of the Western Roman Empire in 476, the Eastern Roman empire survived for another millennium during the Middle Ages. Since the early Middle Ages in the western part of the Mediterranean several big and small states were created, while the papal authority was of special spiritual, but also of secular significance for Europe in that period. Crusades are very interesting and they led to large military operations of West European countries in the Middle East, which temporarily took some areas in this region into their possession.

After the big geographical discoveries had been made, the significance of the Mediterranean decreased to some extent, what was also caused by the Turkish conquests of the whole Middle East and a part of North Africa, this making trade with the East more difficult along the sea and caravan routes. The Italian sea states gradually lost their influence. However, in the 19th century when steamship was invented and especially after building of the Suez Canal, the whole Mediterranean became very significant. Big colonial powers, and above all, Great Britain and France conquered the Mediterranean coastal area in North Africa and took into their possession a number of important sea territories (Gibraltar, Malta, Cyprus, and Suez Canal). Their hegemony became especially prominent after the end of World War I when the Middle East territories that had been previously possessed by Turkey came under their rule as mandated territories. On the other hand, during its continuous expansion in the new century tsarist Russia strove to get access to „warm seas“ too, and its final objective was to take into its possession the straits of Bosphorus and Dardanelles. For this reason, Russia played a very important role in resolving the Eastern Issue. When during World War I it was close to achieving its big goal of taking important straits into its possession, the October Revolution took place and the Soviet power was established setting quite different objectives to itself.

During World War II, much severer battles took place in the Mediterranean region than it was the case in World War I. They included both those on the land and on the sea. After World War II, within the bipolar world, the Mediterranean was an important macroregion for measuring of balance of power, this including the two superpowers and their blocks. After 1991, the USA has consolidated its dominance in the Mediterranean. In recent years with the acceleration of the process of transition to multipolarism some shifts have been noticed in the Mediterranean Basin (riots in Arab countries, etc.), but this region has remained under the decisive influence of the USA and the NATO, while Russia has taken initiative over the Black Sea region. Keeping in mind the fact that the USA and Great Britain are, above all, the countries with naval supremacy, their influence on sea areas is much greater than it is the case with the vast area of Euro-Asia. In Euro-Asia, some other great powers have shifted the balance of power, and these are, above all, BRIC countries, while in Western and Central Europe it is Germany and France.

In the Mediterranean Basin various civilisations and the most common religions make contacts among themselves permeating each other, too (Christianity, Islam, Judaism). In spite of continuous peace efforts, there are still several neuralgic points in the region that threaten the world peace such as the Israeli-Arab conflict, division of Cyprus, Armenian-Turkish and Greek-Turkish conflicts, riots in the Arab world in recent years, certain disagreements in the Balkans and some differences in the Black Sea region, which are present to a minor extent. On the other hand, the dialogue between civilisations produces results. The Mediterranean is probably the leading tourist region in the world, while the sea routes going through it are of exceptional importance. Although after the departure of Montenegro from the common state contemporary Serbia has lost a direct access to the Adriatic Sea, it gravitates to the Mediterranean Basin in the broadest sense of the word and it is interested in the developments in this region.

Научна биографија др Драгана Петровића

Др Драган Петровић (Београд 1964), дипломирао је на четири факултета у оквиру државног Универзитета у Београду, на којима је претходно паралелно студирао и то: на Економском (1999), на Социологији (2000), на Историји (2000) и на Политичким наукама (2002). Завршио је Постдипломске студије на Географском факултету у Београду, на одсеку Економска географија и одбранио магистарску тезу „Развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку” 2003. године. Завршио је Постдипломске студије на Факултету политичких наука у Београду, одсек Међународни односи и одбранио је магистарску тезу „Француско – југословенски односи у време Алжирског рата 1952-1964.” 2008. године. Докторирао је на Природно математичком факултету у Новом Саду, област Политичка географија 2007. године са темом дисертације „Русија на почетку XXI века – геополитичка анализа”. Стално је запослен у Институту за међународну политику и привреду у Београду, као Виши научни – сарадник, где се поред целине међународних односа бави посебно Русијом и постсовјетским простором као примарном облашћу, а потом и Француском. Пре тога више година радио у Институту за политичке студије где се бавио политичким системом (домаћим и међународним), међународним политичким односима и политичком, економском и културном историјом.

Био је коаутор више од двадесет међународних научних зборника, а објавио је и преко шездесет научних и стручних радова у домаћим научним часописима. Аутор је и дванаест лексикографских енциклопедијских одредница. До сада је објавио двадесет шест књига, од чега двадесет пет научних монографија и једну збирку стручних чланака (шеснаест као самосталан аутор и десет као коаутор са по још једним или два аутора). То су: „Демократска модернизација у Србији”, (2005) коаутор, издавач Институт за политичке студије; „Савремени председнички системи”, (2005) коаутор,

издавач ИПС; „Заједничка држава Србије и Црне Горе”, (2006), коаутор, издавач ИПС; „Културна политика француско – југословенских односа 1949-1959.”, (2006.), издавач ИПС; „Историју индустрије Београда”, развој и размештај индустрије Београда у XIX и XX веку, у две књиге (први том до 1941. и други до 2006.) у издању Српског географског друштва (2006); „Нови Устав и савремена Србија”, (2007), издавач ИПС; „Демографска обележја савремене Русије”. (2007.), издавач Српско географско друштво; „Промене политичког система Србије”, (2007.), коаутор, издавач Хектор принт; „Русија на почетку XXI века” (2007.), издавачи Прометеј из Новог Сада и Институт за политичке студије из Београда; „Српске политичке странке”, (2007.) издавач ИПС; „Савремени свет 2006-2008.”, збирку стручних радова из међународних односа, издавач Нова српска политичка мисао (2008); „Српски народ и велике силе – културно историјски процеси”, коаутор, чији је издавач Прометеј из Новог Сада у суиздаваштву са Институтом за политичке студије (2008.); „Геополитика постсовјетског простора” у издању Прометеја из Новог Сада и Института за међународну политику и привреду из Београда (2008); „Француско – југословенски односи у време Алжирског рата 1952-1964”, у издаваштву Института за међународну политику и привреду (2009.); „Геополитика савремене Украјине”, коаутор, у издаваштву Института за међународну политику и привреду (2009.); „Геополитика Закавказја” коаутор, издавач Институт за међународну политику и привреду ИМПП, (2010); „Председнички избори у Украјини 2010”, издавач ИМПП (2010); „Српске политичке странке”, друго допуњено и проширено издање, издавачи Култура полиса и Хектор принт (2010); „Дунавска стратегија од визије до остварења”, коаутор, издавач ИМПП (2010); „Русија и Европа”, издавач ИМПП (2010); „Интеграциони процеси на постсовјетском простору”, издавачи Пешић и синови и Култура полиса (2010); „Ка мултиполарном светском поретку”, издавачи Пешић и синови и Центар за међународне односе (2010); „Француско-српски односи 1800-2010” у издаваштву ИМПП.(2011), „Француска на раскршћу“, издавачи ИМПП и Центар за развој међународне сарадње, 2011; „Стубови спољне политике Србије, ЕУ, САД, Русија, Кина“, коаутор, ИМПП, 2012; „Равнотежа нуклеарне моћи САД и Русије (СССР)“, коаутор, Пешић и синови и Центар за развој међународне сарадње, 2012. „Геополитика Средоземља” је Петровићева двадесет и седма књига (седамнаеста самостална). У припреми за објављивљење су научне монографије „Геополитика Француске“, „Глобална монетарна криза и нови геополитички и финансијски односи у свету“ (коаутор) и „Геополитика Балкана” у издаваштву ИМПП.

Ангажован је на изради велике енциклопедије српског народа пројекта САНУ, део привредна историја, где је члан редакције и аутор већег броја одредница. Подпредседник је Друштва за привредну историју Србије. Члан је научног савета међународног научног часописа „Међународни проблеми“ и издавачког савета научно-издавачке куће „Култура полиса“. Члан је уредништва научног часописа „Међународна политика“ и стручног часописа „Ревија за безбедност“. Говори француски језик, а користи се енглеским и руским.

www.petrovicdragan.com

Индекс имена

А

Анаксимандар из Милета, старогрчки филозоф природе VII век пре нове ере – 13.

Азаров Никола, актуелни премијер Украјине, функционер Партије региона – 147, 148.

Али паша, египатски кедив прве половине XIX века – 135.

Антигона, династија у Грчкој у периоду Хеленизма – 32, 129.

Антонеску Јон, румунски генерал и диктатор – 151, 152.

Асад Башар Ел, сиријски суверен – 58, 59, 132.

Ататурк Кемал паша, турски државник између два светска рата – 63, 130.

Б

Басеску Трајан, председник Румуније – 152, 153.

Берлускони Силвио, италијански политичар, бивши премијер – 74.

Бонапарта Луј Наполеон III, француски председник и цар, владао током друге половине XIX века – 92.

Броз Јосип Тито – 141, 142.

Булатовић Момир, бивши председник републике Црне Горе у оквиру СФРЈ и СР Југославије – 113.

В

Веган Максим, француски генерал, начелник генералштаба 1940. – 131.

Г

Гадафи Моамер Ел, либијски државник – 44, 46, 57, 59, 67, 138, 139, 187.

Гамлен Морис, француски генерал, начелник генералштаба 1939–40. – 131.

Гарибалди Ђузепе, италијански револуционар XIX века – 102.

Гул Абдулах, турски државник – 127.

Д

Де Гол Шарл, француски генерал и државник – 55, 90, 94, 131, 142, 143.

Дучић Јован, српски песник и дипломата Краљевине Србије и Краљевине Југославије – 151.

Ђ

Ђукановић Мило, политичар у Црној Гори – 67, 113.,

И

Иван III Васиљевић, руски велики кнез у XV веку – 36.

Идн Ентони, британски политичар, премијер и више пута министар – 90.

Илијеску Јон, бивши председник Румуније – 152.

Ј

Јанукович Виктор, актуелни председник Украјине и лидер Партије региона – 66, 147, 148, 149, 176.

Јустинијан I Велики, византијски цар у VI веку – 116.

Јушченко Виктор, бивши председник Украјине и лидер странке Наша Украјина – 147.

К

Калигула Гај Цезар, римски цар – 32.

Карло Велики, франачки владар – 35.

Кодреану Корнелију, румунски политичар, екстремни десничар, неофашиста између два светска рата – 151.

Комнини, византијска царска династија у XI и XII веку – 1116, 130.

Кучма Леонид, бивши украјински председник – 65.

Л

Лесепс Фердинанд, француски дипломата XX века – 49.

Лукашенко Александар, актуелни председник Белорусије – 176.

М

Македонски Александар Велики, грчки владар и војсковођа у IV веку пре нове ере – 30, 31, 129, 134.

Маркс Карл – 103.

Мачек Влатко, лидер Хрватске сељачке странке – 110, 111.

Мекмилан Харолд, британски премијер, лабуриста – 90.

Меркел Ангела, актуелна немачка канцеларка – 70.

Милошевић Слободан, председник СР Југославије и Србије – 57, 152.

Мубарак Хосни, бивши председник Египта – 59, 137.

Мусолини Бенито – 89, 104.

Н

Наполеон Бонапарта, војсковођа и император – 47, 87, 91, 98, 101, 186.

Насер Гамал Абдел, председник Египта – 49, 64, 90, 137.

Немањићи, српска средњовековна династија – 105.

Нерон Клаудије Цезар Август, римски цар – 32.

О

Обреновић Милан, кнез и краљ Србије од 1868 до 1889. – 154.

Оланд Франсоа, актуелни француски премијер, социјалиста – 70, 94, 95.

П

Палеолог Софија, византијска принцеза и руска велика кнегиња XV века – 36.

Петар Велики, руски цар 1682-1725. – 61, 145.

Птоломеји династија, античка хеленистичка династија у Египту – 32, 129, 135.

Путин Владимир, актуелни председник Русије – 65, 67, 69, 74, 176.

Р

Романови, руска царска династија, владала од почетка XVII века до 1917. – 65.

Ромел Ервил, војсковођа Трећег рајха – 104, 136.

С

Садам Хусеин, бивши председник Ирака – 59.

Садат Анвар Ел, бивши председник Египта – 137.

Сакашвили Михаил, председник Грузије – 56, 155.

Саркози Никола, бивши председник Француске – 55, 57, 70, 94, 95, 188.

Селеукиди династија, античка хеленистичка династија у Сирији – 32, 129, 134.

Т

Тимошенко Јулија, бивша украјинска премијерка и лидер Блока Јулије Тимошенко – 47.

Туђман Фрањо – 112.

Ф

Франко Франциско, шпански диктатор и генерал – 57.

Х

Херодот, антички грчки писац, отац историје, V век пре нове ере, – 13.

Хитлер Адолф – 111, 186.

Хоџа Енвер, председник Албаније у епохи комунизма – 115.

Ч

Чаушеску Николаје, председник Румуније у епохи социјализма – 152.

Ц

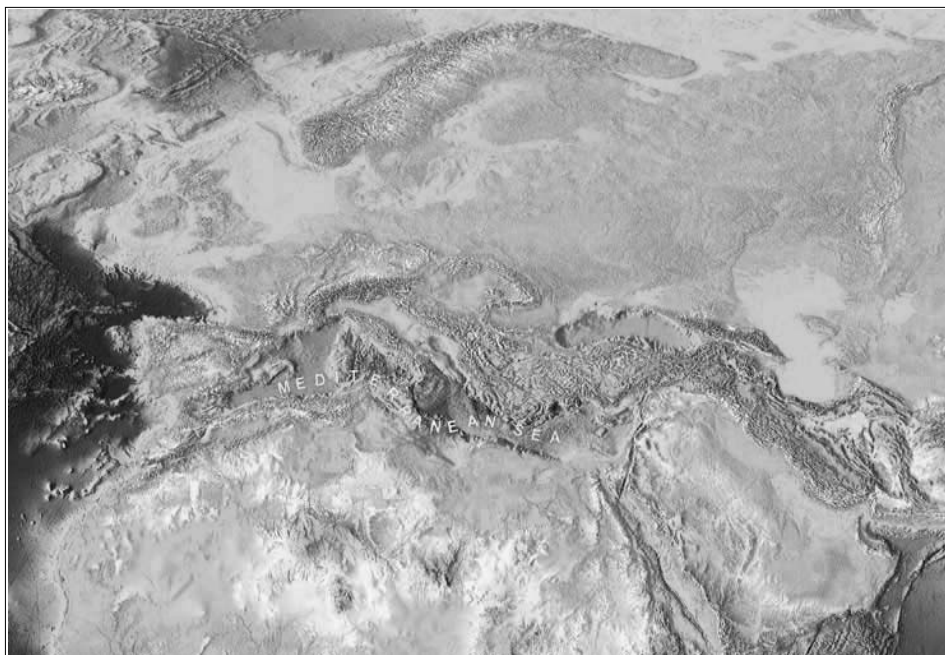
Цветковић Драгиша, српски и југословенски политичар, радикал, председник владе – 110, 111, 128, 129.

Ш

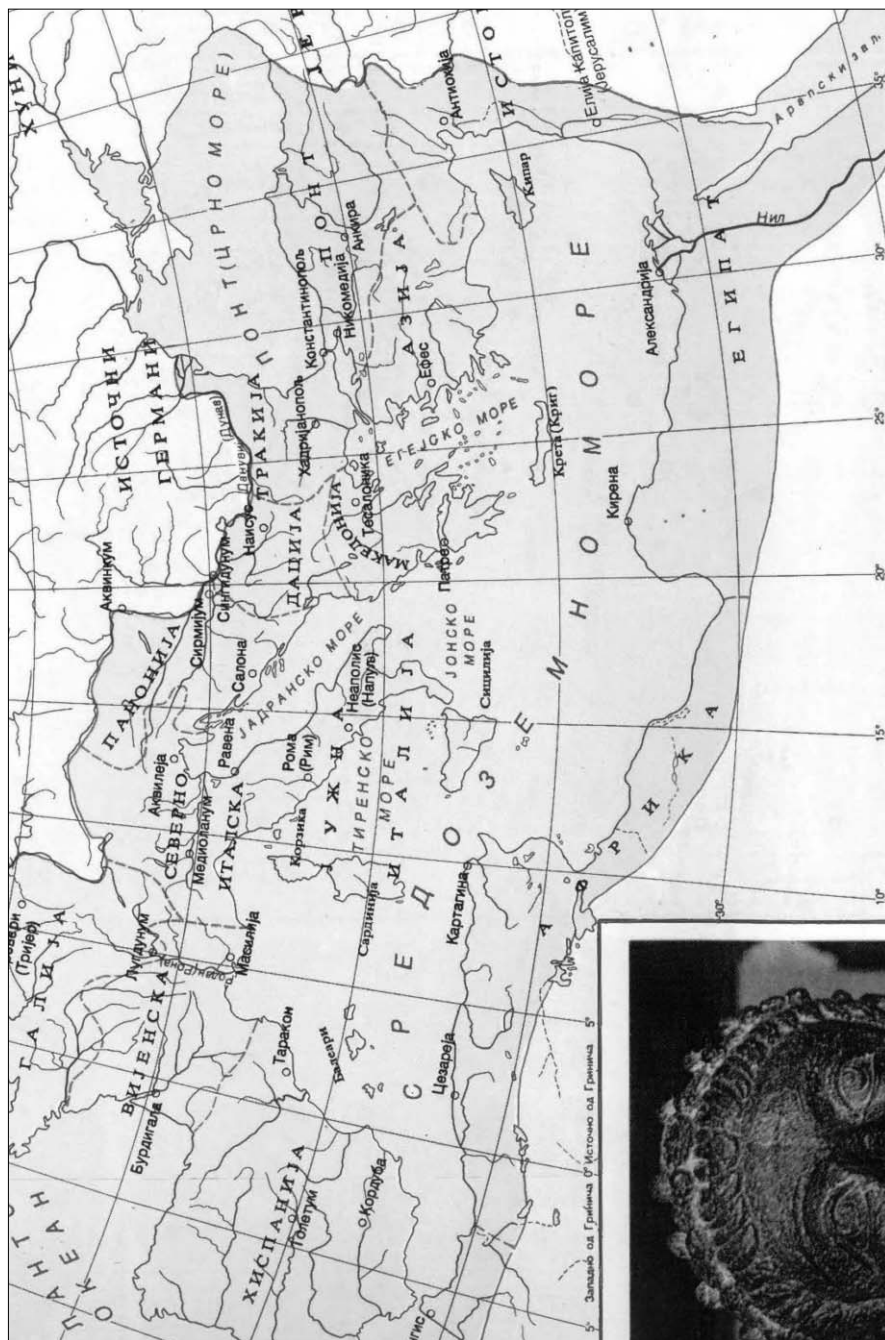
Шредер Герхард, бивши немачки канцелар, социјалдемократа – 70.

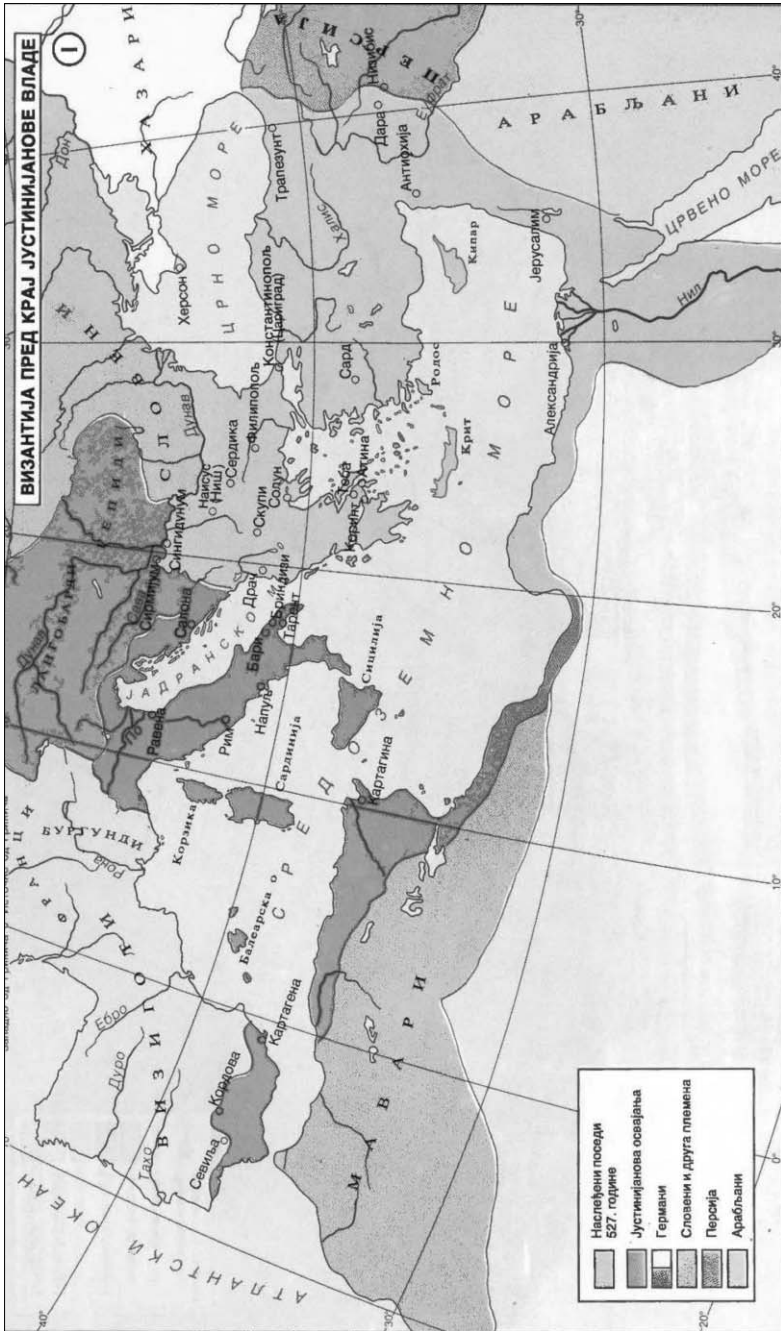
Стара Грчка и грчка колонизација Средоземља и Црноморског басена

Средоземни басен – физичко-географска карта

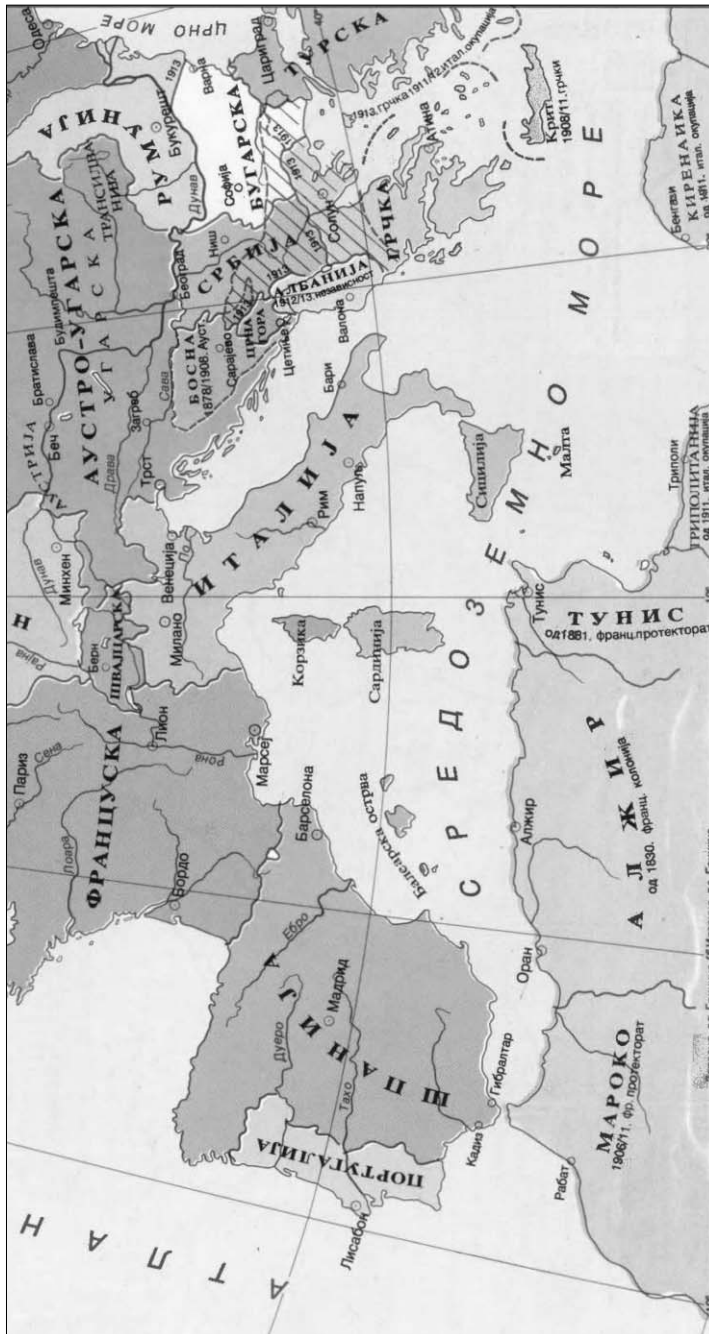

Римско царство у IV веку

Средоземље у VIII веку

Средоземље 1913.

Средоземље 1955.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

327::911.3(292.46)

ПЕТРОВИЋ, Драган, 1964-

Геополитика Средоземља / Драган Петровић.
- Београд : Институт за међународну политику
и привреду, 2012 (Београд : Желнид). - 221
стр. : илустр. ; 25 cm

Тираж 300. - Научна биографија др Драгана
Петровића: стр. 205-207. - Напомене и
библиографске референце уз текст. -
Библиографија: стр. 193-201. - Summary. -
Регистар.

ISBN 978-86-7067-174-4

а) Геополитика - Средоземље
COBISS.SR-ID 195796492

ISBN 978-86-7067-174-4

9 788670 671744